

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนากระบวนการถ่ายทอดความรู้ในชนบทของครูภูมิปัญญาไทยด้านเกษตรกรรม” นี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าจากหนังสือ ตำรา เอกสาร แหล่งวิทยากรต่าง ๆ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งในประเทศและต่างประเทศ จะได้นำเสนอตามหัวข้อต่อไปนี้

1. กระบวนการถ่ายทอดความรู้ในชนบท

1.1 ความหมายของกระบวนการถ่ายทอดความรู้

1.2 ลักษณะการถ่ายทอดความรู้ในชนบท

1.3 แนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับ การสอนและกระบวนการถ่ายทอดความรู้

1.3.1 ทฤษฎีการสร้างความรู้(Constructivism)

1.3.2 กระบวนการเรียนการสอนตามแนวคิดแบบไทย(The Thai Mode of Instruction)

1.3.3 แนวคิดเรื่อง “มโนธรรมสำนึก” (Conscientization)

1.3.4 ทฤษฎีการปรับเปลี่ยนการเรียนรู้ (Transformative Learning Theory)

1.3.5 แนวคิดเรื่อง “คิดเป็น”

1.3.6 ทฤษฎีการเรียนรู้ของผู้ใหญ่(Andragogy)

2. เกษตรกรรมแผนใหม่และเกษตรกรรมทางเลือก

2.1 เกษตรกรรมแผนใหม่

2.2 เกษตรกรรมทางเลือก

3. ครูภูมิปัญญาไทยด้านเกษตรกรรม

3.1 ความหมายของภูมิปัญญา

3.2 การส่งเสริมครูภูมิปัญญาไทย

3.3 การสรรหาครูภูมิปัญญาไทย

3.4 ครูภูมิปัญญาไทยด้านเกษตรกรรม

4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

5. กรอบแนวคิดการพัฒนากระบวนการถ่ายทอดความรู้ในชนบทของครูภูมิปัญญาไทยด้านเกษตรกรรม

1. กระบวนการถ่ายทอดความรู้ในชนบท

1.1 ความหมายของกระบวนการถ่ายทอดความรู้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ได้ให้ความหมายของกระบวนการ ไว้ว่า หมายถึง ปรัชญาการณัฏฐรรมชาติที่ค่อยๆเปลี่ยนแปลงอย่างมีระเบียบ ไปสู่ผลอย่างหนึ่ง เช่นกระบวนการเจริญเติบโตของเด็ก, กรรมวิธีหรือลำดับการกระทำซึ่งดำเนินต่อเนื่องกันไปจนสำเร็จลง ณ ระดับหนึ่ง เช่นกระบวนการเคมีเพื่อผลิตสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (o.process) ส่วนคำว่า ถ่ายทอด ได้ให้ความหมายว่า หมายถึง การกระจายเสียงหรือแพร่ภาพรายการที่รับจากสถานีอื่นหรือสถานที่อื่น (ใช้แก่วิทยุหรือโทรทัศน์), โดยปริยายหมายความว่า นำเรื่องที่รู้ไปเล่าต่อ (ราชบัณฑิตยสถาน , 2538)

ดังนั้น คำว่า กระบวนการถ่ายทอด จึงหมายถึง การนำเรื่องที่รู้ไปเล่าต่อโดยมีลำดับการกระทำซึ่งดำเนินต่อเนื่องกันไปจนสำเร็จลง ณ ระดับหนึ่ง

อบเชย แก้วสุข (2543) ให้ความหมายของการถ่ายทอดความรู้ว่า หมายถึง บอกวิชาความรู้ให้แสดงเข้าใจ โดยวิธีบอกหรือทำให้เห็นเป็นตัวอย่างเพื่อให้ผู้รู้รู้ชั่ว

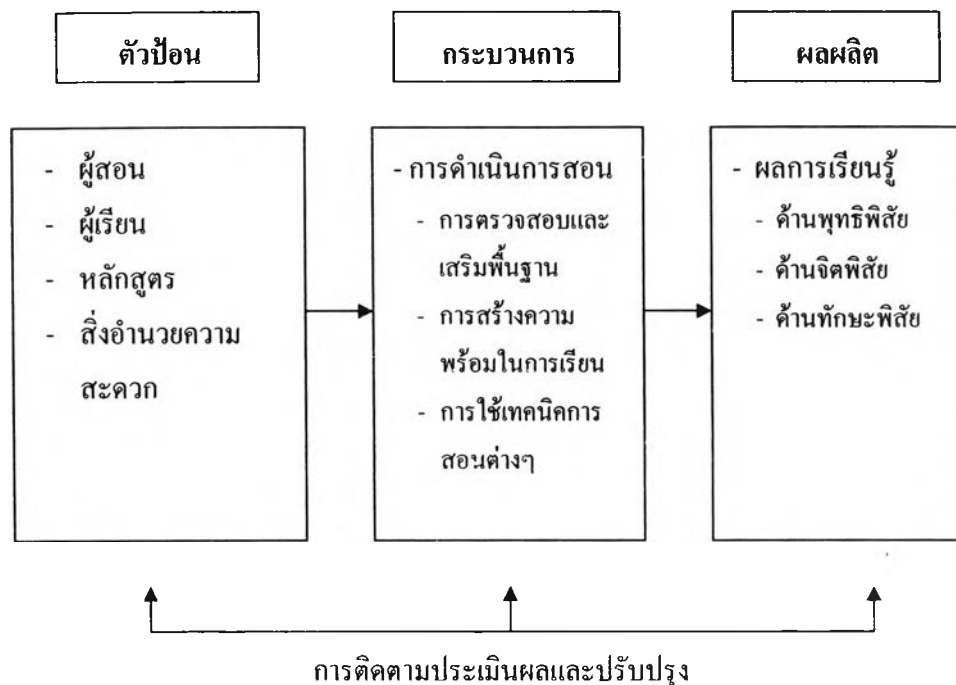
อบเชย แก้วสุข ได้อธิบายความหมายเพิ่มเติมว่า การถ่ายทอดความรู้ คือ การบอกวิชาความรู้ให้กับผู้เรียน หรือกลุ่มเป้าหมายไปโดยอัตโนมัติ ไม่ได้เรียนวิชาการสอนจากสถาบันใดๆ แต่จะใช้สามัญสำนึกแบบสังคมปะกิต คือ การเรียนการสอน ที่เกิดขึ้นจากการเลียนแบบและจดจำสืบทอดกันมาในครอบครัวและใช้การถ่ายทอดโดย

1. ใช้วิธีสาธิต คือ ทำให้ดูเป็นตัวอย่าง อธิบายทุกขั้นตอน ให้ผู้เรียนทำให้เข้าใจแล้วให้ผู้เรียนปฏิบัติตาม

2. ใช้วิธีปฏิบัติจริง คือ ฟังคำบรรยาย อธิบาย สาธิต แล้วนำไปปฏิบัติจริงและปฏิบัติซ้ำๆ จนเกิดความชำนาญ เพราะผลงานที่ใช้ดำรงชีวิตได้ต้องเป็นผลงานที่เกิดขึ้นจริง นำเอาไปใช้ประโยชน์ได้ ไม่ใช่ผลงานที่กล่าวอ้างอิงไว้ในตำราเท่านั้น

บุญชม ศรีสะอาด (2541) ได้ให้ความหมายของคำว่า การสอน มีความหมายหลายอย่าง เช่น การถ่ายทอดความรู้ การฝึกให้ผู้เรียนคิดแก้ปัญหาต่างๆ การจัดสิ่งแวดล้อมและกิจกรรมเพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ การจัดประสบการณ์ให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ การสร้างหรือจัดสถานการณ์เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ และ การแนะแนวทางแก่ผู้เรียนเพื่อให้ศึกษาหาความรู้เป็นต้น ซึ่งในระบบการเรียนการสอนมีองค์ประกอบ ได้แก่ ตัวป้อน กระบวนการ และ ผลผลิต แสดงดังแผนภาพ

แผนภาพที่ 1 ระบบการเรียนการสอน (บุญชม ศรีสะอาด , 2541)

ตัวป้อน (Input)

ตัวป้อน หรือปัจจัยนำเข้าระบบ คือส่วนประกอบต่างๆที่นำเข้าสู่ระบบ ได้แก่ ผู้สอน ผู้เรียน หลักสูตร สิ่งอำนวยความสะดวก

กระบวนการ (Process)

กระบวนการในระบบการเรียนการสอน คือการดำเนินการสอนซึ่งเป็นการนำเอาตัวป้อนซึ่งเป็นวัตถุดิบในระบบมาดำเนินการเพื่อให้เกิดผลผลิตตามต้องการ ในการดำเนินการสอนอาจมีกิจกรรมต่างๆหลายกิจกรรม

ผลผลิต (Outcome)

ผลผลิตคือผลที่เกิดขึ้นในระบบซึ่งเป็นเป้าหมายปลายทางของระบบ สำหรับระบบการเรียนการสอน ผลผลิตที่ต้องการก็คือ การเปลี่ยนแปลงของผู้เรียนไปในทางที่พึงประสงค์ เป็นการพัฒนาที่ดีในด้านพุทธิพิสัย(Cognitive) จิตพิสัย(Affective) และ ทักษะพิสัย(Psychomotor)

การติดตาม ประเมินผล และปรับปรุง

เพื่อให้การเรียนการสอนบรรลุผลอย่างมีประสิทธิภาพ ผู้สอนจะต้องพิจารณาองค์ประกอบต่างๆทั้งหมดในระบบ โดยพิจารณาผลผลิตว่าได้ผลเป็นไปตามที่ได้มุ่งหวังไว้หรือไม่ มีจุดบกพร่องส่วนใดที่ต้องแก้ไข ปรับปรุง

เชียรศรี วิวิธสิริ (2530) แบ่งวิธีการถ่ายทอดความรู้ออกเป็น 3 ลักษณะ คือ การถ่ายทอดความรู้เป็นรายบุคคล การถ่ายทอดความรู้เป็นรายกลุ่ม และการถ่ายทอดความรู้ให้มวลชน

1. วิธีการถ่ายทอดความรู้เป็นรายบุคคล เทคนิคที่ใช้ ได้แก่ การเสนอแนะ การใช้โทรศัพท์สอบถาม การเรียนการสอนแบบโปรแกรม การสนทนาแลกเปลี่ยนทัศนะ การบริการห้องสมุดประชาชน การจัดรายการโทรทัศน์เพื่อการศึกษา เป็นต้น

2. วิธีการถ่ายทอดความรู้เป็นกลุ่ม เทคนิคที่ใช้ ได้แก่ การสนทนาแลกเปลี่ยนทัศนะ การใช้สื่อบุคคลและวิทยากร การบรรยาย การประชุม การสัมมนาการจัดทัศนศึกษา การเล่าเรื่องหรือนิทาน การจัดแสดงละครสั้น เป็นต้น

3. วิธีการถ่ายทอดความรู้ให้มวลชน ทำได้โดยอาศัยมวลชน ซึ่งแบ่งออกเป็น 5 ประเภท คือ

3.1 สิ่งพิมพ์ต่าง ๆ อาจเป็นสิ่งพิมพ์ที่กล่าวถึงเรื่องหนึ่งเรื่องใดโดยเฉพาะ เช่น ตำรา ใบปลิว หรือ อาจบรรจุเนื้อหาหลายเรื่องไว้ในสิ่งพิมพ์เดียวกัน เช่น วารสาร หนังสือพิมพ์

3.2 ภาพยนตร์ที่ให้ความรู้ความบันเทิงโดยการสร้างขึ้นมาเป็นเรื่องราว โดยเฉพาะอาจเป็นภาพยนตร์สารคดี ที่ให้ความรู้หรือมุ่งแต่ความบันเทิงเพียงอย่างเดียวก็ได้ รวมทั้งภาพยนตร์ที่ใช้โฆษณาและประชาสัมพันธ์ด้วย

3.3 วิทยุกระจายเสียงทางสถานี โดยมีผู้จัดรายการวิทยุออกอากาศไปยังผู้รับฟัง โดยจัดเป็นรายการต่างๆ เช่น ข่าว บทความ เพลง นิยาย การถามและตอบปัญหา เป็นต้น

3.4 วิทยุและโทรทัศน์ เช่นเดียวกับวิทยุกระจายเสียงและมีรายการหลายประเภท เช่น ข่าว ภาพยนตร์ การ์ตูน สารคดี การอภิปราย การถ่ายทอดสดรายการพิเศษต่างๆ เป็นต้น

3.5 สื่อเฉพาะกิจหรือสื่อพื้นบ้าน เป็นกิจกรรมที่จัดขึ้นเพื่อให้ความรู้ความบันเทิง โดยอาจจัดเฉพาะเรื่อง เฉพาะสถานที่ เช่น ลิเก หมอลำ หนังตะลุง โขน เป็นต้น

นฤมล บุณนิม (2544) ได้ทำการสังเคราะห์กระบวนการถ่ายทอดของครูไทยในอดีต และกระบวนการถ่ายทอดของครูไทยในปัจจุบัน พบว่า กระบวนการถ่ายทอดของครูไทยประกอบด้วย

1. การเน้นพัฒนาการของผู้เรียน มองภาพการพัฒนาตลอดแนวและเตรียมพร้อมในการตอบสนองการเรียนรู้ที่หลากหลาย

2. การวิเคราะห์ผู้เรียนเป็นรายบุคคล

3. การค้นคว้าและเตรียมการสอนอย่างดี

4. การคิดในทิศทางของผู้เรียน มองเหตุการณ์ในสายตาของผู้เรียน การเข้าไปนั่ง
ในผู้เรียน
5. การจัดกระบวนการเรียนรู้ที่หลากหลายตามศักยภาพของผู้เรียน
6. การให้เรียนรู้โดยการปฏิบัติจริง มีการใช้สื่อการสอนที่หลากหลาย การเน้น
ผู้เรียนเป็นสำคัญ
7. การสอนโดยเน้นกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นกับผู้เรียน และให้ความสำคัญ
ในการเชื่อมโยงความคิดอย่างเป็นระบบ
8. การเรียนแบบเล่นและการเรียนการสอนที่มีอารมณ์ขัน
9. การจัดกระบวนการเรียนการสอนที่สอดคล้องการฝึกคุณธรรมควบคู่กันไป
และนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน
10. การสอนเรื่องใกล้ตัวก่อนแล้วขยายความให้กว้างออกไป
11. การเป็นกัลยาณมิตรนิเทศ พร้อมทั้งจะให้ความรู้กับเพื่อนครูและผู้เรียน
12. การเป็นแบบอย่างที่ดีและใช้ตนเองเป็นเครื่องมือในการสอน
13. การคิดค้นและพัฒนาวิธีการถ่ายทอด และสื่ออุปกรณ์ใหม่ๆ มาใช้ในกระบวนการ
การเรียนการสอน
14. การสอนผู้เรียนให้becomeนักวิจัยโดยมีวิธีเรียนรู้ที่มีระบบ
15. การเป็นผู้นำและสร้างผู้นำ
16. การปรับหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการเรียนการสอน
17. การศึกษารายทศสังคมพร้อม ๆ กับการจัดกระบวนการเรียนการสอน

นอกจากนี้ นฤมล บุณนิม ยังได้กล่าวว่า ในปัจจุบันประเทศไทยมีปราชญ์ที่ช่วยชี้แนะ
แนวทางการจัดการศึกษาให้เหมาะกับสังคมไทยจำนวนหลายท่าน ซึ่งได้รับการยอมรับอย่างสูงทั้ง
ในระดับชาติ และนานาชาติ รวมทั้งมีวัฒนธรรมแห่งความดีงามที่ได้สั่งสมมาเป็นเวลานานอยู่
จำนวนมาก หากได้นำเอาแนวคิดเหล่านั้นมาพิจารณาจัดการให้เป็นรูปธรรมกันอย่างจริงจัง ซึ่ง
ยอมจะส่งผลให้การจัดการศึกษาของไทยมีเอกลักษณ์ที่เหมาะสมกับตนเอง แทนการ
ลอกเลียนแบบจากต่างประเทศเท่านั้น

การถ่ายทอดของภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือปราชญ์ชาวบ้านเป็นส่วนหนึ่งของการ
เรียนรู้ในชุมชน สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (ม.ป.ป.) ได้กล่าวว่ารากฐานสำคัญ
ของชุมชนที่เป็นองค์ประกอบของการเรียนรู้ของชุมชนมี 3 ประการ คือ

1. คน ประกอบด้วย ผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชนหรือองค์กรและผู้มีความรู้ความชำนาญเฉพาะด้านในชุมชน
2. ความรู้ ประกอบด้วย ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน ความรู้ทางวิชาการหรือที่มาจากภายนอก และชุดความรู้หรือประสบการณ์ที่ชุมชนและองค์กรได้สะสมและพัฒนาขึ้น
3. ทรัพยากร ในที่นี้หมายถึง ทรัพยากรวัตถุ เช่น เงินทุน ที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ พืช สัตว์ และผลผลิตของชุมชน

วิมลลักษณ์ ชูชาติ (2540) ได้กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนแบ่งตามความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นได้เป็นสองแบบคือ ความสัมพันธ์แนวราบซึ่งเกิดขึ้นระหว่างชาวบ้านและชุมชนในฐานะเท่าเทียมกัน เป็นปัจจัยสำคัญที่เอื้อให้เกิดการเรียนรู้ ต่างจากการศึกษาที่จัดอยู่ในสถาบันการศึกษาทั่วไปที่เน้นความสัมพันธ์แนวตั้ง ซึ่งแสดงออกถึงความไม่เท่าเทียมกัน เช่น ครู-นักเรียน ผู้รู้-ผู้ไม่รู้ เป็นต้น โดยการเรียนรู้ที่ชาวบ้านและชุมชนเป็นผู้สร้างจะประกอบด้วยกระบวนการ ดังนี้

1. การวิเคราะห์และสังเคราะห์ปัญหา ทั้งของตนเอง ชุมชน และเชื่อมโยงสิ่งเหล่านี้เข้ากับสังคมไทยตลอดจนสังคมโลก
2. การแสวงหาทางออกที่เหมาะสมกับตนเองและชุมชนด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การประชุม สัมมนา การศึกษาดูงาน และการเรียนรู้ผ่านสื่อต่างๆ
3. การสร้างสรรค์กิจกรรมที่เป็นผลจากการตัดสินใจของตนเองและชุมชน ในแง่ของชุมชนกิจกรรมที่ทำขึ้นนี้อาจเรียกว่ากิจกรรมเครือข่าย เพราะเป็นตัวชักจูงและเชื่อมโยงคนเข้าด้วยกัน
4. การประเมินผลกิจกรรม และนำผลที่ได้ไปแก้ไขปรับปรุงกระบวนการ

กระบวนการถ่ายทอดความรู้ ตามความหมายที่กล่าวมาข้างต้นจึงพอสรุปได้ว่า หมายถึง การนำความรู้ที่มีอยู่เล่าต่อไปยังผู้รับการถ่ายทอดโดยมี การกระทำ หรือกิจกรรมต่างๆ เป็นไปตาม ลำดับขั้นตอน ต่อเนื่องกันไปจนสำเร็จลง ณ ระดับหนึ่ง

1.2 ลักษณะการถ่ายทอดความรู้ในชนบท

การเรียนรู้ในวิถีชีวิตมีความสำคัญยิ่งต่อการดำรงชีวิต เพราะแหล่งในการเรียนรู้มีอยู่ทั่วไปทั้งในครอบครัว ชุมชน วัด และในธรรมชาติ รวมทั้งผู้ให้การถ่ายทอดการเรียนรู้ ซึ่งได้แก่ พ่อแม่ ปู่ย่าตายาย เพื่อน ครู พระ หมอพื้นบ้าน ต้นไม้ สัตว์ ทุกคนทุกสิ่งในโลกนี้ล้วน

เป็นผู้ถ่ายทอด ฉะนั้นการเรียนรู้จึงสามารถเกิดได้ทุกสถานที่ในชีวิต ซึ่งถือได้ว่าสิ่งที่เกิดขึ้นมีความเกี่ยวข้องกัน สามารถทำให้เกิดการเรียนรู้ได้ทั้งสิ้น การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจึงเป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิต ฉะนั้นการเรียนรู้ไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นในสถาบันการศึกษาเสมอไป การเรียนรู้เกิดขึ้นโดยผ่านครอบครัว ซึ่งเป็นกระบวนการถ่ายทอดการเรียนรู้โดยใช้วิธีสอนและปฏิบัติจริงไปพร้อมกัน สำหรับการถ่ายทอดความรู้ในครอบครัวจะเกิดขึ้นตลอดเวลา ผู้เรียนจะได้ฝึกฝนไปเรื่อย ๆ เมื่อชำนาญแล้วจะกลายเป็นผู้สอนให้แก่คนรุ่นต่อไป

การถ่ายทอดความรู้ในชนบทเกิดขึ้นอย่างเป็นธรรมชาติ เป็นวิถีชีวิตของผู้คน ซึ่งพอจะสรุปได้ดังนี้ (พจนี เทียมศักดิ์, 2544)

1. ความรู้และระบบความรู้ ระบบความรู้ของชุมชนชนบทเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ และระหว่างคนกับคน อันเป็นปรากฏการณ์ที่แสดงออกมาในวิถีชีวิตในด้านต่าง ๆ เช่น การทำนา การหาอาหาร การทำจักสาน การทอผ้า การเพาะพันธุ์ และพืชสมุนไพร จะเห็นได้ว่าการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเป็นการเรียนรู้ที่มีอยู่ตลอดเวลา ทั้งอยู่ในวิถีชีวิต

2. เรื่องของการสั่งสมและกระจายความรู้ ภูมิปัญญาเป็นการสั่งสมเป็นระบบคิด ระบบความรู้ ระบบคุณค่า ที่สืบทอดต่อเนื่องกันเกิดจากการกระจายความรู้ภายในกลุ่มครอบครัว และเครือญาติ เป็นการกระจายความรู้ผ่านผู้นำ เป็นการบอกเล่าแบบปากต่อปากจากคนในหมู่บ้านเดียวกัน เป็นการรวมกลุ่มจับกลุ่มพูดคุยกัน เป็นการอ่านเอกสารที่เขียนเป็นลายลักษณ์อักษร เป็นการถ่ายทอดจากศรัทธา ความเชื่อ พิธีกรรม จารีต ธรรมเนียม และการเรียนรู้ผ่านกิจกรรมต่าง ๆ เช่น จากการทำนาศึกษา จากการเรียนรู้ตามแนวพระราชดำริ จากการเล่นพื้นบ้าน : บทเพลงหมอลำ และจากการรณรงค์ ซึ่งจะเห็นได้ว่าการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเป็นการเรียนรู้แบบองค์รวม

3. สถาบันสังคมซึ่งทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้และระบบความรู้ในชุมชนมีสถาบันทางสังคม ซึ่งเป็นการจัดระเบียบความสัมพันธ์ของบุคคลมีรูปแบบและมีจุดประสงค์ที่แน่นอนร่วมกัน ตัวอย่างของสถาบันทางสังคมของชนบทไทย ได้แก่ ครอบครัว วัด และกลุ่มปราชญ์ชุมชนซึ่งเป็นกลุ่มผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน

4. ครอบครัว เป็นสถาบันหนึ่งที่ถ่ายทอดความรู้และระบบความรู้แก่สมาชิกในครัวเรือน เนื่องจากครอบครัวเป็นองค์กรทางสังคม ซึ่งมีหน้าที่ขัดเกลาทางสังคมและอบรมถ่ายทอดกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้น โดยเกิดจากประสบการณ์และการปฏิบัติจริงในวิถีชีวิต อันเป็น

การเรียนรู้แบบตลอดชีวิต วัดเป็นสถาบันทางศาสนาที่อบรมถ่ายทอดอุดมการณ์แห่งชีวิต ให้กรอบและบรรทัดฐานความประพฤติ จริยธรรม ให้ความมั่นคงอบอุ่นทางจิตใจ โดยผ่านพิธีกรรม อันเป็นการเรียนรู้แบบบูรณาการ และปราชญ์ของชุมชนแห่งนั้น ซึ่งในที่นี้ดูจากบุคคลที่มีความชำนาญมีความสามารถเฉพาะทางในด้านต่าง ๆ เช่น มีความสามารถในการรักษาด้วยสมุนไพร อันเป็นการเรียนรู้แบบองค์รวม

5. การสร้างสรรค์และปรับปรุงภูมิปัญญา ความรู้หรือระบบความรู้ของชาวบ้าน เนื่องจากระบบความรู้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อม ระบบความรู้จึงมีการเปลี่ยนแปลงและได้รับการปรับเปลี่ยนไปด้วย เช่น การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป จึงเกิดการประสานประสานการสร้างสรรค์และปรับปรุงภูมิปัญญาขึ้นใหม่ เพื่อเป็นการรับแนวคิดและรูปแบบการจัดการเข้ามาประสานประสานตามแต่ละบริบทของแต่ละท้องถิ่นและมาปรับใช้ให้เข้ากับสภาพสังคมและวัฒนธรรมในชุมชนหรือท้องถิ่นของตน อันเป็นการบูรณาการให้เกิดการเรียนรู้

การถ่ายทอดความรู้ในชนบท โดยส่วนใหญ่แล้วผู้มีความรู้จะส่งวิชาความรู้ที่ตนได้มา ไม่ว่าจะได้รับมาด้วยการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษหรือได้มาจากการคิดค้นด้วยตนเอง หรือโดยบังเอิญ อปเชย แก้วสุข (2543) กล่าวว่า ผู้เรียนหรือกลุ่มเป้าหมายที่รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากผู้รู้ในท้องถิ่น ส่วนมากจะเป็นคนในครอบครัว เป็นญาติโดยสายเลือด เนื่องจากความรู้บางอย่างผู้รู้ทั้งหลายมักหวงแหนมาก จะไม่แพร่พรายให้คนอื่น ๆ ผู้ที่เป็นอย่างนี้เพราะสาเหตุหลายประการคือ

1. กลัวการแก่งแย่งการทำมาหากิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ที่จะต้องทำผลผลิตเพื่อค้าขาย
2. กลัวเรื่องชื่อเสียง เกียรติภูมิ และกลัวคนอื่นขโมยภูมิปัญญา ถ้าถ่ายทอดความรู้ให้กับคนอื่นแล้วเขาทำดีกว่า เจ้าตำรับก็จะไม่มีชื่อเสียง
3. มีความเชื่อและถือสัจจะจากปู่ ย่า ตา ทวด ที่ต้องการปกปิดเคล็ดลับหรือกลวิธีการผลิต
4. สื่อและเทคโนโลยียังไม่พัฒนาเท่าที่ควร

ปัจจุบันนี้ กลุ่มเป้าหมายของการถ่ายทอดความรู้ของภูมิปัญญาท้องถิ่นขยายไปสู่สาธารณชนทั่วไปบ้างแล้ว อาจเนื่องจากสาเหตุต่างๆต่อไปนี้

กรมส่งเสริมการเกษตร ฯลฯ

2. การถ่ายทอดความรู้ได้รับค่าตอบแทน ภูมิปัญญาท้องถิ่นบางคนจะตั้งราคาวิชาไว้มากน้อยขึ้นอยู่กับความต้องการของตลาดสำหรับวิชา อาชีพนั้นๆ

3. สื่อต่างๆในปัจจุบันมีมากมายหลายประเภท ภูมิปัญญาสามารถถ่ายทอดความรู้โดยใช้สื่อต่างๆได้อย่างสะดวก หน่วยงานต่างๆที่ให้ การ สนับสนุนภูมิปัญญา ก็สามารถถ่ายทอด สืบทอดความรู้ได้อย่างกว้างขวาง

4. ความจำเป็นในการผลิต ทำให้ภูมิปัญญาต้องถ่ายทอดความรู้สู่บุคคลอื่นๆ นอกเหนือจากคนในครอบครัวหรือผู้สืบสายเลือด เพื่อ ต้องการเพิ่มผลผลิตสู่ตลาด

ลักษณะการถ่ายทอดความรู้ในชนบท จึงสรุปได้ว่ายังมีประชาชนที่ห่วงแหนองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิมจากการได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษหรือองค์ความรู้ที่ได้สร้างขึ้นใหม่ และมีบางคนที่เผยแพร่ต่อสาธารณชนซึ่งผู้ถ่ายทอดอาจถ่ายทอดอาจหวังสิ่งตอบแทนเพื่อเป็นค่าวิชา หรือ อาจไม่หวังสิ่งตอบแทนใดเพื่ออุทิศเป็นกุศล เช่นผู้สูงอายุบางท่านเกรงว่าองค์ความรู้ที่มีอยู่จะสูญหายตายไปกับตัว ก็จะพยายามเผยแพร่ให้กับผู้มีแวว หรือผู้รักที่จะเรียนรู้และเห็นคุณค่าขององค์ความรู้ นั้น แต่เป็นที่น่าเสียดายหากองค์ความรู้ใดที่ได้รับการพัฒนา สามารถปรับใช้ได้กับสังคม นั้นๆ ได้ดีแต่ต้องสูญหายไม่มีการสืบทอดสู่คนรุ่นต่อไป องค์ความรู้ดังกล่าวคงต้องเริ่มคิด เริ่มพัฒนาขึ้นมาใหม่จากคนรุ่นหลังซึ่งอาจต้องใช้ระยะเวลาอีกนาน หรืออาจเป็นไปได้แล้วเพราะ สภาพบริบทของสังคมเปลี่ยนไป

1.3 แนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการสอนและกระบวนการถ่ายทอดความรู้ในชนบท ของครูภูมิปัญญาไทยด้านเกษตรกรรม

ผู้วิจัยได้ศึกษา แนวคิด และทฤษฎีที่ได้รับการเผยแพร่จากเอกสารและสื่อ อิเล็กทรอนิกส์ต่างๆ โดยพิจารณาคัดเลือกแนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการถ่ายทอด ความรู้ในชนบทของครูภูมิปัญญาไทยด้านเกษตรกรรม ได้ 6 แนวคิด และทฤษฎี ซึ่งอาจมีแนวคิด และทฤษฎีอื่นที่เกี่ยวข้องนอกเหนือจากที่ผู้วิจัยได้นำเสนอ แต่เท่าที่ผู้วิจัยได้ค้นหาและพิจารณาว่า เกี่ยวข้องกับกระบวนการถ่ายทอดความรู้ในชนบทของครูภูมิปัญญาไทยด้านเกษตรกรรม ได้แก่ ทฤษฎีการสร้างความรู้(Constructivism) กระบวนการเรียนการสอนตามแนวคิดแบบไทย(The Thai Mode of Instruction) แนวคิดมโนธรรมสำนึก (Conscientization) ทฤษฎีการปรับเปลี่ยน การเรียนรู้(Transformative Learning Theory) แนวคิด “คิดเป็น” และ ทฤษฎีการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ (Andragogy) รายละเอียดดังนี้

1.3.1 ทฤษฎีการสร้างความรู้(Constructivism)

ทฤษฎีการสร้างความรู้(Constructivism) เป็นทฤษฎีการรู้ด้วยการกระทำของตนเอง (theory of active knowing) ซึ่งมีแนวคิดหลักว่า บุคคลเรียนรู้โดยการมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมด้วยวิธีการต่างๆกันโดยอาศัยประสบการณ์เดิม โครงสร้างทางปัญญาที่มีอยู่ และแรงจูงใจภายในเป็นพื้นฐาน และความขัดแย้งทางปัญญา(Cognitive Conflict) ที่เกิดจากการที่บุคคลเผชิญกับสถานการณ์ที่เป็นปัญหาซึ่งไม่สามารถแก้หรืออธิบายได้ด้วยโครงสร้างทางปัญญาที่มีอยู่ หรือจากการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นจะเป็นแรงจูงใจให้เกิดการไตร่ตรอง(Reflection) ซึ่งนำไปสู่การสร้างโครงสร้างใหม่ทางปัญญา(Cognitive Restructuring) ที่สามารถคลี่คลายสถานการณ์ที่เป็นปัญหาหรือจัดความขัดแย้งทางปัญญาได้ และใช้เป็นเครื่องมือสำหรับการแก้ปัญหาหรืออธิบายสถานการณ์เฉพาะอื่นๆ ให้อยู่ในกรอบของโครงสร้างนั้นได้ และเป็นพื้นฐานสำหรับการสร้างโครงสร้างใหม่ต่อไป (ไพจิตร สดวกการ, 2539)

ไดรเวอร์และเบล (Driver and Bell, อ้างใน ไพจิตร สดวกการ, 2539) ได้กล่าวถึงจุดเน้นของทักษะการเรียนรู้ใน ทฤษฎีการสร้างความรู้(Constructivism) ดังนี้

1. การเรียนรู้ไม่ได้ขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อมทางการเรียนรู้เท่านั้น แต่ยังขึ้นอยู่กับความรู้เดิมของผู้เรียน
 2. การเรียนรู้คือการสร้างความหมาย ความหมายที่สร้างขึ้นโดยผู้เรียนจากสิ่งที่ผู้เรียนเห็นหรือ ได้ยินอาจจะเป็นหรือไม่เป็นไปตามความมุ่งหมายของผู้สอน ความหมายที่ผู้เรียนสร้างขึ้นได้รับผลกระทบอย่างมากจากความรู้เดิมที่ผู้เรียนมีอยู่
 3. การสร้างความหมายเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องและผู้เรียนเป็นผู้กระทำกระบวนการนั่นเอง(active) ในสถานการณ์การเรียนรู้ ผู้เรียนจะตั้งสมมติฐาน ตรวจสอบ และอาจเปลี่ยนแปลงสมมติฐานในขณะที่มีปฏิสัมพันธ์กับปรากฏการณ์และกับผู้อื่น
 4. ความหมายที่ผู้เรียนสร้างขึ้นจะได้รับการตรวจสอบ และอาจได้รับการยอมรับหรือ ปฏิเสธ
 5. ผู้เรียนเป็นผู้รับผิดชอบการเรียนรู้ของตนเอง ในการสร้างความตั้งใจในการทำงาน การดึงความรู้ที่มีอยู่มาสร้างความหมายให้แก่ตนเอง และการตรวจสอบความหมายที่สร้างขึ้นนั้น
 6. มีแบบแผน(patterns) ของความหมายที่ผู้เรียนสร้างขึ้นจากประสบการณ์ เชิงกายภาพ และ ภาษาธรรมชาติที่มีความหมายเดียวกันในเชิงนามธรรม
- อันเดอร์ฮิล (Underhill, 1991) ได้กล่าวถึงข้อตกลงเบื้องต้นของการเรียนรู้แบบคอนสตรัคติวิซึมไว้ดังนี้

1. ความขัดแย้งทางปัญญา(Cognitive Conflict) และความอยากรู้อยากเห็น (Curiosity) เป็นกลไกหลัก สองประการที่จูงใจให้ผู้เรียนอยากเรียน
2. การมีปฏิสัมพันธ์กับเพื่อนเป็นองค์ประกอบหลักในการสร้างความขัดแย้งทางปัญญา(Cognitive Conflict)
3. ความขัดแย้งทางปัญญาก่อให้เกิดกิจกรรมไตร่ตรอง(Reflective Activity)
4. การไตร่ตรองเป็นองค์ประกอบหลักซึ่งกระตุ้นให้เกิดการสร้างโครงสร้างใหม่ทางปัญญา(Cognitive Restructuring)
5. ข้อ 1, 2, 3 และ 4 เป็นวงจร
6. วงจรข้างต้นเกิดขึ้นเสมอในประสบการณ์ของผู้เรียน
7. วงจรนี้ให้อำนาจแก่ผู้เรียนในการควบคุมการเรียนรู้ของตนเอง

ไพจิตร สดวกการ(2539) ได้อธิบาย โครงสร้างทางปัญญา ความขัดแย้งทางปัญญา การไตร่ตรอง การให้อำนาจแก่ผู้เรียน และ วงจรการสร้างความรู้ตามแนวคิดของทฤษฎีคอนสตรัคติวิซึม ดังนี้

โครงสร้างทางปัญญา (Cognitive Structure) หมายถึงกรอบของความหมายหรือแบบแผนของการดำเนินการที่บุคคลสร้างขึ้นจากความพยายามจัดการกับสิ่งแวดล้อมหรือจัดสถานการณ์ที่เป็นปัญหา แล้วใช้เป็นเครื่องมือในการตีความ การให้เหตุผล หรือการแก้ปัญหาในสถานการณ์เฉพาะต่างๆ ที่อยู่ในกรอบของโครงสร้างนั้น และใช้เป็นพื้นฐานสำหรับการสร้างโครงสร้างใหม่อื่นๆต่อไป

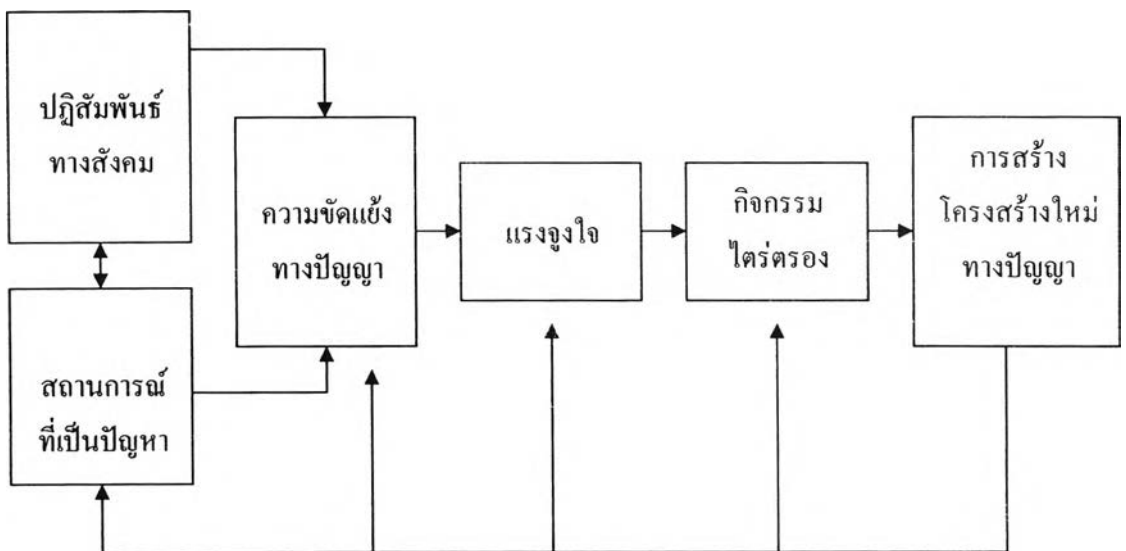
ความขัดแย้งทางปัญญา (Cognitive Conflict) หมายถึงสภาวะอสมดุลย์ อันเกิดจากการเผชิญกับความไม่สอดคล้องในความเชื่อบางอย่างที่ยึดถืออยู่ ความไม่สอดคล้องกันของข้อมูล ความไม่สมเหตุสมผล ความลังเล สภาวะที่ตัดสินใจไม่ได้ หรือสภาวะที่โครงสร้างทางปัญญาที่มีอยู่ไม่สามารถคลุมข้อมูลใหม่หรือแก้สถานการณ์ปัญหาที่เผชิญอยู่

การไตร่ตรอง (Reflection) หมายถึง กิจกรรมการตรวจสอบ และปรับเปลี่ยนสมมติฐานต่างๆ ที่บุคคลเสนอเพื่อคลี่คลายสถานการณ์ที่เป็นปัญหาอย่างพินิจพิเคราะห์ด้วยเหตุผล หรือเหตุการณ์ที่ทดสอบได้ โดยอาศัยประสบการณ์ โครงสร้างทางปัญญา ที่มีอยู่เดิมของบุคคล และการแลกเปลี่ยนทางสังคมเป็นเครื่องมือ จนได้สมมติฐานที่สามารถจัดความขัดแย้งทางปัญญาระหว่างบุคคล ภายในบุคคลและระหว่างความคิดกับผลจากการทดสอบ สมมติฐานที่ได้มานี้คือ

โครงสร้างใหม่ทางปัญญาที่รายบุคคลและกลุ่มได้ร่วมกันสร้างขึ้นเป็นความรู้ใหม่อย่างต่อเนื่อง กิจกรรมดังกล่าวนี้นอกจากจะส่งเสริมการพัฒนาโครงสร้างทางปัญญาที่ร่วมกันของกลุ่มแล้ว ยังส่งเสริมการพัฒนาโครงสร้างทางปัญญาที่เป็นส่วนตัวอีกด้วย

การให้อำนาจแก่ผู้เรียน (Learner Empowerment) หมายถึงการให้ผู้เรียนสามารถสร้างความหมายแก่เหตุการณ์ต่างๆ อย่างเป็นอิสระและแสดงออกถึงกลวิธีในการได้มาซึ่งความหมายนั้นๆ ตลอดจนรับผิดชอบต่อความหมายที่ตนสร้างขึ้น กระบวนการนี้เป็นพลวัตร ที่มีการพัฒนาต่อไปอย่างไม่สิ้นสุด ทำให้มีการเรียนรู้ตลอดชีวิต(life long learning)

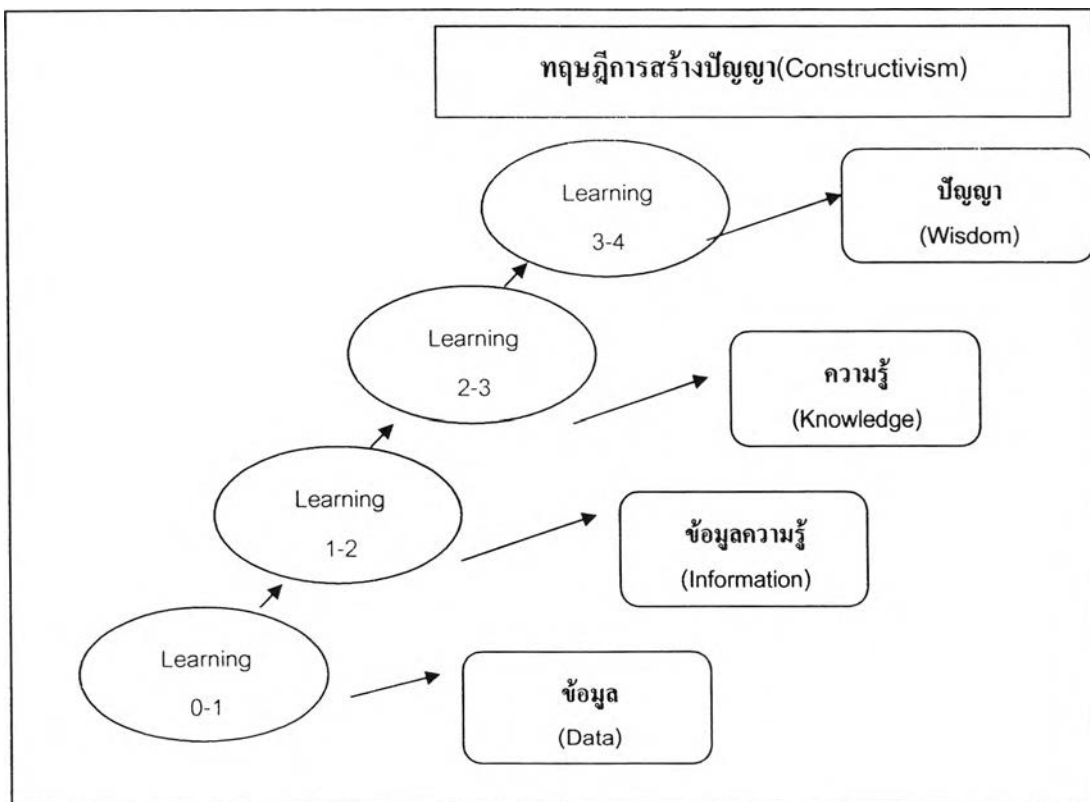
วงจการสร้างความรู้ตามแนวคิดของทฤษฎีคอนสตรัคติวิซึม สรุปได้ดังนี้
แผนภาพที่ 2 วงจการสร้างความรู้ตามแนวคิดของทฤษฎีคอนสตรัคติวิซึม
 (ไพจิตร สดวกการ, 2539)

สมใจ ทองเรือง (2546) ได้กล่าวถึง การเรียนรู้ตามสภาพจริงกับการสอนผู้ใหญ่ ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีคอนสตรัคติวิซึมว่า บุคคลสามารถสร้างความรู้และสติปัญญาได้หากผู้สอนและผู้เรียนได้ร่วมกันวางแผนการเรียนรู้โดยเลือกสิ่งที่จะเรียนจากความต้องการของผู้เรียนเอง จะทำให้การเรียนรู้เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและตอบสนองชีวิตจริงได้ การจัดการเรียนการสอนเพื่อให้สอดคล้องกับความเชื่อดังกล่าวจึงเป็นลักษณะของการจัดการเรียนรู้ตามสภาพจริง(Authentic Learning) โดยคำนึงถึงชีวิตและองค์ความรู้ของผู้เรียนที่มีอยู่หลากหลาย และได้อธิบาย ทฤษฎีคอนสตรัคติวิซึมว่า ทฤษฎีดังกล่าวมีความเชื่อว่า บุคคลเรียนรู้จากความรู้ที่สร้างขึ้นมาโดยตรง เปรียบข้อมูลใหม่กับประสบการณ์เดิมแล้วสร้างประสบการณ์หรือความรู้ใหม่ต่อขึ้นไปเรื่อยๆ จนเกิด

ปัญญา ลำดับขั้นของการเรียนรู้คือ ประสบการณ์เดิมที่ผู้เรียนมีอยู่ในเรื่องนั้นๆ ถือได้ว่าผู้เรียนมีข้อมูล(Data)ในเรื่องนั้นๆแล้ว เมื่อผู้เรียนได้นำข้อมูลที่มีอยู่มาใช้ อาจโดยการกระทำด้วยตนเอง หรือการแลกเปลี่ยนพูดคุยกับกลุ่มผู้ร่วมงาน ผู้เรียนจะได้รับประสบการณ์ใหม่ และหากผู้เรียนได้นำประสบการณ์ใหม่ที่ได้รับไปเปรียบเทียบกับประสบการณ์เดิมที่มีอยู่จะมีการจัดระบบความรู้ใหม่ ถือได้ว่าขั้นนี้ผู้เรียนได้มีข้อมูลความรู้(Information) ในขั้นนี้ผู้เรียนยังไม่เกิดการเรียนรู้ (Learning) ผู้เรียนจะเกิดการเรียนรู้ได้ต่อเมื่อได้นำข้อมูลความรู้ที่มีอยู่ไปวิเคราะห์ แยกแยะ และสรุปรูปสร้างเป็นความรู้ใหม่ โดยการเปรียบเทียบหรือประยุกต์ให้เหมาะสมเพื่อให้สามารถนำไปใช้ใน ชีวิตจริงได้ และมีการใช้อยู่บ่อยๆเป็นประจำ ผู้เรียนจะเกิดความรู้ ความเข้าใจ(Knowledge) และหากผู้เรียนได้นำความรู้ในขั้นนี้ไปใช้บ่อยๆทดลองทำไปเรื่อยๆ จากสถานการณ์หนึ่งไปสู่อีก สถานการณ์หนึ่ง จนเกิดเป็นแนวทางใหม่ที่คิดค้นขึ้นได้ด้วยตนเอง ผู้เรียนจะเกิดปัญญา(Wisdom) ปัญญาอันเกิดจากตัวผู้เรียนสร้างขึ้นเอง ดังแผนภาพ

แผนภาพที่ 3 ทฤษฎีการสร้างปัญญา(Constructivism)

1.3.2 กระบวนการเรียนการสอนตามแนวคิดแบบไทย (The Thai Mode of Instruction)

สมพงษ์ สิงหะพล (2541) ได้กล่าวถึงกระบวนการเรียนการสอนตามภูมิปัญญาไทยว่ามี 2 ลักษณะคือ

1) กระบวนการเรียนการสอนตามภูมิปัญญาไทยเดิม ในอดีตก่อนที่การศึกษาตะวันตก จะมีบทบาทในสังคมไทยนั้น การจัดการเรียนการสอนเพื่อให้ผู้คนได้เรียนรู้จะเกี่ยวข้องกับวิถีการดำรงชีวิตโดยตรง การเรียนคือชีวิต ชีวิตคือการเรียนไปในตัว ไม่ได้แยกจากกันโดยเด็ดขาด การเรียนรู้ของผู้คนเกิดขึ้นในครอบครัว ในบ้าน ในวัด และในวัง แต่ที่นับว่ามีบทบาทมากที่สุดในแง่ของการเรียนการสอนที่ค่อนข้างเป็นระบบ คือ ในวัด กระบวนการเรียนการสอนตามภูมิปัญญาไทยเดิมจึงผูกติดอยู่กับวัดอย่างแนบแน่นโดยมีพระสงฆ์เป็นผู้สอน เรียนกันตัวต่อตัว ไม่มีชั้นเรียนและสอนเป็นกลุ่มเล็ก นอกจากจะสอนให้อ่านออกเขียนได้แล้ว การสอนยังมุ่งอบรมบ่มนิสัยให้เป็นผู้มีคุณธรรมเป็นประการสำคัญด้วย บทบาทของผู้สอนจึงเป็นทั้งผู้ให้ความรู้ ความประพฤติที่ดีงาม และความรักความเมตตา บทบาทของผู้เรียนเป็นผู้รับรู้ ฝึกฝน ปฏิบัติตาม และเคารพเทิดทูนครูประหนึ่งพ่อแม่ของตน โดยนัยนี้ ครูกับศิษย์จึงมีความผูกพันลึกซึ้งต่อกัน ครูเปรียบประดุจเป็นพ่อแม่คนที่สองของศิษย์ วิธีการที่นำมาใช้ก็คือการสั่งและการสอน โดย สุนทรอมรวิวัฒน์และคณะ(2535 หน้า 57) กล่าวสรุปไว้ว่า “การสั่งสอน” ตามวิถีชีวิตไทย มีความหมายกว้างกว่า “การสอน” โดยหมายรวมถึง

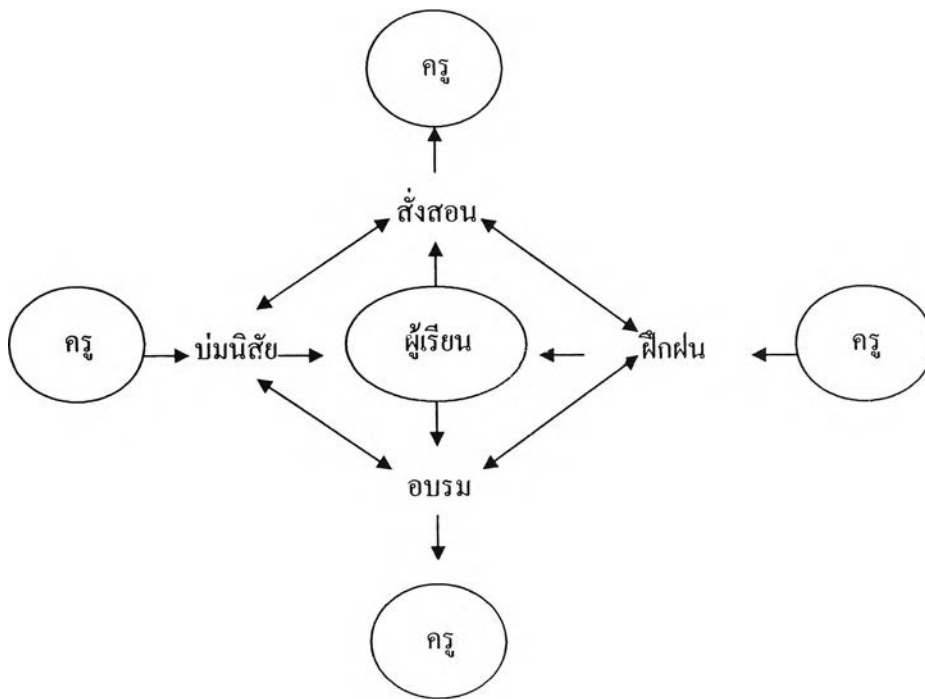
- 1.1) กระบวนการบ่มเพาะซึมซับลักษณะนิสัย
- 1.2) กระบวนการถ่ายทอด ปลูกฝังวัฒนธรรม
- 1.3) กระบวนการให้การศึกษาด้านวิชาความรู้
- 1.4) กระบวนการอบรมกิริยามารยาทและความประพฤติ
- 1.5) กระบวนการสร้างเสริมคุณธรรมและพัฒนาจิตใจ

ผู้ใหญ่และครูมีบทบาทเป็น “ผู้ให้คำสั่งสอน” ส่วนเด็กหรือนักเรียนเป็น “ผู้รับคำสั่งสอน” แต่ละฝ่ายมีบทบาทและเข้าใจตามบทบาทของตน

ลักษณะเด่นของ “การสั่งสอน” คือ ตลอดกระบวนการสั่งสอน ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายต่างมีความรัก ความห่วงใย และความปรารถนาดีต่อกัน คุณธรรมของการเป็นกัลยาณมิตรได้ทำให้การสั่งสอน ไม่ว่าจะเป็วิธีใดก็ตามประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ตลอดมา

สมพล สิงหะพล(2541) ได้สรุปกระบวนการเรียนการสอนของภูมิปัญญาไทยเดิมเป็นแผนภาพดังนี้

แผนภาพที่ 4 กระบวนการเรียนการสอนของภูมิปัญญาไทยเดิม (สมพล สิงหะ พล , 2541)

2) กระบวนการเรียนการสอนตามภูมิปัญญาไทยใหม่ หลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา วิทยาการตะวันตกได้เข้าสู่ประเทศไทยอย่างต่อเนื่อง ยาวนาน เข้มข้น และนับวันจะมีมากขึ้นตามลำดับ แนวคิดการศึกษาแบบตะวันตกได้ครอบงำการศึกษาไทยโดยสมบูรณ์ โดยนักการศึกษาที่จบจากต่างประเทศ ข่าวดสารข้อมูลจากสื่อมวลชน เทคโนโลยีสมัยใหม่ และลักษณะวัฒนธรรมสังคมที่เปิดกว้าง แต่มีกระแสแนวคิดแบบไทยของนักวิชาการรุ่นใหม่ทำให้การศึกษาไทยเริ่มย้อนกลับไปหาพื้นฐานไทยอย่างจริงจังมากขึ้น นักวิชาการ นักคิด นักการศึกษาที่ก้าวหน้าในปัจจุบัน ได้เสนอกรอบแนวคิด เพื่อการศึกษาที่สอดคล้องกับสังคมไทย โดยไม่ยอมรับแนวคิดสำเร็จรูปจากต่างประเทศ แนวคิดด้านกระบวนการเรียนการสอนของกลุ่มภูมิปัญญาไทยใหม่ จำแนกเป็น 3 แนวคิดย่อยคือ

2.1) แนวคิดที่เน้นพัฒนาด้านจิตใจ (Morality Oriented) กลุ่มนี้ใช้หลักการทางพระพุทธศาสนา มาเป็นพื้นฐานของการศึกษา การจัดการเรียนการสอนเน้นที่การพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม ตามกรอบของศาสนาพุทธ และเน้นความรู้ความสามารถโดยใช้วิธีการแบบพุทธวิธีเป็นสำคัญ การบวนการเรียนการสอนจึงประยุกต์วิธีการทางพุทธศาสนามาใช้ อาทิเช่น การสอนแบบ

โยนิโสมนสิการ การสอนแบบอริยสังคีติ บทบาทของครูและนักเรียนจึงไม่ต่างไปจากมคการศึกษาแบบไทยเดิมเท่าใดนัก จุดที่แตกต่างไปคือเน้นที่การคิดพิจารณาอย่างลึกซึ้งของนักเรียน เน้นการปฏิบัติเพื่อให้เกิดความรู้ ความสามารถที่ถึงพร้อมด้วยกาย วาจา และใจ

2.2) แนวคิดที่เน้นบริบทของสังคม (Social Oriented) ภูมิปัญญาไทยกลุ่มนี้มีอิทธิพลต่อการศึกษาไทยอย่างมากในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา มีบทบาทสำคัญต่อการจัดการศึกษาของชาติ กลุ่มนี้เน้นการจัดการศึกษาที่ประสานสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยและสังคมโลก วิถีชีวิตและหลักคิดแบบไทยยังมีส่วนสำคัญในการจัดการศึกษาเท่าเทียมกับองค์ประกอบอื่นๆ การจัดกระบวนการเรียนการสอนของกลุ่มนี้มุ่งเน้นการพัฒนาให้ผู้เรียนสามารถดำรงตนในสังคมได้อย่างสร้างสรรค์และเอื้ออำนวยประโยชน์ต่อส่วนรวม คุณลักษณะที่สำคัญของผู้เรียนกลุ่มนี้ต้องการเช่น ความสามารถในการแสวงหาความรู้ การคิดวิเคราะห์ การรู้เท่าทันโลก และความรับผิดชอบต่อสังคม ส่วนวิธีการที่จะฝึกฝนให้ผู้เรียนมีคุณลักษณะดังกล่าวได้นั้น ต้องให้ผู้เรียนเกิดความรู้ รู้จักวิเคราะห์ข้อมูล รู้จักแก้ปัญหาและพัฒนาสังคมอย่างสร้างสรรค์

2.3) แนวคิดที่เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน (Local Participation Oriented) แนวคิดของกลุ่มนี้พัฒนามาจากแนวคิดในกลุ่มที่สองและบทบาทขององค์กรเอกชน กลุ่มนี้มองภาพการศึกษาในระดับพื้นฐานว่า การศึกษาควรเป็นเรื่องของสังคมในระดับล่างที่จะมีส่วนร่วมในการจัดดำเนินการอย่างกระตือรือร้น ไม่ใช่ปล่อยให้เป็นที่ของบุคคลภายนอกที่มาหล่อหลอมครอบงำความเป็นไปของชีวิตในชุมชน โรงเรียนนอกจากจะเปลี่ยนบทบาทมาเป็นการส่งเสริมการเรียนรู้ของเด็กแล้ว โรงเรียนยังคงมีบทบาทในการเป็น “ศูนย์ส่งเสริมการเรียนรู้” ให้แก่ชุมชนที่แวดล้อมด้วย ส่วนในด้านการจัดกระบวนการเรียนการสอน กลุ่มนี้จะเน้นที่ การฝึกปฏิบัติจริงในวิชาที่เรียน เน้นกระบวนการคิดวิเคราะห์ การแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง การเรียนการสอนต้องให้เด็กเป็นศูนย์กลางแห่งการเรียนรู้

1.3.3 แนวคิดมโนธรรมสำนึก (Conscientization)

แนวคิดมโนธรรมสำนึก (Conscientization) ของเปาโล แฟร์ (Paulo Freire) นักการศึกษาผู้ใหญ่ชาวบราซิล มีแนวคิดที่สอดคล้องกับการถ่ายทอดความรู้ของภูมิปัญญาท้องถิ่น กล่าวคือ ผู้ทรงภูมิปัญญาได้ตระหนักว่าการศึกษาที่รัฐจัดให้กับประชาชนมิได้เป็นทางแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น ปัญหาต่าง ๆ จากการเอารัดเอาเปรียบมิได้รับการแก้ไข จึงได้ศึกษาหาความรู้เพิ่มพูนประสบการณ์ทั้งความรู้ที่มีอยู่เดิมจากการถ่ายทอดของคนรุ่นก่อน จากการสั่งสมความรู้และประสบการณ์และความรู้ใหม่รวมทั้งความรู้สากลที่เกิดขึ้นตามยุคสมัย แล้วปรับประยุกต์ให้

สามารถใช้ความรู้นี้ในการดำรงชีวิตในท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสม สามารถแก้ปัญหาที่ประสบได้ แล้วถ่ายทอดให้กับประชาชน โดยให้ประชาชนตระหนักในปัญหาที่เกิดขึ้นแล้วเรียนรู้จากการถ่ายทอดให้ปฏิบัติได้จริง โดยอาศัยทรัพยากรที่หลากหลายในท้องถิ่นมาใช้ในการเรียนรู้จนเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป

การถ่ายทอดภูมิปัญญานี้จึงเป็นการจัดการศึกษาขึ้นเองของประชาชน รัฐมิได้เป็นผู้จัดให้ ซึ่งสอดคล้องกับแนวความคิดเดิมของแนวคิดมโนธรรมสำนึกของแฟร์ที่เห็นว่าประชาชนในชนบทอยู่ตามมีตามเกิด คู่กับสภาพที่การถูกเอารัดเอาเปรียบจนไม่รู้สึกรู้ว่าได้สูญเสียอะไรไม่แสดงความรู้สึกนึกคิด ไม่ได้แย้ง ไม่รู้จักแสดงความคิดเห็น ยอมรับสภาพที่เป็นอยู่ ในสภาพเช่นนี้ประชาชนยังไม่ตระหนักถึงสภาพที่เป็นจริงของตนเอง ยังไม่สำนึกในการถูกกดขี่ครอบงำ จึงคิดใช้วิธีการศึกษาส่งเสริมให้ผู้เรียนรู้จักตนเองและรู้จักความสัมพันธ์ระหว่างตนกับผู้อื่น เมื่อแต่ละคนเกิดความตระหนักในความเป็นมนุษย์ของตน เห็นว่าตนยังได้รับการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรม ก็ย่อมจะทำให้เกิดความตื่นตัว ทำให้เกิดเจราจาเรียกร้องขอความเป็นธรรม ความเสมอภาคในสังคมก็จะเกิดขึ้น

แฟร์ เห็นว่ามนุษย์ต่างจากสัตว์ตรงที่มนุษย์มีความรู้สึกนึกคิด มีมโนธรรมสำนึก (Conscientization) และการกระทำของมนุษย์จะสัมพันธ์กับมโนธรรมสำนึกของเขาเสมอ ถ้ามนุษย์มีมโนธรรมสำนึกที่ดี มนุษย์จะเข้าไปมีส่วนในการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมและสังคมของมนุษย์ได้ ดังนั้น การที่จะหลุดพ้นจากการถูกครอบงำทางความคิดนั้น ความสำคัญจึงอยู่ที่กระบวนการสร้างมโนธรรมสำนึก ซึ่งหมายถึง “การเรียนรู้เพื่อที่จะแลเห็นความขัดแย้งทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม และการปฏิบัติการเพื่อขจัดองค์ประกอบที่กดขี่นั้นเสีย” (สุนทร สุนันท์ชัย, 2523)

มโนธรรมสำนึกของแฟร์ หมายถึง ความรู้ที่เป็นสัจการ สิ่งที่เป็นภาวะที่แท้จริงของชีวิตมนุษย์ และสิ่งที่เป็นโลกมนุษย์ โดยแฟร์แยกมโนธรรมสำนึกของมนุษย์เป็น 4 ระดับ คือ

1. มโนธรรมสำนึกยังไม่เปลี่ยนแปลง (Intransitive consciousness) เป็นระดับต่ำสุด เชื้อถือเรื่องโชคลาง สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และชะตากรรม

2. มโนธรรมสำนึกกึ่งเปลี่ยนแปลง (Semi-Intransitivity consciousness) เป็นมโนธรรมสำนึกครึ่ง ๆ กลาง ๆ มีความคิดที่ผิดกฎ รับแต่คำนิยมที่ผิด ๆ

3. มโนธรรมสำนึกขั้นธรรมดา (Native-Transitive consciousness) ประชาชนเริ่มตระหนักและเห็นปัญหาในสิ่งที่มีอยู่ เริ่มประท้วง วิพากษ์วิจารณ์ แต่ประชาชนยังไม่ชัดเจนในเรื่องการวิเคราะห์และสังเคราะห์ ดังนั้นจึงง่ายต่อการปลุกระดม

4. มโนธรรมสำนึกขั้นวิพากษ์วิจารณ์ (Critical) ในขั้นนี้บุคคลจะมีการคิดอย่างใคร่ครวญ พิจารณาสาเหตุของปัญหาอย่างระมัดระวัง ผู้มีจิตสำนึกในขั้นนี้จะต้องมีความเชื่อมั่นในตัวเอง ยอมรับฟังผู้อื่นและไม่หลีกเลี่ยงภาระหน้าที่ของตนเอง

การสอนเพื่อสร้างมโนธรรมสำนึกของแฟร์ จะใช้วิธีการพูดคุยหรือสนทนา (Dialogue) แลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกัน โดยดึงปัญหาสังคมเข้ามาขบคิดระหว่างผู้เรียนและผู้สอน หรือระหว่างผู้เรียนด้วยกันเอง ผู้เรียนจะต้องรู้จักคิดด้วยตนเองและแสดงความคิดเห็นออกมาอย่างไม่ยึดยึดความคิดเห็นให้กัน ซึ่งทำให้เกิดการศึกษาอย่างเสรี ไม่เป็นการกดขี่ทางความคิด ซึ่งสุนทร สุนันท์ชัย (2523) ได้อธิบายว่า วิธีการสอนของแฟร์ ประกอบด้วย 3 ขั้นตอนคือ

1. การเข้ารหัส (Codification) เป็นขั้นเสนอสถานการณ์ที่เป็นจริงให้แก่ผู้เรียน สำหรับผู้เรียนได้สังเกต ถอดความ แปลความหมาย โดยสถานการณ์นั้นต้องมีลักษณะขัดแย้ง (Contradiction) ซึ่งอาจนำเสนอด้วยวาจา รูปสเกตช์ รูปถ่าย เทปอัดเสียง ภาพฉาย วัสดุสำหรับอ่าน เป็นต้น

2. การถอดรหัส (Decoding) เป็นการถอดความหมายจากสถานการณ์โดยการสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างครูกับผู้เรียน และระหว่างผู้เรียนด้วยกัน มีการวิพากษ์วิจารณ์ จนเห็นประจักษ์ในความเป็นจริง

3. การสอนให้รู้หนังสือ เป็นการสอนอ่านคำต่าง ๆ โดยแสดงภาพและคำอ่าน (คำหลัก) หลังจากนั้น แยกคำหลักออกเป็นพยางค์ แจกลูกสระและพยัญชนะ แล้วผสมตัวเป็นคำอื่น ๆ ซึ่งการสอนคำหลักของแฟร์ไม่เพียงแต่สอนให้รู้จักความหมาย แต่ขยายความจากคำหลักนั้น ไปสู่เรื่องเศรษฐกิจและสังคมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นอยู่ของผู้เรียนด้วย

ดังนั้น การทำให้เกิดมโนธรรมสำนึกของแฟร์ คือ การให้ผู้เรียนมีโอกาสคิดด้วยตนเอง มีการนำปัญหาสังคมมาขบคิด สนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในปัญหา จนเกิดความตระหนักในปัญหาในสังคมที่เขาดำรงชีวิตอยู่ อันเป็นการทำให้มนุษย์มีเสรีภาพอย่างแท้จริง

แนวคิดด้านมโนธรรมสำนึกของแฟร์นี ผู้วิจัยได้นำมาใช้ในเชิงอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมชนบท วิเคราะห์กระบวนการถ่ายทอด และ ใช้ประกอบในการพัฒนากระบวนการถ่ายทอดความรู้ในชนบทของครูภูมิปัญญาไทยด้านเกษตรกรรม ถึงแม้แนวคิดนี้จะเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแตกต่างกันอันเนื่องมาจากบริบทของสังคมไทยกับสังคมประเทศบราซิล แต่เงื่อนไขของการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดโดยอาศัยการเรียนรู้เป็นหลัก และ สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียนจึงเป็นแนวทางที่สอดคล้องกัน

1.3.4 ทฤษฎีการปรับเปลี่ยนการเรียนรู้ (Transformative Learning Theory)

ในการถ่ายทอดความรู้ในชนบท ผู้ถ่ายทอดได้คำนึงถึงประสบการณ์ของผู้รับการถ่ายทอด ซึ่งผู้ถ่ายทอดจะสอบถามพื้นเพ ความรู้ ประสบการณ์ของผู้รับการถ่ายทอด เพื่อเป็น ฐานในการต่อยอดหรือการเติมความรู้ รวมทั้งเพื่อการเปลี่ยนแปลงความคิด ความเชื่อของผู้รับการถ่ายทอด ทฤษฎีการปรับเปลี่ยนการเรียนรู้ของ Mezirow (1990, 1991, 1995a) ซึ่งมีฐานมาจากผลงานของ Jurgen Habermas (1988) และ Paulo Freire (1975) เป็นทฤษฎีที่อธิบายเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงความคิด ความเชื่อของบุคคล ซึ่งจะรวมถึงการส่งผลของประสบการณ์ที่สำคัญ ๆ ของบุคคล ได้เป็นอย่างมาก กล่าวคือ

Mezirow เห็นว่า บุคคลเมื่อมีประสบการณ์เช่นใดก็จะมองปรากฏการณ์ต่าง ๆ ตามประสบการณ์ของตน กระบวนการเรียนรู้ของ Mezirow จึงเป็นกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงความเชื่อและความคิดของบุคคล ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในที่สุด โดยเขาเชื่อว่าการเปลี่ยนความเชื่อและความคิดของบุคคลจะได้ผลดีเมื่อบุคคลอยู่ในภาวะที่ประสบปัญหา

กระบวนการเรียนรู้ตามทฤษฎีการปรับเปลี่ยนการเรียนรู้ของ Mezirow (1991) ประกอบด้วยขั้นตอน 10 ขั้นตอน ดังนี้

1. บุคคลประสบปัญหา
2. ตรวจสอบตนเอง
3. ประเมินตนเองในสิ่งที่ตนเองเชื่อ คิด และการกระทำของตน
- 4.หารือร่วมกัน และวิพากษ์วิจารณ์ในประสบการณ์ที่เหมือนกัน
5. ค้นหาทางเลือกการแก้ไขปัญหของตน
6. วางแผนเพื่อการดำเนินการ
7. จัดหาองค์ความรู้ต่าง ๆ เพื่อการพัฒนาและแก้ไขปัญหา
8. ปฏิบัติตามแผนและประเมินผล

9. สร้างความเชื่อมั่นในตนเอง และในแนวทางปฏิบัติใหม่ของตน

10. เกิดการเปลี่ยนแปลงสู่ความเชื่อ ความคิดใหม่ และพฤติกรรมใหม่

Mezirow เชื่อว่าการวาทกรรมเชิงเหตุผลและการสะท้อนความคิดเชิงวิพากษ์ เป็นวิธีการสำคัญ 2 ประการ ซึ่งจะนำไปสู่การปรับเปลี่ยนการเรียนรู้ การวาทกรรมเชิงเหตุผลนั้น เป็นวิธีการที่เราใช้ตัดสินความเชื่อของเรา ซึ่งเป็นวิธีการประเมินแบบวัตถวิสัยโดยใช้เหตุผล หลักฐาน และการถกอภิปรายเพื่อนำไปไปสู่การตัดสินใจที่ดีที่สุด นอกจากนี้ Mezirow (1995b) มีความเห็นว่า การมีส่วนร่วมด้วยความมีอิสระอย่างเต็มที่ในการวาทกรรมเชิงเหตุผลและการสะท้อนความคิดเชิงวิพากษ์เป็นสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐาน และเป็นเป้าหมายสำคัญของการศึกษาผู้ใหญ่

Mezirow (1991) กล่าวว่าเงื่อนไขอุดมคติที่จะส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมด้วยความมีอิสระอย่างเต็มที่ในการวาทกรรมเชิงเหตุผล มี 7 ประการ ซึ่งนักการศึกษาสามารถช่วยจัดเตรียมสิ่งแวดล้อมที่สนับสนุนให้เกิดเงื่อนไขอุดมคติเหล่านี้ได้

1. มีสารสนเทศที่ถูกต้องและสมบูรณ์
2. มีอิสระจากการบังคับและการเข้าใจผิดของตนเอง
3. มีความสามารถให้นำหนักต่อหลักฐานและการประเมินข้ออภิปรายแบบวัตถวิสัย
4. มีความคิดที่เปิดกว้างต่อแนวคิดทางเลือกต่าง ๆ
5. มีความสามารถในการสะท้อนความคิดเชิงวิพากษ์ต่อข้อสมมติฐานต่าง ๆ
6. มีโอกาสที่เท่าเทียมกันในการมีส่วนร่วม
7. มีความสามารถในการยอมรับต่อฉันทมติที่เป็นเหตุเป็นผลและมีความชัดเจนว่าเป็นการทดสอบความถูกต้องเที่ยงตรงอย่างเป็นทางการ

Mezirow (1995b) กล่าวว่า ในประเทศสหรัฐอเมริกาในปัจจุบันนี้มีกระบวนการเคลื่อนไหวที่เข้มแข็งมากเกี่ยวกับกิจกรรมที่ส่งผลทางสังคม (Social Action) และการเคลื่อนไหวในระดับรากหญ้า เพื่อปกป้องสิทธิประโยชน์และประชาชนในด้านต่าง ๆ ซึ่งการเรียนรู้เพื่ออิสรภาพ (Emancipatory Learning) มีบทบาทสำคัญในการช่วยปลดปล่อยผู้เรียนจากสิ่งที่ปิดกั้นการแสวงหาความรู้และจากความเข้าใจที่ไม่ถูกต้องต่าง ๆ เป็นการเรียนรู้ที่สนับสนุนผู้เรียนให้พึ่งตนเองและมีความรับผิดชอบต่อการตัดสินใจของตน

ลักษณะการเรียนรู้ซึ่งเกี่ยวข้องกับกิจกรรมที่ส่งผลทางสังคม มีอยู่ 2 แบบ ซึ่งแบบแรกเรียกว่า “การเรียนรู้เชิงเครื่องมือ” (Instrumental Learning) เป็นการเรียนรู้เพื่อควบคุมสิ่งแวดล้อม เป็นการเรียนรู้ที่เน้นผลงานโดยมีจุดมุ่งหมายในการเพิ่มขีดความสามารถสำหรับการปฏิบัติงาน โดยพัฒนาทักษะและความรู้เพื่อจะได้เกิดกิจกรรมที่ส่งผลทางสังคมมากที่สุด มีการประเมินผลการดำเนินงานที่ผ่านมาเพื่อปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้น มีการเชิญชวนและจัดให้มีผู้เข้ามามีส่วนร่วมเพิ่มขึ้น มีการวางแผนการปฏิบัติงาน และยังมีเสริมแรงทางจิตวิทยาอีกด้วย

แบบที่สองเรียกว่า “การเรียนรู้เชิงสื่อสาร” (Communicative Learning) เป็นการเรียนรู้ความหมายของสิ่งที่ผู้อื่นสื่อสารกับเรา ซึ่งเกี่ยวข้องกับ การประเมินความตั้งใจ ค่านิยม ความรู้สึก และการตัดสินใจทางศีลธรรมของเราเองด้วย เป็นการเรียนรู้เกี่ยวกับการสร้างความตระหนักรู้ และความเข้าใจถึงความจำเป็นสำหรับผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมที่ส่งผลทางสังคม นักการศึกษาได้ใช้การเรียนรู้ในรูปแบบนี้เพื่อช่วยให้ผู้เรียนสามารถต่อรองและกระทำตามจุดมุ่งหมาย ความหมาย และค่านิยมของเขาเอง มากกว่าที่จะเป็นเพียงผู้ที่ยอมรับต่อสิ่งที่สังคมและผู้อื่นยึดเยื้อดให้

Mezirow (1981) ได้เสนอแนะแนวทางสำหรับนักการศึกษาให้ช่วยพัฒนาผู้เรียนทางการศึกษานอกระบบ เพื่อนำไปสู่การเป็นผู้ชี้นำตนเอง ดังต่อไปนี้

1. ลดการที่ผู้เรียนต้องพึ่งพาผู้สอน
2. ช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจการใช้แหล่งวิทยาการความรู้ได้อย่างเหมาะสม โดยเฉพาะจากประสบการณ์ของผู้เรียนคนอื่น ๆ และจากผู้สอน และการเรียนรู้ร่วมกับผู้อื่น
3. ช่วยผู้เรียนกำหนดความต้องการการเรียนรู้ ทั้งในลักษณะของความต้องการการเรียนรู้อย่างเร่งด่วน และการเข้าใจถึงวัฒนธรรมและจิตวิทยาที่จะมีผลต่อความต้องการการเรียนรู้ของผู้เรียน
4. ช่วยผู้เรียนในการพัฒนาความรับผิดชอบในการกำหนดวัตถุประสงค์การเรียนรู้ การวางแผนโครงการการเรียนรู้ของตนเอง และประเมินผลความก้าวหน้าของตนได้อย่างเหมาะสม
5. จัดการเนื้อหาความรู้ที่ผู้เรียนต้องการเรียนให้สัมพันธ์กับปัญหาของผู้เรียน และระดับการเรียนรู้ของผู้เรียน

6. ยอมรับผู้เรียน จัดกลุ่มผู้เรียนตามประสบการณ์ของผู้เรียน และเพิ่มความสนใจของผู้เรียน
7. สนับสนุนการให้เกณฑ์สำหรับตัดสินความแตกต่างของแต่ละบุคคล ไม่ว่าจะ เป็นความแตกต่างของการตระหนักถึงการแสดงออก และประสบการณ์ของแต่ละบุคคล
8. ยอมรับแนวทางการแสดงออกที่ถูกต้องของผู้เรียนแต่ละคนในการเรียนรู้
9. สนับสนุนผู้เรียนให้รู้จักกระบวนการแก้ปัญหาของแต่ละบุคคล
10. ให้แรงเสริมแก่ผู้เรียนเพื่อให้ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ด้วยตนเอง สร้างบรรยากาศ ที่มีลักษณะของการสนับสนุน และให้ผลย้อนกลับรวมทั้งสนับสนุนความพยายามที่จะ เปลี่ยนแปลง และหลีกเลี่ยงการแข่งขันในการเรียนรู้
11. เน้นการเรียนการสอนที่เน้นประสบการณ์ และการมีส่วนร่วม รวมทั้งการใช้ สัญญาแห่งการเรียนรู้
12. ช่วยเหลือผู้เรียนให้รู้จักเลือกการเรียนรู้ที่ถูกต้องและเหมาะสม

1.3.5 แนวคิดเรื่อง คิดเป็น (Khit pen)

แนวคิดเรื่อง “คิดเป็น” ของ โกวิท วรพิพัฒน์ เป็นแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับ กระบวนการถ่ายทอดความรู้ในชนบท เนื่องจากครุภูมิปัญญาได้ให้ความสำคัญของการรู้จักคิดของ ชาวบ้าน ครุภูมิปัญญาไทยหลายท่านได้เน้นกระบวนการคิดของผู้รับการถ่ายทอดเป็นหลัก ส่วน เนื้อหาหรือองค์ความรู้เป็นเพียงกุศโลบายให้ผู้รับการถ่ายทอดหันมาสนใจเท่านั้น แต่จุดประสงค์ หลักคือต้องการให้ชาวบ้านรู้จักคิด

แนวคิด “คิดเป็น” โกวิท วรพิพัฒน์ ได้นำมาใช้ในการศึกษาผู้ใหญ่แบบเบ็ดเสร็จ เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2517 หลังกลับจากการประชุม “World Education” ที่ประเทศสหรัฐอเมริกา ซึ่ง เป็นการระดมพลังสมองเรื่องการสอนคิดของนักการศึกษาประเทศต่างๆ (กองพัฒนาการศึกษานอก โรงเรียน, 2543)

อุ้นตา นพคุณ (2528) ได้สรุปความเชื่อพื้นฐานและเป้าหมายของการ “คิดเป็น” ดังนี้

1. มนุษย์ต้องการความสุข แนวคิดคิดเป็น เชื่อว่าคนเราจะมีมีความสุขเมื่อคนเรา และสิ่งควมสิ่งแวดล้อมประสมกลมกลืนกันอย่างราบรื่น ทั้งทางด้านวัตถุ ภาย ใจ มนุษย์จะไม่มี ความสุขเมื่อมีปัญหา

2. การใช้ข้อมูล 3 ประเภท พร้อมกันประกอบการแก้ปัญหา ตามแนวคิดนี้ บุคคลที่จะถือว่าเป็นคนคิดเป็น จะต้องเป็นบุคคลที่ใช้ข้อมูล 3 ประเภท พร้อมกันในการแก้ปัญหาซึ่งได้แก่

2.1 ข้อมูลประเภทตนเอง (Information on Self) เป็นข้อมูลที่ถูกกำหนดขึ้นจากอิทธิพลทางศาสนา ปรัชญา และจิตวิทยา คิดเป็นต้องการให้บุคคลใช้ข้อมูลต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับตนเองพิจารณาตนเองให้ลึกซึ้งและกว้างขวางถูกต้องที่สุด และปราศจากความลำเอียง ข้อมูลประเภทนี้ ได้แก่ ข้อมูลสถานภาพทางเศรษฐกิจ สถานภาพทางสังคม สุขภาพอนามัย ความรู้ ความถนัด ทักษะ วัย เพศ เป็นต้น โดยมุ่งหวังให้บุคคลพิจารณาจุดอ่อน จุดแข็ง ข้อดีข้อเสีย ของบุคคลอย่างจริงจังก่อนจะตัดสินใจทำสิ่งใด

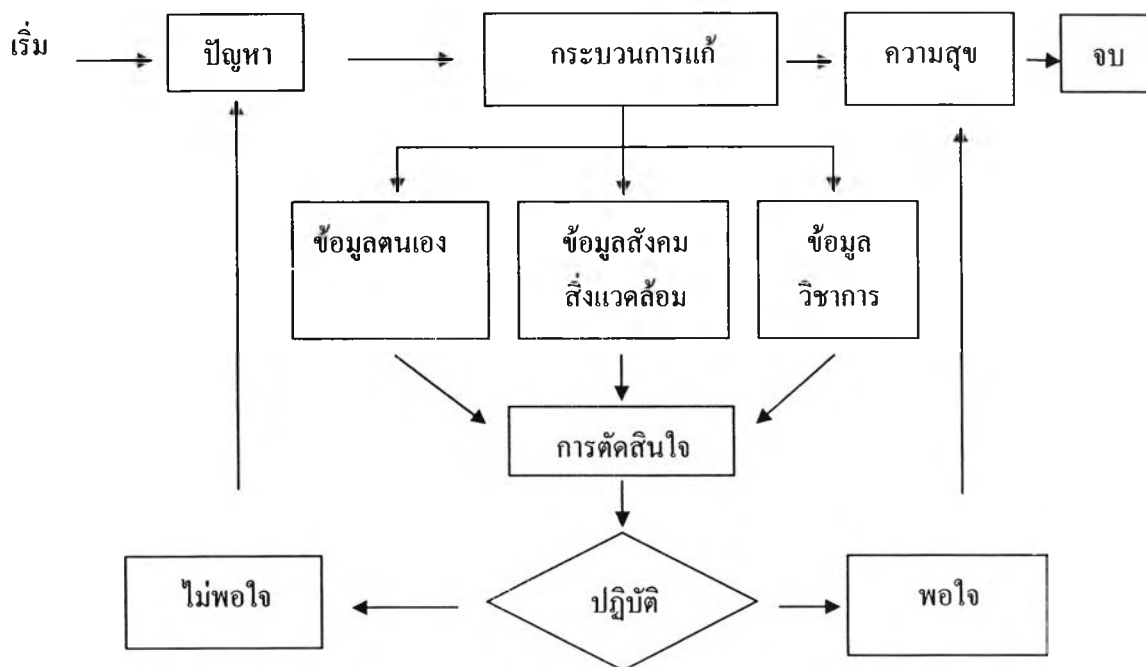
2.2 ข้อมูลประเภทสังคมและสิ่งแวดล้อม (Information on Society and Environment) เนื่องจากมนุษย์ไม่ได้อยู่แต่เพียงลำพัง ต้องคำนึงถึงสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบกาย ทั้งชุมชนและสภาพแวดล้อม หากตัดสินใจโดยไม่คำนึงถึงสิ่งใดอาจก่อให้เกิดปัญหาให้แก่ตัวเองและผู้อื่น ข้อมูลประเภทนี้จำแนกได้เป็นข้อมูลด้านสังคมและจิตใจ (Socio-psychological) และข้อมูลประเภทกายภาพ (Physical)

2.3 ข้อมูลประเภทวิชาการ (Technical or Book knowledge) หมายถึง ข้อมูลที่มนุษย์ได้รวบรวมสะสมไว้เป็นเนื้อหาวิชาต่าง ๆ เป็นหลักสูตร เป็นศาสตร์ อย่างมากมายมหาศาล โดยแนวคิดตระหนักว่าถึงแม้บุคคลจะเข้าใจตนเองและเข้าใจชุมชนสังคมและสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างดีก็ตามแต่ถ้าขาดความรู้ด้านวิชาการแล้ว อาจเสียเปรียบผู้อื่นในการดำรงชีวิตและการแก้ปัญหา

3. การคิดเพื่อแก้ปัญหา เป็นการใช้ความรู้สึคนึกคิดที่จะวิเคราะห์ใคร่ครวญและแสวงหารากเหง้าที่มาของปัญหาและความทุกข์ พิจารณาทางเลือกและคำตอบต่างๆ เพื่อจะได้ตัดสินใจกระทำหรือไม่กระทำ

4. อิสรภาพและการตัดสินใจกำหนดชะตาชีวิตตนเอง ข้อตกลงเบื้องต้นข้อนี้มาจากคำสอนของพุทธศาสนาโดยตรงและปรัชญาการศึกษาสำนักมนุษยนิยม ศาสนาพุทธสอนว่า ปัญหาหรือความทุกข์ของมนุษย์เกิดขึ้นตามกระบวนการแห่งเหตุและผล และทุกข์หรือปัญหาของมนุษย์เป็นสิ่งที่แก้ไขได้ แนวคิดดังกล่าวสามารถแสดงรูปแบบของการคิดเป็น ดังแผนภาพ

แผนภาพที่ 5 รูปแบบของการคิดเป็น

สุกร ศรีแสน (2522) อธิบาย “คิดเป็น” ว่าเป็นรูปแบบของการแก้ปัญหาทางวิทยาศาสตร์หรือแก้ปัญหาตามหลัก อริยสัจสี่ ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ คน “คิดเป็น” ต้อง มีความสามารถดังนี้

1. สามารถเห็นและรู้ปัญหา (ทุกข์)
2. สามารถเห็นสาเหตุหรือที่มาของปัญหานั้นๆ (สมุทัย)
3. สามารถเห็นทางแก้ปัญหา (นิโรจ)
4. สามารถเลือกทางแก้ปัญหาได้เหมาะสมถูกต้อง (มรรค)
5. สามารถทำตามที่คิดได้สำเร็จ
6. ในกรณีที่เกิดอุปสรรคสามารถยอมรับความจริง และหาทางอื่นทดแทนหรือปรับปรุงแก้ไขบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ได้

สมบูรณ์ ศาลยาชีวิน (2524) ได้กล่าวถึง “คิดเป็น” ว่า กระบวนการของคิดเป็น กระบวนการคิดแก้ปัญหาตามกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ มี 5 ขั้น ได้แก่

1. การตระหนักในปัญหา คือ การสำรวจปัญหา การจัดหมวดหมู่ ลำดับความสำคัญของปัญหาและจำแนกปัญหาที่จะต้องแก้ไขก่อนหลัง
2. การแสวงหาวิธีการหรือแนวทางปฏิบัติในการแก้ปัญหา
3. การวิเคราะห์ข้อมูล
4. การสรุปตัดสินใจ เลือกวิธีการที่ดีที่สุด
5. การนำไปปฏิบัติและตรวจสอบ

วิเชียร โตร่าพิมาย (2518) ได้กล่าวถึงลักษณะคน “คิดเป็น” ว่ามีลักษณะของการคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และจะต้องประกอบด้วยองค์ประกอบอีก 5 ประการ คือ

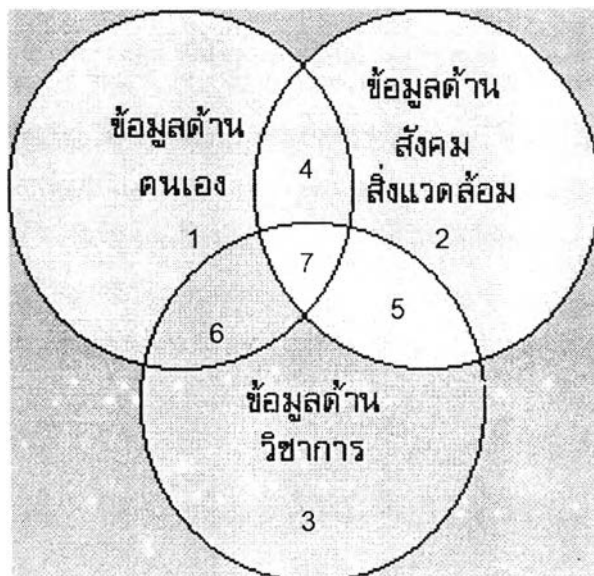
1. คนคิดเป็นต้องรู้จักตนเอง รู้จักสังคมและสิ่งแวดล้อม รู้ว่าตนเองและสังคมมีอำนาจในการเปลี่ยนแปลงปรับปรุง
2. ควรยอมรับในสิ่งต่างๆอย่างเต็มที่
3. สามารถคิดได้หลายแง่หลายมุมเพื่อตอบปัญหาข้อที่ว่า สิ่งต่างๆที่พบเห็นนั้นสามารถควบคุมตนเองได้
4. ต้องสามารถตัดสินใจได้ดีและถูกต้อง
5. ไม่เคร่งเครียดกับสิ่งหนึ่งสิ่งใดจนเกินไป รู้จักผ่อนคลายความตึงเครียดและสามารถควบคุมตนเองได้

สุวรรณีย์ ยะหะกร(2547) ได้อธิบายแนวคิด “คิดเป็น” ของ โกวิท วรพิพัฒน์ ว่าเป็นการคิด ใคร่ครวญ ผสมผสาน และเชื่อมโยงข้อมูล 3 ด้าน ได้แก่

- ข้อมูลด้านตนเอง
- ข้อมูลด้านสังคมสิ่งแวดล้อม
- ข้อมูลด้านวิชาการ

โดยคั้นให้พบเหตุบกพร่องของข้อมูล คาดเห็นผลและเติมเต็มข้อมูลที่บกพร่องนั้น เพื่อให้เกิดสมดุลระหว่าง ชีวิต สังคม สิ่งแวดล้อม และวิชาการ เขียนเป็นแผนภาพได้ดังนี้

แผนภาพที่ 6 แนวคิด "คิดเป็น" (สุวรรณณี ยะหะกร, 2547)

ส่วนที่ 1 แทนการคิดโดยอาศัยข้อมูลด้านตนเองด้านเดียว

ส่วนที่ 2 แทนการคิดที่อาศัยข้อมูลด้านสังคมสิ่งแวดล้อมเพียงด้านเดียว

ส่วนที่ 3 แทนการคิดที่อาศัยข้อมูลด้านวิชาการเพียงด้านเดียว

ส่วนที่ 4 แทนการคิดที่อาศัยข้อมูลด้านตนเอง และด้านสังคม สิ่งแวดล้อม โดยไม่ได้คำนึงถึงข้อมูลทางด้านวิชาการ

ส่วนที่ 5 แทนการคิดที่อาศัยข้อมูลด้านสังคมสิ่งแวดล้อม และด้านวิชาการ โดยไม่ได้คำนึงถึง ข้อมูลด้านตนเอง

ส่วนที่ 6 แทนการคิดที่อาศัยข้อมูลด้านตนเองและด้านวิชาการ โดยไม่ได้คำนึงถึง ข้อมูลด้านสังคม สิ่งแวดล้อม

ส่วนที่ 7 แทนการคิดที่อาศัยข้อมูลครบทั้งสามด้าน ในวิถีการดำรงชีวิตในสังคม ซึ่งไม่มีคำตอบ ตำราหรือรูป ขึ้นอยู่กับตัวบุคคลที่สัมพันธ์กับสถานการณ์ของสังคม สิ่งแวดล้อม และวิชาการ สามารถคิด ตัดสินใจ ผู้การปฏิบัติ จนกระทั่งเกิดความพอใจและพบความสุขตามหลักการ "คิดเป็น" ของ ดร.โกวิท วรพิพัฒน์

กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2547) ได้ให้ความหมายของแนวคิด คิดเป็น ว่า หมายถึง กระบวนการที่คนเรานำมาใช้ในการตัดสินใจ โดยต้องแสวงหาข้อมูลของตนเอง ข้อมูลของสภาพแวดล้อมในชุมชนและสังคมและข้อมูลทางหลักวิชาการแล้วนำมาวิเคราะห์หาทางเลือกในการตัดสินใจที่เหมาะสม มีความพอดีระหว่างตนเองและสังคม โดยมีประวัติความเป็นมา จาก ดร.โกวิท วรพิพัฒน์ นักการศึกษาไทยได้ให้แนวคิดทางการศึกษานอกโรงเรียนไว้เมื่อครั้งดำรง ตำแหน่งหัวหน้ากองการศึกษาผู้ใหญ่ กรมสามัญศึกษา โดยมีหลักการว่าความต้องการขั้นพื้นฐาน ของการเรียนของมวลชนเพื่อมุ่งให้เกิดความประสมกลมเกลียวและเข้ากันได้ระหว่างคนกับ สิ่งแวดล้อม ซึ่งความสมดุลจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อสามารถเอาชนะอุปสรรคต่างๆ หรือสามารถ ปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมได้ เรียกว่า "คิดเป็น" คำว่าคิดเป็นนี้ได้นำ ไปใช้ในโครงการการศึกษา ผู้ใหญ่แบบเบ็ดเสร็จ เพื่อฝึกอบรมครูมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2531 และได้นำไปใช้ในโครงการการศึกษา ผู้ใหญ่แบบเบ็ดเสร็จขั้น ต่อเนื่อง (ระดับที่ 3 และ 4) โครงการผลิตสารผู้ใหญ่ฉบับประชากรศึกษา และโครงการอื่นๆ

สมมุติฐานตามแนวความคิด เรื่องคิดเป็นนี้ได้มาจากหลักปรัชญาทางพุทธศาสนา ที่ว่าชีวิตเป็นทุกข์ ความทุกข์จะดับได้จะต้องรู้สาเหตุของความ ทุกข์นั้นๆหลักหรือวิธีการที่จะดับ ทุกข์หรือแก้ปัญหา จะต้องมีการคิด และในกระบวนการคิดนั้นจะต้องมีองค์ประกอบของ การคิด เพื่อวิเคราะห์ ปัญหาหรือค้นหาคำตอบ อันจะนำไปสู่การแก้ปัญหาได้สำเร็จ องค์ประกอบที่ สำคัญมีอยู่ 3 ประการ คือ

1. ความรู้ที่เป็นความรู้ด้านวิชาการ
2. ความรู้ด้านสังคม และสิ่งแวดล้อม
3. ความรู้เกี่ยวกับตนเอง

จากองค์ประกอบข้างต้น ผู้เรียบเรียงจะต้องชี้แจงนำหนักดูว่า ข้อมูลใดน่าเชื่อถือ มากกว่า หรือมีผลดีมากกว่า และตัดสินใจโดยอาศัยการพิจารณา โดยรอบคอบดังเช่นการจะมีบุตร มากหรือน้อย ต้องใช้ข้อมูลทางวิชาการ (การแพทย์) ข้อมูลทางด้านสังคม (ความเชื่อของคนใน ท้องถิ่น ความจำเป็น ในการประกอบอาชีพ) ข้อมูลเกี่ยวกับตนเอง (สุขภาพ ความพอใจ) เมื่อ พิจารณาว่า ควรจะเลือกตัดสินใจอย่างไร จึงจะได้ผลดีที่สุด ก็เลือกตัดสินใจ บุคคลจะอยู่ได้อย่าง เป็นสุขในสังคมนั้น จะต้องเป็นผู้คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น

1.3.6 ทฤษฎีการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ (Andragogy)

ทฤษฎีการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ หรือ andragogy ที่ถูกบัญญัติใช้โดย Malcolm S. Knowles ได้รับการเผยแพร่ผ่านอินเทอร์เน็ต โดย Greg Kearsley (2003) ระบุว่า ทฤษฎีการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ (andragogy) ได้ใช้ในการออกแบบการเรียนรู้ มี 4 ข้อคือ

1. Adults need to know why they need to learn something : ผู้ใหญ่ต้องการทราบว่าทำไมเขาจึงจำเป็นต้องเรียน สิ่งที่กำลังเรียนอยู่นั้น เรียนไปทำไม พวกเขาควรได้รับการบอกกล่าวถึงผล ที่มีต่อพวกเขาโดยตรง

2. Adults need to learn experientially : ผู้ใหญ่ต้องการเรียนซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับประสบการณ์ ผู้ใหญ่มีคลังประสบการณ์ที่สะสมมาตลอดชีวิตซึ่งนำ จะถูกมองประหนึ่งขุมทรัพย์เพื่อการเรียนรู้ต่อเนื่อง จะดึงเอาประสบการณ์ ที่เคยมีมาประกอบการเรียนรู้ในหัวข้อนั้นๆ

3. Adults approach learning as problem-solving : ผู้ใหญ่เรียนรู้วิธีการแก้ปัญหาแบบลงมือทำจริงเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ ผู้ใหญ่ไม่ชอบวิธีท่องจำ

4. Adults learn best when the topic is of immediate value : ผู้ใหญ่ต้องการใช้ความรู้และทักษะ ที่ได้เรียนรู้มาทันที ความทรงจำจะลดลงถ้าเก็บไว้นาน โดยไม่ได้ใช้

นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงในเชิงปฏิบัติ การสอนผู้ใหญ่จำเป็นต้องเน้นกระบวนการมากกว่าเนื้อหา ยุทธศาสตร์ในการสอน ที่ใช้เช่น เทคนิคการเล่นบทบาทสมมุติ(role playing) การจำลอง(simulations) และ การประเมินตนเอง(self-evaluation) ซึ่งจะให้ประโยชน์มาก และผู้สอนควรมีบทบาทเป็นผู้อำนวยความสะดวก มากกว่าเป็นผู้บรรยาย หรือ มีการแบ่งระดับ

รัตนา พุ่มไพศาล(2529) ได้กล่าวถึงยุทธศาสตร์การสอนผู้ใหญ่ว่าอาจแบ่งได้ 2 ประเภทคือ

1. ยุทธศาสตร์การสอนแบบปิด ผู้สอนเป็นผู้ดำเนินการและควบคุมสถานการณ์การเรียนรู้ทุกรูปแบบ ผู้เรียนไม่มีบทบาทอะไร เป็นฝ่ายรับฟังและติดตามคำสั่งหรือคำบอก

2. ยุทธศาสตร์การสอนแบบเปิด ผู้สอนเปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้ ผู้สอนมีบทบาทในด้านการช่วยเหลือ จัดอำนวยความสะดวกมากกว่าสั่งการ

ยุทธศาสตร์การสอนแบบปิดจะมีประโยชน์มากสำหรับจุดมุ่งหมายในด้านความรู้ ความจำหรือพุทธิศึกษาระดับต่ำ ส่วนพุทธิศึกษาระดับสูง เจตคติ ค่านิยม หรือด้านจิตใจ นั้น ยุทธศาสตร์การสอนแบบเปิดมีความเหมาะสมมากกว่า

รัตนา พุ่มไพศาล ได้กล่าวถึงเกณฑ์ในการเลือกวิธีสอนควรพิจารณาในเรื่อง

1. วัตถุประสงค์การเรียนรู้ วิธีสอนที่นำมาใช้ต้องพิจารณาให้เหมาะสม สอดคล้อง กับวัตถุประสงค์ของการเรียน
2. ความสามารถ ประสบการณ์และความสนใจของผู้สอน กล่าวคือ วิธีสอนที่จะ นำมาใช้ต้องเหมาะสมกับประสบการณ์ ความสามารถ ความรู้ในเนื้อหา และความสนใจของ ผู้สอน
3. ความสามารถ ประสบการณ์และความสนใจของผู้เรียน วิธีสอนจะต้อง พิจารณาให้เหมาะสมกับความสนใจ ความสามารถ และประสบการณ์ของผู้เรียน
4. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน และความสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนกับ ผู้เรียน เนื่องจากวิธีสอนบางวิธี ต้องอาศัยความเข้าใจ คู่กันจึงจะสามารถใช้ได้ผล
5. จำนวนผู้เรียน วิธีสอนที่จะนำมาใช้ต้องพิจารณาให้เหมาะสมกับจำนวนผู้เรียน เพราะบางวิธีไม่เหมาะกับผู้เรียนจำนวนมาก
6. เวลา และ สถานที่ ควรพิจารณาเลือกวิธีสอนให้เหมาะสมกับสถานที่ วิธีสอน บางวิธีต้องใช้เวลามากแต่ผู้สอนมีเวลาจำกัด
7. อุปกรณ์และสภาพแวดล้อม เลือกวิธีสอนให้เหมาะกับอุปกรณ์และ สภาพแวดล้อมที่มีอยู่ในท้องถิ่นนั้นช่วยให้ได้ผลดีและประหยัด

สุวัฒน์ วัฒนวงศ์(2533) ได้กล่าวถึง การหลักการสอนผู้ใหญ่ซึ่งเป็นข้อเสนอแนะ ของ Knowles.(1954) มีรายละเอียด 12 ประการคือ

1. นักศึกษาควรมีความเข้าใจและเห็นด้วยกับจุดมุ่งหมายของวิชาที่เรียน
2. ผู้เรียนควรมีความต้องการที่จะเรียนรู้
3. บรรยากาศในการเรียนและสถานการณ์ของการเรียนรู้ควรเป็นกันเอง
4. สภาพการณ์ทางกายภาพทั่วไป ควรเป็นที่พึงพอใจสำหรับผู้เรียน
5. ผู้เรียนควรจะได้มีส่วนร่วมในการเรียนและมีความรับผิดชอบต่อกระบวนการ เรียนรู้
6. การเรียนรู้จะสัมพันธ์เกี่ยวข้องและใช้ประสบการณ์ของผู้เรียนให้เกิดประโยชน์ ในการเสนอความคิดและความรู้นั้น
7. ผู้สอนควรจะรู้เนื้อหาวิชาที่ตนสอนเป็นอย่างดี

8. ผู้สอนควรมีความกระตือรือร้นเกี่ยวกับวิชาที่สอน
9. นักศึกษาผู้ใหญ่ควรจะได้เรียนรู้ไปตามระดับความสามารถของตนเอง
10. วิธีการสอนที่ใช้กับนักศึกษาผู้ใหญ่ควรแตกต่างและแปรผันกันไปในแต่ละโอกาสและสถานการณ์ของการสอน
11. ครูผู้สอนควรมีความรู้ลึกด้านการเจริญงอกงาม
12. ครูผู้สอนควรมีแผนงานที่ยืดหยุ่นได้

เจ.อาร์.คิดด์ (Kidd, 1973 : อ้างถึงใน สุรเชษฐ, 2545)พบว่า การเรียนรู้ของผู้ใหญ่นั้นมักจะเกี่ยวพันกับการงาน ความเป็นอยู่ บทบาท และภารกิจของบุคคลนั้น ฉะนั้นลักษณะของกิจกรรมที่เหมาะสม สนองตอบต่อความต้องการของผู้ใหญ่และผู้ใหญ่สามารถเรียนรู้ได้ดี ได้แก่

1. กิจกรรมการเรียนรู้ที่สนองความต้องการของผู้ใหญ่โดยตรง เช่น การเรียนรู้ที่เกี่ยวกับงานอาชีพ ซึ่งหมายรวมถึงทักษะ ความรู้ และเจตคติที่จะนำไปสู่ความสำเร็จในอาชีพ
2. กิจกรรมการเรียนรู้ที่มีเป้าหมายและวัตถุประสงค์ชัดเจน ซึ่งจะทำให้ผู้เรียนรู้สึกได้ว่าตนเองประสบความสำเร็จหรือล้มเหลว
3. กิจกรรมที่ไม่มีข้อจำกัดในเรื่องของเวลา เพราะการเร่งในเรื่องของเวลา ทำให้ประสิทธิภาพของการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ลดน้อยลงตามอายุที่มากขึ้น
4. กิจกรรมการเรียนรู้เกี่ยวกับปัญหาในชีวิตประจำวัน ที่ผู้ใหญ่เห็นว่าจำเป็นสามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ เช่น การซ่อมแซมบ้าน การดูแลรักษาเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ
5. กิจกรรมการเรียนรู้ที่ใช้เหตุผล ผู้ใหญ่มีประสบการณ์มาก สามารถวิเคราะห์ให้เหตุผลได้ดีกว่าการให้จดจำ
6. กิจกรรมการเรียนรู้ที่ไม่ต้องใช้พลังกำลังมาก
7. เป็นกิจกรรมการเรียนรู้ที่เกี่ยวกับปัญหาและการเปลี่ยนแปลง ของชีวิตในแต่ละช่วงวัย เพื่อการปรับตัวต่อบทบาทใหม่

เพ็ญศรี ทวีสุวรรณ และนฤมล ดันธสุรเศรษฐ์(2544 : อ้างถึงใน สุรเชษฐ, 2545)กล่าวถึง หลักการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ตามความเชื่อพื้นฐานของแอนดราโกก็สามารถนำมาสู่การปฏิบัติได้ โดยการพิจารณาจากมโนทัศน์ ประสบการณ์ ความพร้อมที่จะเรียนรู้ และแนวทางในการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ ดังนี้

1. มโนทัศน์ของผู้เรียน ข้อพิจารณาที่เกี่ยวข้องกับมโนทัศน์ของผู้เรียนที่เป็นผู้ใหญ่มีดังต่อไปนี้

1.1 การสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ นอกจากการประชาสัมพันธ์ชักชวนให้สนใจ มาร่วมกิจกรรมการเรียนรู้แล้ว การจัดสภาพศูนย์การเรียนรู้ให้ดึงดูดใจ

อำนวยความสะดวกสบาย มีวัสดุอุปกรณ์ อุดหนุน และแสงสว่างที่เหมาะสมกับสภาพความต้องการด้านร่างกายของผู้ใหญ่ รวมทั้งบริการที่จำเป็นต่างๆ ไป เช่น เครื่องดื่ม ที่นั่งพักผ่อน สร้างบรรยากาศที่เป็นกันเอง ที่สำคัญคือควรสร้างบรรยากาศที่ไม่ทำให้ผู้ใหญ่รู้สึกว่าเขาคือความสามารถและสูญเสียความเป็นตัวของตัวเอง

1.2 การวิเคราะห์ความต้องการการเรียนรู้ ปกติการเรียนรู้ของเด็ก ครุภัณฑ์จะเป็นผู้บอกว่าเขาควรจะต้องเรียนรู้เรื่องอะไร แต่ในผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่จะสนใจที่จะเข้าร่วมกิจกรรม การเรียนรู้ในสิ่งที่เขาเห็นว่ามีความจำเป็นสำหรับเขาเท่านั้น การเรียนการสอนผู้ใหญ่จึงต้องเน้นการวิเคราะห์ความต้องการ ในการเรียนรู้ของกลุ่มเป้าหมายเป็นสำคัญ

1.3 การวางแผนการเรียนรู้ ผู้เรียนที่เป็นผู้ใหญ่สามารถวางแผนการเรียนรู้ร่วมกับผู้สอน และผู้ร่วมเรียนคนอื่นๆ เพื่อบรรลุถึงวัตถุประสงค์ของการเรียนรู้

1.4 การดำเนินการเรียนการสอน ผู้สอนและผู้เรียนจะรับผิดชอบร่วมกัน โดยผู้สอนเป็นเพียงผู้ที่คอยช่วยให้ผู้ใหญ่เรียน คอยแนะนำเกี่ยวกับเนื้อหาวิชา กิจกรรมการเรียนรู้ และวัสดุอุปกรณ์

1.5 การประเมินผลการเรียน ผู้ใหญ่ไม่ชอบให้ผู้อื่นมาตัดสินว่าเขาเป็นอย่างนั้น เป็นอย่างนี้ หรือเขารู้-ยังไม่รู้สิ่งนั้นสิ่งนี้ ฉะนั้นงานในขั้นนี้ของผู้สอนผู้ใหญ่คือการช่วยให้ผู้เรียน วิเคราะห์ความต้องการการเรียนรู้ของตนอีกครั้ง (rediagnosis of learning needs) เพื่อเปรียบเทียบกับความสามารถของตนเองก่อนเข้าโปรแกรมเรียน เป็นการวัดความเจริญก้าวหน้าและ ประสิทธิภาพของการเรียน และหากพบว่าตนยังไม่บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ผู้ใหญ่จะยอมรับ และเต็มใจที่จะปรับปรุงแก้ไข มากกว่าการที่ตนถูกประเมินและบอกให้แก้ไข

2. ประสบการณ์ของผู้เรียน ข้อพิจารณาที่เกี่ยวข้องกับประสบการณ์ของผู้เรียนที่เป็นผู้ใหญ่มีดังต่อไปนี้

2.1 นำประสบการณ์ของผู้เรียนมาใช้ในการเรียน การสอน ผู้ใหญ่เข้ามาสู่การเรียนการสอนพร้อมกับประสบการณ์อันมากมายหลากหลาย ต่างจากการเข้าสู่การเรียนการสอนของเด็ก ผู้สอนใช้เทคนิคการสอนต่างๆ ที่ช่วยให้ผู้เรียนได้เข้ามามีส่วนร่วม ได้แลกเปลี่ยนความรู้ และประสบการณ์ เช่น การประชุม การอภิปราย การสาธิต กิจกรรมกลุ่ม ซึ่งนอกจากจะทำให้เกิด

การแลกเปลี่ยนประสบการณ์แล้ว ยังเป็นการสนองความต้องการด้านสังคม ให้ความรู้สึกภาคภูมิใจ เป็นที่ยอมรับ เป็นผู้นำ และมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้

2.2 มุ่งเน้นการนำประสบการณ์การเรียนรู้ไปสู่การประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

2.3 ส่งเสริมให้ผู้เรียนพัฒนาและปรับปรุงตนเอง โดยพิจารณาจากความสามารถของตนเองเป็นที่ตั้ง หลีกเลี่ยงการทำให้ผู้เรียนเกิดการแข่งขันกัน โดยมีได้ตระหนักถึงความสามารถของตนเอง

3. ความพร้อมที่จะเรียน ข้อพิจารณาที่เกี่ยวข้องกับความพร้อมที่จะเรียนของผู้เรียนที่เป็นผู้ใหญ่มีดังต่อไปนี้

3.1 การกำหนดเวลาและกิจกรรมการเรียนรู้ ควรสอดคล้องกับบทบาทภารกิจของบุคคลในวัยหรือเวลานั้น

3.2 การกำหนดกลุ่มผู้เรียนและกิจกรรมการเรียนรู้ ควรกำหนดให้แก่กลุ่มเป้าหมายเฉพาะที่มีบทบาทภารกิจทางสังคมเหมือนกันจะเกิดประสิทธิภาพสูง เพราะผู้เรียนมีความสนใจ ความต้องการที่จะเรียนรู้ในสิ่งเดียวกัน

3.3 การให้การเสริมแรง ในระหว่างที่การเรียนการสอนดำเนินอยู่ การเสริมแรงจะก่อให้เกิดความพึงพอใจ ซึ่งจะมีผลต่อการเรียนรู้เพิ่มมากขึ้น วิธีเสริมแรงที่เหมาะสมสำหรับผู้ใหญ่ ได้แก่ การสนับสนุน การแสดงความยอมรับ การย้า การสรุป การช่วยให้คำติชม หรือช่วยสรุปตอนท้ายว่าชั่วโมงที่ผ่านมาได้เรียนรู้อะไรไปแล้วบ้าง

3.4 การกำหนดเวลาพัก ในการสอนผู้ใหญ่ ความเหนื่อยล้าและผลกระทบของความเหนื่อยล้ามีผลโดยตรงต่อประสิทธิภาพการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ การพัก 10 ถึง 15 นาที ช่วยให้ผู้เรียนได้ออกไปยืดเส้นยืดสาย ดื่มน้ำ ดื่มกาแฟ สูดอากาศ สูดบุหรื หรือคุยกับเพื่อน เป็นการผ่อนคลายความล้า การบังคับหรือฝืนผู้เรียนมากมักพบว่าจะมีการขาดเรียน และอาจจะออกกลางคันไปได้ เพราะเมื่อร่างกายไม่พร้อมที่จะรับ ผู้เรียนจะไม่เข้าใจ ความท้อแท้เบื่อหน่ายจะตามมา และในที่สุดก็อาจจะหายไป

4. แนวทางในการเรียนรู้ ข้อพิจารณาที่เกี่ยวข้องกับแนวทางในการเรียนรู้ของผู้เรียนที่เป็นผู้ใหญ่มีดังต่อไปนี้

4.1 ปฐมนิเทศหรือให้การอบรมครูผู้สอนผู้ใหญ่ สภาพการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ แตกต่างไปจากการเรียนรู้ของเด็ก ดังนั้น ผู้สอนผู้ใหญ่ควรได้รับการอบรม นิเทศให้เข้าใจถึงความแตกต่างดังกล่าว รวมทั้งการคำนึงถึงผู้เรียนเป็นหลัก และช่วยให้ผู้ใหญ่เรียนมากกว่าการมุ่งสอนเนื้อหาวิชาการ

4.2 หลักสูตรการเรียนการสอนควรมุ่งเน้นประโยชน์ การนำไปใช้จริง เนื่องจาก ผู้ใหญ่มีแนวโน้มยึดการแก้ปัญหาเป็นศูนย์กลางในการเรียนรู้มากกว่าเนื้อหาวิชาการ

4.3 การจัดประสบการณ์การเรียนรู้สำหรับผู้ใหญ่ควรยึดปัญหาและกระบวนการ แก้ปัญหาเป็นหลัก

2. ประเภทเกษตรกรรม

ในช่วงระยะแรกของการประกอบอาชีพการเกษตรของเกษตรกรในประเทศไทยนั้น เป็นระบบเกษตรกรรมแบบดั้งเดิม ซึ่งลักษณะของดินในพื้นที่การเกษตรมีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติเพียงพอต่อการเพิ่มผลผลิตพืช แต่อาจจะมีการใส่ปุ๋ยคอกบ้างเพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของดิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการชดเชยธาตุอาหารได้บางส่วนหลังจากที่รากพืชดูดธาตุอาหารในดินไปใช้ในการส่งเสริมการเจริญเติบโตและเพิ่มผลผลิตพืชขณะเดียวกันยังไม่มีการใช้สารเคมีจำพวก ปุ๋ยเคมี หรือสารเคมีกำจัดศัตรูพืช ไม่มีปัญหาโรคและแมลงแพร่ระบาด และยังมีการใช้แรงงานคน และสัตว์เป็นหลัก ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าระบบเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมนี่เป็นระบบการเกษตรที่ ดำเนินการผลิตผลทางการเกษตรเพื่อตอบสนองความต้องการของครอบครัวและชุมชนเป็นหลัก โดยจะมีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติภายในท้องถิ่นเท่านั้น มิได้มีการใช้ปัจจัยจากภายนอกระบบเข้ามา ใช้ในพื้นที่การเกษตร ความหลากหลายชนิดของพืชที่ทำการเพาะปลูกและสัตว์เลี้ยงหลายชนิด ซึ่งจากการทำเกษตรโดยอาศัยธรรมชาติ ไม่มีเทคโนโลยีเข้ามาเกี่ยวข้อง จึงไม่มีผลกระทบในด้าน ความเสียหายต่อสภาพแวดล้อม ต่อมาระบบการเกษตรของประเทศไทยเปลี่ยนแปลงมาเป็นการ เกษตรกรรมแผนใหม่ (Conventional Agriculture) หรือเกษตรกรรมเคมี (Chemical Agriculture) และหรือเกษตรกรรมกระแสหลัก (Mainstream Agriculture) ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปี ค.ศ. 1960 ยุคการปฏิวัติเขียว (Green Revolution) ภายใต้การสนับสนุน ของประเทศอุตสาหกรรมกลุ่มยุโรปและอเมริกา และบริษัทธุรกิจการเกษตร ระบบการเกษตร ดังกล่าวนี้นุ่งเน้นการใช้สารเคมีจำพวกปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชเพื่อที่จะเพิ่มผลผลิตเน้นใน ด้านการส่งออก มีการใช้นาเทคโนโลยีในด้านเครื่องจักรกลการเกษตรมากขึ้น ทำให้มีการใช้ แรงงานสัตว์ลดลง จึงกล่าวได้ว่าระบบการเกษตรกรรมแผนใหม่นี้เป็นระบบที่ใช้เทคโนโลยี สมัยใหม่เน้นการใช้เครื่องจักรกล เป็นระบบการเกษตรที่เน้นการลงทุนจำนวนมาก ใช้ความ เชี่ยวชาญเฉพาะด้านในการจัดการผลิตพืชและสัตว์ชนิดใดชนิดหนึ่งในพื้นที่ขนาดใหญ่ขึ้นซึ่ง หมายถึงการลุกกล้าพื้นที่ป่าไม้เพื่อที่จะเปลี่ยนเป็นพื้นที่เพาะปลูกทางการเกษตร ในด้านที่เกี่ยวข้อง

กับปัจจัยการผลิตนั้นนอกจากการผลิตพันธุ์พืชและสัตว์ในปริมาณมากขึ้นแล้ว ยังมีการผลิตปุ๋ยเคมี และสารเคมีกำจัดศัตรูพืช ซึ่งเป็นการใช้พลังงานโดยทางอ้อมเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งพลังงานในรูปของน้ำมันเชื้อเพลิงสำหรับการทำงานของเครื่องจักรกลการเกษตร อุตสาหกรรมการผลิตปุ๋ยเคมี และสารเคมีกำจัดศัตรูพืช และกระบวนการขนส่งปัจจัยการผลิตต่างๆ ระบบการเกษตรแผนใหม่ หรือเคมีนี้จะมีความเกี่ยวข้องในรูปของบริษัทธุรกิจการเกษตรในการที่จะควบคุมปัจจัยการผลิต การแปรรูป การตลาดและการขนส่งลักษณะเช่นนี้หน่วยงานของรัฐจะต้องเข้ามามีบทบาทเป็นอย่างมาก ได้แก่ การกำหนดชนิดและรูปแบบของการปลูกพืช กำหนดราคาสินค้าของผลผลิตทางการเกษตร และนโยบายกำหนดเงินกู้ให้แก่เกษตรกรเพื่อที่จะต้องมีการลงทุนซื้อเครื่องจักรกลการเกษตรแทนการใช้แรงงานคนหรือสัตว์รวมถึงการซื้อปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช โดยผ่านทางธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ ผลกระทบที่ตามมากล่าวคือ ความเป็นอยู่และสถานะภาพทางการเงินของเกษตรกรนั้นกลับกลายเป็นภาระหนี้สินและไม่สามารถจะดำรงชีพได้อย่างพอเพียง วัฒนธรรมความเป็นอยู่เปลี่ยนแปลงไป ผลกระทบที่ตามมาเกิดความเสียหายทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ ความสมดุลทางธรรมชาติและระบบนิเวศของสิ่งมีชีวิตเสื่อมโทรมลงเนื่องจากการใช้ปัจจัยภายนอกโดยเฉพาะอย่างปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชเป็นจำนวนมาก ซึ่งมีผลต่อการทำลายทรัพยากรธรรมชาติโดยตรง เกษตรกรมีการใช้ปุ๋ยเคมีเป็นจำนวนมากขึ้นตามลำดับ เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของดินลดลงขาดการปรับปรุงบำรุงดิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งอินทรีย์วัตถุ มีปริมาณลดลงอย่างมากทำให้ดินมีศักยภาพในการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรลดลงจากการแสดงในตารางที่ 2 เป็นดัชนีที่บ่งบอกให้ทราบว่าปุ๋ยเคมีมีประสิทธิภาพในการให้ผลผลิตข้าวลดลง ปริมาณการใช้ปุ๋ยเคมีเพิ่มขึ้นจะเป็นปฏิภาคผกผันกับอัตราการเพิ่มผลผลิตของข้าวที่ลดลง ปุ๋ยเคมีที่ให้กับดินนั้นจะสูญเสียไปหรือถูกตรึงไว้ในดินพืชไม่สามารถดูดนำไปใช้ได้ การใช้ปุ๋ยเคมีมิใช่เป็นการปรับปรุงบำรุงดินหากเป็นแต่เพียงการให้แร่ธาตุอาหารแก่พืชเท่านั้น นอกจากนี้การใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชมิได้เลือกทำลายแต่เฉพาะแมลงศัตรูพืชเท่านั้น แต่แมลงศัตรูธรรมชาติถูกทำลายไปด้วยทำให้เกิดความไม่สมดุลระหว่างแมลงศัตรูพืชและแมลงศัตรูธรรมชาติ จึงมีผลทำให้แมลงศัตรูพืชมีการระบาดมากขึ้น (วรรณลดา สุนันทพงศ์ศักดิ์, 2547)

ในขณะเดียวกันมีเกษตรกร บางกลุ่มที่ได้ตระหนักถึงผลกระทบ จากเกษตรกรรมแผนใหม่ (Modern Agriculture) และดำเนินชีวิตด้วยการประกอบอาชีพเกษตรกรรมที่คำนึงถึงผลกระทบ ต่อสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ ของการพึ่งพาและเกื้อกูลกัน ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ความยั่งยืนของระบบนิเวศ และปฏิเสธ การใช้สารเคมีทุกชนิด การเกษตรของไทยในปัจจุบัน (2547) จึงจำแนกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆคือ เกษตรกรรมแผนใหม่

(Modern Agriculture) และ เกษตรกรรมทางเลือก(Alternative Agriculture) ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.1 เกษตรกรรมแผนใหม่ (Modern Agriculture)

หลังจากสิ้นสงครามโลกครั้งที่ 2 มีการก่อตั้งองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ ที่มุ่งส่งเสริมให้มีการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรเพื่อเลี้ยงประชากรโลก และเมื่อประเทศไทยได้รับอิทธิพลดังกล่าวจากประเทศตะวันตก จึงปรับเปลี่ยนระบบการเกษตรแบบดั้งเดิมมาเป็น ระบบเกษตรกรรมสมัยใหม่ (Modern Agriculture) หรือระบบเกษตรกรรมตามแบบแผน (Conventional Agriculture) เข้ามาแทนที่ การเกษตรที่เคยผลิตแบบพึ่งพาตนเอง ได้แปรเปลี่ยนเป็นการเกษตรเชิงพาณิชย์ ที่มุ่งผลิตเพื่อต้องการให้ผลผลิตทางการเกษตรเป็นสินค้าส่งออก โดยมีเป้าหมายเพื่อนำรายได้เข้าประเทศ จึงต้องดำเนินการทุกวิถีทาง เพื่อให้ได้ผลผลิตมากที่สุด มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องปัจจัยการผลิต เช่น นำเครื่องจักรเข้ามาใช้แทนแรงงานคนและสัตว์ การเพาะปลูก เน้นไปที่การปลูกพืชเชิงเดี่ยว (Mono Culture) มีการใช้ปุ๋ยเคมี เข้ามาแทนปุ๋ยอินทรีย์ที่ได้จากพืชและสัตว์ ใช้ฮอร์โมนเร่งการเจริญเติบโต ใช้ยาปราบศัตรูพืช ใช้ยากำจัดวัชพืช และอื่นๆ อีกมากมาย การใช้สารเคมีจำนวนมาก ในระบบเกษตรกรรมสมัยใหม่ ถึงกับมีผู้เรียกระบบเกษตรแบบนี้ว่า เกษตรกรรมเคมี (Chemical Agriculture) และระบบการผลิตเช่นนี้ จะทำให้เกิดปัญหาหลายประการ คือ ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น เกษตรกรมีหนี้สินมากและยากจนขึ้น ปัญหาคุณภาพผลผลิต ผลผลิตมีคุณภาพต่ำ มีสารเคมีและสารปนเปื้อนตกค้างอยู่ในผลผลิตทางการเกษตร ปัญหาสุขภาพอนามัยต่อ ผู้ผลิตและผู้บริโภค ระบบนิเวศน์และสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม ปัญหาการขาดดุลย์การค้า (เกษมศักดิ์ แสนโกชน์, 2544)

วรรณดา สุนันทพงศ์ศักดิ์ (2547) ได้กล่าวถึง การพัฒนาเกษตรกรรมแบบใหม่ หรือเกษตรกรรมเคมีนั้นมุ่งประเด็นทางด้านการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลัก เพื่อการส่งออก โดยมีได้คำนึงถึงผลกระทบที่มีต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมซึ่งได้รับความเสียหายอย่างหนัก การเกษตรกรรมแบบแผนใหม่นั้นเริ่มต้นจากความต้องการปริมาณพื้นที่เพาะปลูกเพิ่มขึ้นซึ่งได้มาจากการทำลายพื้นที่ป่าไม้อันเป็นแหล่งกำเนิดที่สำคัญของดินน้ำลำธาร ความอุดมสมบูรณ์ของดิน และสิ่งมีชีวิต ซึ่งอาศัยอยู่ร่วมกันอย่างสมดุล การทำลายพื้นที่ป่าไม้เพื่อการเพาะปลูกพืชหรือการทำไร่เลื่อนลอยนั้นเป็นการใช้พื้นที่เพื่อการเพาะปลูกพืชชนิดเดียวหรือพืชเชิงเดี่ยวเป็นจำนวนหลายแสนไร่ซึ่งเป็นการผิดธรรมชาติพร้อมกับการใช้สารเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรได้แก่ การใส่ปุ๋ยเคมีเพื่อเพิ่มธาตุอาหารให้กับดินในการที่จะเร่งอัตราการเจริญเติบโตและผลผลิตของพืชซึ่งผลิตเป็นจำนวน

มาก การใช้สารเคมีควบคุมและกำจัดวัชพืช การใช้สารเคมีป้องกันกำจัดโรค แมลง และศัตรูพืช ในหลายประเทศที่กำลังพัฒนาและพัฒนาแล้วมีการใช้สารเคมีในพื้นที่การเกษตรในปริมาณสูงมาก ก่อให้เกิดสารพิษปนเปื้อนในดิน น้ำ และอากาศเป็นส่วนใหญ่ และนอกจากนี้ส่วนที่เหลืออีก 25 เปอร์เซ็นต์ อยู่ในรูปของสารพิษตกค้างในผลผลิตทางการเกษตร เกษตรกรมีการใช้สารเคมีในกลุ่มออร์แกนโนคลอรีนกันมาก สารเคมีเหล่านี้สลายค่อนข้างช้าและคงสภาพในสิ่งแวดล้อมเป็นระยะเวลายาวนาน ไม่เหมาะที่จะนำมาใช้ในพื้นที่เพาะปลูกพืชสำหรับการบริโภค การใช้สารเคมีป้องกันการเกิดศัตรูพืชส่งผลให้เกิดการดื้อยาของโรคและแมลงศัตรูพืช ศัตรูพืชหลายชนิดที่สามารถปรับตัวเพื่อความอยู่รอดโดยสร้างความต้านทานหรือดื้อต่อสารเคมี เช่น เพลี้ยกระโดดสีน้ำตาล หนอนใยผัก หนอนเจาะสมอฝ้าย ไรแดง และเชื้อราสาเหตุโรคพืชไฟทอปเธอรา สารเคมีกำจัดศัตรูพืชมิได้เพียงแต่ทำลายศัตรูพืชเท่านั้น แต่มีผลต่อการทำลายศัตรูธรรมชาติ ซึ่งเป็นแมลงที่มีประโยชน์ในการควบคุมศัตรูพืชด้วย ศัตรูธรรมชาติมีจำนวนลดลง ได้แก่ ตัวห้ำและตัวเบียน รวมถึงพวกแมลงผสมเกสรให้กับพืชด้วย ทำให้ระบบนิเวศของสิ่งมีชีวิตในดินสูญเสียความสมดุล โดยเฉพาะอย่างยิ่งเชื้อจุลินทรีย์ที่เป็นประโยชน์ในดินหลายกลุ่มถูกทำลาย มีผลทำให้เกิดความไม่สมดุลโดยที่เชื้อสาเหตุโรคพืชในดินจะมีจำนวนเพิ่มขึ้น เนื่องจากสารเคมีมีผลทำให้สมบัติบางประการของดินเสื่อมโทรมลง โดยที่สารเคมีประเภทปุ๋ยเคมีบางชนิด จะมีผลทำให้ค่าความเป็นกรดเป็นด่างของดินลดลง หรือดินมีสภาพเป็นกรดมากขึ้น ซึ่งสภาวะดังกล่าวนี้จะไม่เหมาะสมต่อการแพร่ระบาดของเชื้อสาเหตุโรคพืชได้มากขึ้น จากผลกระทบดังกล่าวนี้ทำให้เกษตรกรมีค่าใช้จ่ายในการที่จะเพิ่มผลผลิตพืชเพิ่มขึ้น โดยจะต้องเสียค่าใช้จ่ายในการซื้อปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชที่มีฤทธิ์รุนแรงในการทำลายมากขึ้น ประกอบกับราคาของสารเคมีดังกล่าวนี้เพิ่มขึ้นอย่างมาก ซึ่งจะเป็นปฏิภาคผกผันกับราคาผลผลิตของเกษตรกรกลับตกต่ำ ทำให้เกษตรกรประสบกับการขาดทุนไม่สามารถที่จะดำรงชีพโดยพึ่งพาการทำเกษตรเพียงอย่างเดียวได้ ทำให้เกษตรกรจำเป็นต้องดิ้นรนหารายได้ในด้านอื่นด้วย แต่อย่างไรก็ตามรายได้จากการประกอบอาชีพงานด้านอื่นก็ยังไม่เพียงพอต่อการนำไปเลี้ยงครอบครัว

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2547) กล่าวถึงเกษตรกรรมแผนใหม่ ว่า เกษตรกรรมแผนใหม่ มีลักษณะสำคัญหลายประการ เช่น มีรากฐานมาจากสังคมตะวันตก หรือสังคมอุตสาหกรรม ตั้งอยู่บนพื้นฐานความรู้ทางวิทยาศาสตร์ (ธรรมชาติและสังคม) ซึ่งกำหนดให้นักวิทยาศาสตร์ หรือนักวิชาการเป็นผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญ ขณะที่ชาวบ้านและเกษตรกร เป็นผู้ที่ขาดความรู้ และมีสถานะเป็นเพียงผู้รับ (การอบรม แนะนำ และชักจูงให้ยอมรับ) เทคนิคและความรู้ด้านการเกษตรใหม่ ๆ

นอกจากนี้เกษตรกรแผนใหม่ ยังเน้นที่การเอาชนะและเอาประโยชน์สูงสุดจากธรรมชาติ ให้ความสำคัญกับการพึ่งพาปัจจัยการผลิตใหม่ ๆ ไม่ว่าจะเป็นสารเคมี เครื่องจักรกล หรือปัจจัยการผลิตอื่น ๆ อีกทั้งยังมีความเชื่อมโยงกับระบบทุนนิยมทั้งในและนอกประเทศ โดยเฉพาะบริษัทข้ามชาติ และธุรกิจในประเทศที่ควบคุมและผูกขาดธุรกิจการค้า ปัจจัยการผลิต เทคโนโลยี เครื่องจักร การแปรรูป โครงสร้างการขนส่งตลาด และการซื้อขาย โดยการขยายตัวของการเกษตรแผนใหม่นี้ รัฐและหน่วยงานรัฐมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่ง ในการส่งเสริม ไม่ว่าจะเป็นโดยนโยบายรัฐ ระบบการศึกษาสมัยใหม่ สถาบันการศึกษาระดับสูง หรือการวิจัยพัฒนา

การเกษตรแผนใหม่นี้ ก่อให้เกิดผลกระทบหลายด้าน เช่น การขยายตัวของการผลิตอาหารเสริม และสินค้าส่งออก ตลอดจนเพิ่มความจำเป็นในการพึ่งพาเทคโนโลยีจากต่างประเทศ และตลาดโลก โดยเฉพาะในยุคเศรษฐกิจไร้พรมแดน ความผันผวนของราคาในตลาดโลก การแข่งขันด้านราคา และประสิทธิภาพในการผลิต ได้กลายเป็นปัจจัยชี้ขาดความอยู่รอดตาย ของเกษตรกรรายย่อย อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ขณะเดียวกันความรุนแรงเข้มข้น ในการผลิตก็ก่อให้เกิดมลพิษ และสารตกค้างในสิ่งแวดล้อม ยิ่งไปกว่านั้น ทรัพยากรธรรมชาติยังเสื่อมโทรม เกษตรกรและผู้คนในชนบท ซึ่งต้องพึ่งพาทรัพยากรเหล่านี้โดยตรง จึงมีคุณภาพชีวิตที่เสื่อมทรามลง วิถีชีวิตและวัฒนธรรม ชุมชนในชนบทที่ความอ่อนแอ และเต็มไปด้วยปัญหานานัปการ

2.2 เกษตรกรรมทางเลือก (Alternative Agriculture)

เกษตรกรรมทางเลือก หรือ เกษตรทางเลือก เป็นรูปแบบเกษตรกรรมแนวใหม่ที่แตกต่างไปจากการเกษตรแผนใหม่ เกษตรทางเลือก มีหลายรูปแบบ เช่น กสิกรรมธรรมชาติ เกษตรธรรมชาติ เกษตรอินทรีย์ เกษตรยั่งยืน พุทธเกษตร และ วนเกษตร เป็นต้น เกษตรกรรมทางเลือกทุกรูปแบบมีหลักการคล้ายกัน คือ ลดหรือเลิกการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีที่ใช้ในการป้องกัน กำจัดศัตรูพืชทุกชนิด ทำให้ลดต้นทุนการผลิตและไม่มีสารพิษตกค้างในผลผลิตด้วย ถ้าเกษตรกรไทยมีความเข้าใจและทำการเกษตรทางเลือก จะช่วยลดเงินตราที่ต้องใช้ในการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีให้กับต่างประเทศได้มหาศาล ทำให้ประเทศชาติลดการเป็นหนี้กับต่างชาติอันจะนำมาซึ่งความเป็นไทย (สาริต สันทัศน์, 2547)

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2547) กล่าวถึงเกษตรกรรมทางเลือก ว่ามีลักษณะที่สำคัญ คือ เป็นรูปแบบการเกษตรที่คำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ ของการพึ่งพาและเกื้อกูลกัน ระหว่างมนุษย์กับ

ธรรมชาติ ความยั่งยืนของระบบนิเวศภาคเกษตร เกษตรกรรมทางเลือกยังครอบคลุมระบบการผลิต การเกษตรหลายอย่าง เช่น วนเกษตร เกษตรผสมผสาน เกษตรธรรมชาติ เกษตรพื้นบ้าน

วรรณลดา สุนันทพงศ์ศักดิ์ (2547) กล่าวว่าในปัจจุบันได้มีการกำหนดประเภท ของเกษตรกรรมทางเลือกในประเทศไทยโดยมีจุดมุ่งหมายเน้นในระบบเกษตรกรรมที่มีความ สอดคล้องกับระบบนิเวศของทรัพยากรธรรมชาติโดยไม่ทำลายสภาพแวดล้อม ซึ่งรูปประเภทของ เกษตรกรรมทางเลือกนั้นอาจมีความแตกต่างกันขึ้นอยู่กับแนวความคิดและการปฏิบัติ ทั้งในด้าน สภาพเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่ทำการเกษตร เกษตรกรรมทางเลือกสามารถ จำแนกได้เป็น 3 ประเภทคือ เกษตรแบบผสมผสาน เกษตรอินทรีย์ และเกษตรธรรมชาติ ซึ่ง เกษตรกรรมทางเลือกทั้ง 3 ประเภทนี้มีความแตกต่างกันในด้านการจัดการ ดังแสดงในตารางที่ 1 ตารางที่ 1 เปรียบเทียบวิธีการจัดการไร่นาเกษตรกรรมทางเลือก 3 ประเภท

วิธีการจัดการดิน	ประเภทของเกษตรกรรมทางเลือก		
	เกษตรผสมผสาน	เกษตรกรรมอินทรีย์	เกษตรกรรมธรรมชาติ
การใช้วัสดุคลุมดิน	ให้ความสำคัญ	ให้ความสำคัญมาก	ให้ความสำคัญมาก
การปรับปรุงบำรุงดิน โดยพืชตระกูลถั่ว	ให้ความสำคัญมาก	ให้ความสำคัญมาก	ให้ความสำคัญมาก
การใช้ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอก และหินแร่	ให้ความสำคัญมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วัสดุการเกษตร	ให้ความสำคัญมาก แต่ต้องใช้อย่าง ระมัดระวัง	ปุ๋ยหมักไม่จำเป็น แต่ปุ๋ยคอกมีการใช้บ้าง
การลดการไถพรวนดิน	การไถพรวนดินทำได้	การไถพรวนน้อยที่สุด โดยยึดหลักการ อนุรักษ์	ไม่มีการไถพรวน
การผสมผสานการ ปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ ร่วมกัน	ให้ความสำคัญมาก	ให้ความสำคัญมาก	ให้ความสำคัญมาก
การควบคุมศัตรูพืช โดยไม่ใช้สารเคมี	ไม่เข้มงวดการห้ามใช้ สารเคมี	ให้ความสำคัญมาก	ให้ความสำคัญมาก

ที่มา: วิฑูรย์ เลี่ยมจำรูณ และคณะ, 2539

เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก (2539) ให้ความหมายของเกษตรกรรมทางเลือก ในรูปแบบต่างๆ ดังนี้

1. **เกษตรยั่งยืน (Sustainable Agriculture)** คือระบบการเกษตรที่ รักษาอัตราการผลิตรให้อยู่ในระดับที่ไม่ก่อให้เกิดความเสียหายในระยะยาวติดต่อกัน ภายใต้สภาพแวดล้อมที่ เลวร้ายหรือไม่เหมาะสม
2. **เกษตรทางเลือก (Alternative Agriculture)** หมายถึงเกษตรกรรมแนวใหม่ที่มี พื้นฐานการดำเนินกิจกรรมที่สอดคล้องกับระบบนิเวศวิทยา สามารถดำเนินต่อไปได้อย่างยั่งยืน โดยไม่ก่อผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และคุณภาพชีวิตของผู้บริโภค
3. **เกษตรแบบผสมผสาน (Integrated Farming)** หมายถึงระบบเกษตรที่มีการ ปลูกพืช โดยอาจมีการเลี้ยงสัตว์อยู่ในบริเวณเดียวกัน โดยกิจกรรมแต่ละชนิดจะสามารถเกื้อกูลกัน มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในไร่นา เช่น ดิน น้ำ แสงแดด อย่างเกิดประโยชน์สูงสุด มีการ หมุนเวียนแร่ธาตุในไร่นา จะแตกต่างจากไร่นาสวนผสม(Mixed farming)คือเกษตรแบบผสมผสาน จะเน้นการเกิดความสมดุลของสภาพแวดล้อมในไร่นา มากกว่าเน้นการปลูกเพื่อการขาย และ แตกต่างจากเกษตรกรรมแบบดั้งเดิม (Traditional Agriculture System) เพราะเกษตรแบบดั้งเดิม จะมีอยู่หลายรูปแบบ ซึ่งอาจไม่ใช่รูปแบบที่เป็นเกษตรแบบผสมผสาน โดยเกษตรผสมผสานอาจจะมี การประยุกต์เทคโนโลยีใหม่ๆมาใช้ด้วย โดยอาจใช้สารเคมีและเครื่องจักรกลเกษตรได้ ตัวอย่างเช่น การเลี้ยงเป็ดในนาข้าว, การปลูกพืชไร่ผสมกับพืชตระกูลถั่ว , การเลี้ยงไก่บนบ่อปลา
4. **เกษตรกรรมอินทรีย์ (Organic Farming)**
เป็นระบบเกษตรที่หลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีเกษตรอย่างเด็ดขาด โดยอาศัยหลักการควบคุมศัตรูพืช โดยชีวภาพ และเน้นการรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดินเป็นหลักสำคัญเนื่องจากดินเป็นที่อาศัย ของสิ่งมีชีวิตที่เป็นประโยชน์ในดินและเป็นรากฐานของทุกสิ่ง
5. **เกษตรธรรมชาติ(Natural Farming)** คือเกษตรกรรมที่คำนึงถึงระบบนิเวศ (Ecologically Sound Agriculture) ที่รู้จักกันแพร่หลายคือ แนวความคิดที่มาจากนักเกษตรธรรมชาติ ชาวญี่ปุ่นที่ชื่อ มาซาโนบุ ฟูกูโอกะ ในประเทศไทยมีนักเกษตรธรรมชาติที่เป็นที่รู้จักคือ คุณคำเดือน ภาณี การเกษตรธรรมชาตินี้ มีหลัก 4 ข้อคือ ไม่มีการไถพรวนดิน , งดเว้นการใช้ปุ๋ยเคมี ,ไม่กำจัด วัชพืช (เนื่องจากการควบคุมเช่นพืชคลุมดิน เป็นต้น),ไม่ใช้สารเคมีกำจัดวัชพืช

6. **วนเกษตร (Agroforestry)** คือการเกษตรที่มีการใช้ประโยชน์ที่ดินโดยการปลูกไม้ยืนต้นเป็นหลัก ร่วมกับพืชกสิกรรม(พืชล้มลุกเช่น ผัก ,พืชไร่) สลับกันหรือปลูกในเวลาเดียวกันและอาจเลี้ยงสัตว์หรือไม้ก็ได้ แบ่งเป็น 3 ระบบใหญ่คือ ระบบป่าไม้-กสิกรรม ,ระบบป่าไม้/ทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์-ปศุสัตว์, ระบบป่าไม้/ทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์-ปศุสัตว์-กสิกรรม การปลูก อาจปลูกเป็นแถบ(zone) เป็นแนว(strips) อาจปลูกเป็นแนวชั้นบันไดเพื่อป้องกันดินพัง

7. **เกษตรกรรมธรรมชาติแบบคิวกะ (Kyusei Natural Farming)** พัฒนามาจากผู้ก่อตั้งศาสนาใหม่ที่ชื่อ 'Sekai Kyusei Kyo' ศาสนาโลกแห่งโลก เกษตรกรรมชาติโดยใช้เทคนิคจุลินทรีย์เริ่มเข้ามาเผยแพร่ในประเทศไทย โดยมูลนิธิบีพีเพื่อสาธารณประโยชน์ด้วยกิจกรรมทางศาสนา(โยเร) ในปี 2533 หรือที่เรียกว่าเกษตรกรรมชาติคิวกะ เน้นการใช้จุลินทรีย์ที่เรียกว่า อีเอ็ม (E.M.: Effective Microorganism)ซึ่งประกอบด้วยกลุ่มผลิตภัณฑ์คอกคอก ยีสต์ แอคติโนมัยซีสส์ และเชื้อราที่ช่วยในการหมักเป็นตัวเร่งการปรับปรุงดิน ปัจจุบันได้พัฒนาอีเอ็ม เป็นสารเพื่อป้องกันแมลงและฮอร์โมนพืชได้อีกด้วย

2.3 เปรียบเทียบเกษตรกรรมแผนใหม่ และเกษตรกรรมทางเลือก

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ(2547) ได้เปรียบเทียบ เกษตรแผนใหม่และเกษตรทางเลือก ดังนี้

1. เกษตรกรรมแผนใหม่

1.1 ระบบการผลิตรวมศูนย์ :

- การครอบงำและผูกขาดของบริษัทธุรกิจในการผลิต แปรรูปและการตลาด
- การควบคุมที่ดิน ทรัพยากรและทุนกระจุก

1.2 การพึ่งพาปัจจัยภายนอก :

- หน่วยการผลิตใหญ่ พึ่งพาใช้เทคโนโลยี ทุนพลังงานและปัจจัยการผลิตอื่น ๆ สูงและเข้มข้น

- พึ่งพาความรู้วิทยาศาสตร์ นักวิชาการ ผู้ชำนาญการ และผู้เชี่ยวชาญเป็นหลัก

1.3 การแก่งแย่งและแข่งขันกัน :

- การเกษตรเป็นธุรกิจเต็มรูปแบบ
- ให้ความสำคัญกับตารางเวลา ปริมาณผลผลิตและกำไรเป็นหลัก
- งานเกษตรกรรมเป็นงานที่เหน็ดเหนื่อย ลำบากต้องพยายามลดการใช้แรงงานลง
- ขาดการร่วมมือกัน มุ่งแต่ประโยชน์ส่วนตัว

- ประเพณี วัฒนธรรมเกษตรในชุมชนสุญหาย

1.4 การเอาชนะอยู่เหนือธรรมชาติ :

- มนุษย์แยกออกจากธรรมชาติและอยู่เหนือธรรมชาติ
- ธรรมชาติคือทรัพยากรที่สามารถเอามาใช้ประโยชน์ได้
- วงจรชีวิตไม่สมบูรณ์ มองข้ามสิ่งเสื่อมสลายหรือสิ่งนำมาใช้ประโยชน์ใหม่ได้
- ใช้ระบบมนุษย์คิดขึ้นควบคุม/กำหนดธรรมชาติ
- การผลิตดำรงอยู่ได้ด้วยการใช้สารเคมีต่าง ๆ
- อาหารผ่านกระบวนการแปรรูป/สภาพเข้มข้น

1.5 การผลิตเฉพาะด้าน :

- ฐานพันธุกรรมแคบ ปลูกพืชเชิงเดี่ยว
- ปลูกพืชชนิดเดียวในแต่ละครั้ง
- แยกพืชและสัตว์ออกจากกัน
- ระบบการผลิตมีลักษณะเป็นมาตรฐานเดียวกัน
- เน้นความชำนาญเฉพาะด้าน พึ่งพาความรู้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแบบแยกส่วน

1.6 การเอาแต่ประโยชน์ (จากธรรมชาติ) :

- ไม่คำนึงถึงต้นทุน/ผลเสียหายอื่น ๆ ที่เกิดขึ้น
- ประโยชน์ระยะสั้นสำคัญกว่าผลระยะยาว
- พึ่งพาและใช้ทรัพยากรที่ทดแทนไม่ได้เป็นหลัก
- เชื่อถือวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาก
- บริโภคและใช้ทรัพยากรมหาศาลเพื่อรักษาการเติบโตทางเศรษฐกิจเอาไว้
- ให้ความสำคัญกับความร่ำรวยมีวิถีชีวิตวุ่นวายและเน้นหนักการบริโภคนิยมและวัตถุนิยม

2. เกษตรกรรมทางเลือก

2.1 ระบบการผลิตกระจาย :

- การผลิต การแปรรูปและตลาดกระจายไปตามชุมชน ท้องถิ่นและภูมิภาค
- การควบคุมที่ดิน ทรัพยากรและทุนกระจาย

2.2 การพึ่งพาตนเอง :

- หน่วยการผลิตเล็ก ใช้และพึ่งพาเทคโนโลยีทุนพลังงานและปัจจัยการผลิตอื่น ๆ น้อย
- พึ่งพาอาศัยความรู้ ทักษะความชำนาญส่วนตัวและภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นสำคัญ

2.3 ความเป็นกลุ่มและชุมชน :

- การเกษตรเป็นทั้งวิถีชีวิตและธุรกิจ
- ให้ความสำคัญกับความมั่นคง ความยั่งยืน คุณภาพและค่านิยมอื่น ๆ ในชีวิต
- การทำงานเกษตรเป็นงานที่มีความหมายต่อจิตใจและชีวิต เช่นเดียวกับการใช้แรงงาน
- เพิ่มความร่วมมือและเอื้ออาทรกันและกัน

2.4 การถือภูมและอยู่ร่วมกับธรรมชาติ :

- มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งและอยู่ภายใต้ธรรมชาติ
- ธรรมชาติมีความหมายและมีความสำคัญในตัวเอง
- วงจรชีวิตสมบูรณ์ การเติบโตและการเสื่อมสลายสร้างความสมดุล
- พยายามปรับ/เลียนแบบระบบนิเวศธรรมชาติ
- การผลิตอยู่ได้ด้วยการปรับปรุงคุณภาพดิน
- คุณภาพอาหารตามธรรมชาติ/แปรรูปน้อยที่สุด

2.5 ความหลากหลาย :

- ฐานพันธุกรรมกว้างปลูกพืชหลากหลายชนิด
- ปลูกพืชหลายชนิดหมุนเวียนและถือภูมกัน
- ปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ผสมผสานกันไป
- ระบบการผลิตปรับสอดคล้องกับสภาพท้องถิ่น
- เน้นความรู้หลายสาขา พึ่งพาความรู้ วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีเน้นระบบองค์รวม

2.6 ความพอเหมาะพอควร :

- คำนึงถึงต้นทุน/ความเสียหายอื่น ๆ ที่เกิดขึ้น
- ประโยชน์ระยะสั้นและระยะยาวสำคัญเท่ากัน
- พึ่งพาและใช้ทรัพยากรที่ทดแทนได้ ขณะที่สงวนรักษาทรัพยากรที่ทดแทนไม่ได้เอาไว้
- เชื้อถั่ววิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างจำกัด
- บริโภคและใช้ทรัพยากรอย่างพอเหมาะ พอควร เพื่อประโยชน์ของคนรุ่นต่อไป
- ให้ความสำคัญกับการแสวงหา/ค้นพบตัวเองมีชีวิตเรียบง่ายและไม่ผูกติดกับวัตถุ

3 กฎมณียาไทยด้านเกษตรกรรม

3.1 ความหมายของกฎมณียา

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ให้ความหมายของคำว่า "กฎมณียา" หมายถึง พื้น ฐาน หรือ พื้นเพ และ ให้ความหมายของคำว่า "กฎมณียา" หมายถึง พื้นความรู้ ความสามารถ(ราชบัณฑิตยสถาน , 2539)

สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ (2541) ได้ให้ความหมายของ กฎมณียา ท้องถิ่น หรือ กฎมณียาชาวบ้าน หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดขึ้นได้เองและนำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นเทคนิควิธี เป็นองค์ความรู้ของชาวบ้าน ทั้งทางกว้างและทางลึกที่ชาวบ้าน คิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตในท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัย

รัตนะ บัวสนธิ (2535) ให้ความหมายของกฎมณียาท้องถิ่นว่า หมายถึง กระบวนทัศน์ของบุคคลที่มีต่อตนเอง ต่อโลกและสิ่งแวดล้อม ซึ่งกระบวนทัศน์ดังกล่าวจะมีรากฐานจาก คำสั่งสอนทางศาสนา คติ จารีตประเพณี ที่ได้รับการถ่ายทอด สั่งสอนและปฏิบัติสืบเนื่องกันมา ปรับปรุงเข้ากับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงแต่ละสมัย ทั้งนี้โดยมีเป้าหมายเพื่อความสงบสุขของ ในส่วนที่เป็นชุมชน และปัจเจกบุคคล ซึ่งกระบวนทัศน์ที่เป็นกฎมณียาท้องถิ่นจำแนกออกได้ 3 ลักษณะคือ

ลักษณะที่ 1 กฎมณียาเกี่ยวกับการจัดการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติแวดล้อม

ลักษณะที่ 2 กฎมณียาเกี่ยวกับระบบสังคมหรือการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์

ลักษณะที่ 3 กฎมณียาเกี่ยวกับระบบการผลิตหรือการประกอบอาชีพที่มีลักษณะ มุ่งเน้นระบบการผลิตเพื่อพึ่งพาตนเอง

เสรี พงศ์พิศ (2529) ได้แบ่งกฎมณียาไทยเป็น 2 ระดับ คือ ระดับชาติและระดับท้องถิ่น ดังนี้

1. กฎมณียาระดับชาติ เป็นกฎมณียาที่พัฒนาสังคมไทยให้รอดพ้นจากวิกฤตการณ์ต่าง ๆ ในอดีต การเสียเอกราช การสร้างเสริมความศิวิไลซ์ให้กับชาติตราบนานทุกวันนี้ เช่นกรณีกอบกู้เอกราชของพระนเรศวรมหาราช

2. ภูมิปัญญาระดับท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นภูมิปัญญาที่เกิดขึ้น เฉพาะท้องถิ่น เพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นนั้น เป็นพื้นความรู้ของชาวบ้านในการคิด แก้ปัญหาในชีวิตของตนเองหรือสติปัญญาอันเกิดจากการเรียนรู้ สะสม ถ่ายทอดประสบการณ์ที่ ยาวนานของผู้คนในท้องถิ่นซึ่งได้ใช้ชีวิตถาวรกับป่า เขา น้ำ ปลา ฟัน ก ดิน หญา สัตว์ป่า พืช แมลง และธรรมชาติรอบตัวเป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของพวกเขา

ประเวศ วะสี (อ้างถึงใน เสรี พงศ์พิศ, 2536) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า ชนเหล่าใดที่ดำรงความเป็นกลุ่ม หรือชนชาติ หรือประเทศ มาเป็นเวลานาน ต้องมีภูมิปัญญาของกลุ่ม หรือ ของชนชาติหรือของประเทศ อันอาจเรียกรวมกันว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) คน ปัญญาอ่อนดำรงชีวิตด้วยตนเองไม่ได้ฉันใด สังคมที่ไม่มีปัญญาก็ไม่สามารถอยู่รอดได้ด้วยตนเอง ฉะนั้น สังคมที่ดำรงอยู่ได้ด้วยตนเองเป็นเวลาช้านาน จะต้องมีภูมิปัญญาของตนเอง

ภูมิปัญญาท้องถิ่นสะสมขึ้นมาจากประสบการณ์ของชีวิต สังคมและในสภาพ สิ่งแวดล้อมที่แตกต่างกัน และถ่ายทอดสืบต่อกันมาเป็นวัฒนธรรม ซึ่งมีลักษณะสำคัญ 3 ประการ คือ

1. มีความจำเพาะเหมาะเจาะกับท้องถิ่น
2. มีความเชื่อมโยงหรือบูรณาการสูง
3. มีความเคารพผู้อาวุโส

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2544) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่น ว่าอาจเป็นที่มาขององค์ความรู้ที่งอกงามขึ้นใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหา การจัดการ และการปรับตัวในการดำเนินชีวิตของคนไทย ลักษณะองค์รวมของภูมิปัญญาที่มีความเด่นชัดใน หลายด้าน โดยจำแนกเป็น 9 ด้าน คือ

1. ด้านเกษตรกรรม ได้แก่ ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะ และเทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยี โดยการพัฒนาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งคนสามารถ พึ่งพาตนเองในสภาวะการณ์ต่างๆ ได้
2. ด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ได้แก่ การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยี สมัยใหม่ในการแปรรูปผลิตเพื่อการบริโภคอย่างปลอดภัย ประหยัด และเป็นธรรม อันเป็น ขบวนการให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้

3. ด้านการแพทย์แผนไทย ได้แก่ ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัยได้ เช่นยาจากสมุนไพร การนวดแผนโบราณ การดูแลรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน

4. ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งการอนุรักษ์ การพัฒนาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน

5. ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน ได้แก่ ความสามารถในด้านการสะสมและบริหารกองทุนและสวัสดิการชุมชน ทั้งที่เป็นเงินตราและโภคทรัพย์เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงให้แก่ชีวิต ความเป็นอยู่ของสมาชิกในกลุ่ม

6. ด้านศิลปกรรม ได้แก่ ความสามารถในการสร้างสรรค์ผลงานทางด้านศิลปะสาขาต่าง ๆ

7. ด้านภาษาและวรรณกรรม ได้แก่ ความสามารถในการอนุรักษ์และสร้างสรรค์ผลงานด้านภาษาวรรณกรรมท้องถิ่นและการทำสารานุกรมภาษาถิ่น การปริวรรตหนังสือโบราณ การฟื้นฟูการเรียนการสอนภาษาถิ่นของท้องถิ่นต่างๆ

8. ด้านปรัชญา ศาสนา และประเพณี ได้แก่ ความสามารถประยุกต์ และปรับใช้หลักธรรมคำสอนทางศาสนา ปรัชญาความเชื่อและประเพณี ที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อบริบททางเศรษฐกิจ สังคม

9. ด้านโภชนาการ ได้แก่ ความสามารถในการเลือกสรร ประดิษฐ์และปรุงแต่งอาหารและยาได้เหมาะสมกับความต้องการของร่างกาย ในสภาวะการณ์ต่าง ๆ ตลอดจนผลิตเป็นสินค้าและบริการส่งออกที่ได้รับความนิยมแพร่หลาย รวมถึงการขยายคุณค่าเพิ่มของทรัพยากรด้วย

กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2541) ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หรือ ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular Wisdom) ว่าหมายถึง พื้นเพ รากฐาน ของความรู้ ชาวบ้านหรือความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบต่อกันมา ทั้งที่เกิดจากประสบการณ์ด้วยตนเอง หรือการเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้ที่สะสมกันมาโดยเป็นผลมาจากการแก้ปัญหา สติปัญญา อันเกิดจากชาวบ้าน ทั้งด้านกว้างและด้านลึกที่ชาวบ้านคิดเองทำเอง

สามารถ จันทร์สุรย์ (2533) ได้ให้ความหมายของ ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เองที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมด

ของชาวบ้าน ทั้งกว้าง ทั้งลึก ที่ชาวบ้านสามารถคิดเอง ทำเองโดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างสมสมัย

เสรี พงศ์พิศ (2543) ได้กล่าวถึงการเรียนรู้ (นอกระบบ) จากอดีตถึงปัจจุบันว่าเป็นกระบวนการถ่ายทอดและสืบทอดภูมิปัญญา ด้านหนึ่งมีผู้ถ่ายทอดซึ่งเป็น “ครู” เป็น ปราชญ์ เป็นผู้คงแก่เรียน เป็นผู้ชำนาญ หรือเป็นผู้ที่ไม่ได้มีลักษณะเป็นครู โดยตรงอย่างชัดเจน แต่ก็สามารถถ่ายทอดความรู้ความชำนาญได้ อีกด้านหนึ่งคือผู้เรียนรู้ที่สืบทอดความรู้ ความชำนาญและประสบการณ์ ซึ่งได้จำแนกการเรียนรู้ว่าเกิดจาก การเรียนที่บ้าน การเรียนที่วัด และการเรียนที่สำนัก

อังศูร สมคะเนย์ (2535) ได้แบ่งกลุ่มภูมิปัญญาไทย โดยอาศัยเกณฑ์ 2 ด้านคือ ด้านสังคม กับด้านมานุษยวิทยา แบ่งได้ ดังนี้

1. การแบ่งโดยใช้เกณฑ์ทางสังคม สามารถแบ่งได้เป็น 3 ระดับคือ
 - 1) ภูมิปัญญาส่วนบุคคล คือ ภูมิปัญญาที่บุคคลเป็นผู้คิด ผู้ใช้ มีผู้เป็นต้นตำรับ
 - 2) ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ ภูมิปัญญาที่ใช้ปฏิบัติ ในท้องถิ่นต่างๆ โดยไม่ทราบว่าเป็นเจ้าของหรืออาจเรียกว่า ภูมิปัญญานิรนาม
 - 3) ภูมิปัญญาชาติคือภูมิปัญญาที่คนทั้งชาติใช้ปฏิบัติร่วมกัน
2. การแบ่งโดยใช้เกณฑ์ ทางมานุษยวิทยา ภูมิปัญญาไทยสามารถแบ่งโดยอาศัยลักษณะของแหล่งกำเนิดได้ 2 ระดับคือ
 - 1) ภูมิปัญญาหลวง คือภูมิปัญญาของหลวงหรือของกลางหรือของทางส่วนราชการ
 - 2) ภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านในท้องถิ่นต่าง ๆ เป็นผู้คิดและถือปฏิบัติกันเองในแต่ละท้องถิ่น

3.2 การส่งเสริมครูภูมิปัญญาไทย

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ได้เผยแพร่สารสนเทศทางอินเทอร์เน็ต ที่เว็บไซต์ www.onec.go.th ในเรื่องของการส่งเสริมภูมิปัญญาไทยเพื่อการจัดการศึกษา โดยเน้นการนำภูมิปัญญาไทยคืนสู่การศึกษาไทย มีนโยบายส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษาฉบับได้รับความเห็นชอบจากคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 16 พฤศจิกายน 2542 ดังนี้

นโยบาย

เพื่อให้ภูมิปัญญาเป็นฐานรากและเป็นพลังขับเคลื่อนสำคัญส่วนหนึ่งในการพัฒนาคนและ การพัฒนาเศรษฐกิจการเมือง สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม จึงได้กำหนดไว้เป็นนโยบายดังนี้

1. นำภูมิปัญญาเข้าสู่การศึกษาของชาติ โดยเลือกสรรสาระและกระบวนการเรียนรู้เข้าสู่ระบบการศึกษา ทั้งการศึกษาในโรงเรียน การศึกษานอกโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย
2. ยกย่องและเชิดชูเกียรติ "ครูภูมิปัญญา" และสนับสนุนให้มีบทบาทเสริม ในการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการจัดการศึกษาทุกระดับและทุกระบบ รวมทั้งให้แบบอย่าง และชี้นำด้านวิถีคิด วิถีการเรียนรู้และการดำเนินชีวิตที่ได้ผ่านการทดสอบมามาก
3. สนับสนุนการศึกษาวิจัยด้านภูมิปัญญา เพื่อพัฒนาการจัดการศึกษาที่หลากหลายให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนและท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง
4. ประมวลคลังข้อมูลเกี่ยวกับสาระ คณะกรและเครือข่ายภูมิปัญญา ทั้งในระดับท้องถิ่น และระดับชาติ

วิสัยทัศน์

ภูมิปัญญาไทยจะได้รับการฟื้นฟูและนำมาปรับใช้อย่างเหมาะสมกับสถานการณ์ และ บริบททางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปโดยถือเป็นส่วนสำคัญยิ่ง ส่วนหนึ่งของกระบวนการทางการศึกษาสำหรับคนทั้งชาติและเป็นไปเพื่อนั่นคุณค่า ทางจิตพิสัยเพื่อนำไปสู่คุณภาพอย่าง ยั่งยืน จนเกิดเป็นพลังขับเคลื่อนสู่การแก้ปัญหา และพัฒนาคนและสังคมตามแนวทางที่เหมาะสมแก่ประเทศไทย

แผนงานที่ 1 การส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา

วัตถุประสงค์

1. เพื่อนำสาระและกระบวนการเรียนรู้เรื่องภูมิปัญญาเข้าสู่การศึกษา ทั้งการศึกษาใน โรงเรียน การศึกษานอกโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย

2. เพื่อพัฒนาเครือข่ายการจัดการศึกษาด้านภูมิปัญญาให้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่ง ต่อการจัดการศึกษาทุกระดับ และทุกระบบ โดยเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน เอกชน และภาครัฐ

3. มีการนำนวัตกรรม สื่อและเทคโนโลยีทางการศึกษา มาใช้ในการพัฒนาระบบข้อมูล สารสนเทศด้านภูมิปัญญาเพื่อการศึกษา

เป้าหมาย

1. มีการฟื้นฟูและพัฒนาสาระและกระบวนการเรียนรู้ภูมิปัญญาทุกระดับ การศึกษา โดยคำนึงถึงพื้นฐานทางวัฒนธรรมอันหลากหลายของท้องถิ่น

2. มีสถาบัน หรือ องค์กรรับผิดชอบงานคลังข้อมูลภูมิปัญญา รวมถึงการศึกษาวิจัย และพัฒนาภูมิปัญญาอย่างเป็นองค์รวม

3. มีเครือข่ายบุคคล สถานศึกษาและศูนย์การเรียนรู้หลายลักษณะ ร่วมพัฒนาการเรียนรู้เรื่องภูมิปัญญา

4. มีระบบข้อมูลสารสนเทศภูมิปัญญาไทยที่ทันสมัย และเอื้อต่อการเรียนรู้ของผู้เรียน ทุกระดับและทุกระบบ

มาตรการ/วิธีการ

1. รัฐต้องสนับสนุนให้โรงเรียนหรือชุมชนที่มีความพร้อมประสานการจัดทำแผน และพัฒนา การเรียนรู้ร่วมกัน

2. ให้หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาบรรจุสาระและกระบวนการเรียนรู้ เรื่องภูมิปัญญาทั้งส่วนที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต วิถีวัฒนธรรม ศาสนา ตลอดจนวิธีการ และองค์ความรู้เรื่องนี้ให้เป็นส่วนสำคัญหนึ่งของการศึกษา

3. สนับสนุนให้มีสถาบัน หรือองค์กร ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ รับผิดชอบงานคลัง ข้อมูลภูมิปัญญา ตลอดจนการศึกษาวิจัยและพัฒนาเรื่องภูมิปัญญา

4. สนับสนุนให้มีการนำนวัตกรรม สื่อและเทคโนโลยีที่ทันสมัย มาใช้ในการพัฒนาคลัง ข้อมูลและกระบวนการเรียนรู้ภูมิปัญญา

5. สนับสนุน ประสานงาน เครือข่ายภูมิปัญญาให้ร่วมรณรงค์สร้างจิตสำนึกที่เหมาะสม และร่วมจัดการศึกษาในรูปแบบที่หลากหลาย

6. พัฒนาครูและกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาอย่างต่อเนื่อง

แผนงานที่ ๒ การส่งเสริม การสำรวจ และการวิจัยเรื่องภูมิปัญญา ในการจัดการศึกษา

วัตถุประสงค์

1. เพื่อสำรวจ รวบรวม วิเคราะห์และประมวลข้อมูลภูมิปัญญาไทยทุกระดับ ทั้งระดับท้องถิ่นและระดับชาติ
2. เพื่อฟื้นฟู เลือักฟื้น และพัฒนาองค์ความรู้ภูมิปัญญาไทยให้เป็นระบบ สามารถนำมาใช้ในการศึกษาอย่างคุ้มค่าและสมจริง
3. เพื่อแสวงหาและเลือกสรรวิธีการวิจัย ที่เหมาะสมในการศึกษาพัฒนาการเรียนรู เรื่องภูมิปัญญา
4. เพื่อพัฒนารูปแบบการนำเสนอเนื้อหาและวิธีการถ่ายทอดการเรียนรูภูมิปัญญามาใช้ในระบบการศึกษา

เป้าหมาย

1. มีระบบข้อมูลองค์ความรู้เรื่องภูมิปัญญา
2. มีเครือข่ายการวิจัยทำหน้าที่ในการวิจัยและพัฒนาองค์ความรู้เรื่องภูมิปัญญา
3. มีเครือข่ายสถานศึกษาเพื่อทำวิจัยและนำผลการวิจัยไปใช้พัฒนาการเรียนรู

มาตรการ/วิธีการ

1. ส่งเสริม สนับสนุน ให้สถาบันอุดมศึกษาและหน่วยวิจัยทุกภูมิภาคให้ทำการวิจัยและขยายผล การวิจัย ไปใช้ประโยชน์ในการศึกษาอย่างกว้างขวาง โดยทำการศึกษา ค้นคว้า วิจัย สาระภูมิปัญญา ในการดำรงชีวิต วิถีวัฒนธรรม ศาสนา ตลอดจนวิธีการนำมาใช้พัฒนาการศึกษา
2. . เสริมสร้างและประสานงาน ให้เกิดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่าง นักวิจัย ผู้รู้ชาวบ้าน นักวิชาการ และผู้ที่เกี่ยวข้อง ในการสร้างองค์ความรู้เรื่องภูมิปัญญาเพื่อการศึกษา
3. ส่งเสริม สนับสนุน และประสานเครือข่ายคลังข้อมูลภูมิปัญญาไทย เพื่อการนำมาใช้ประโยชน์ และขยายผลสู่การพัฒนาการศึกษาในทุกระดับทุกระบบ

แผนงานที่ 3 การยกย่องครูภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา

วัตถุประสงค์

1. เพื่อยกย่องและเชิดชูเกียรติผู้ทรงภูมิปัญญาให้มีบทบาทสำคัญในการนำภูมิปัญญาเข้าสู่การศึกษา ในฐานะ "ครูภูมิปัญญา" ที่ได้สร้างสรรค์ผลงานและพัฒนากระบวนการถ่ายทอดอย่าง ต่อเนื่อง
2. เพื่อให้ครูภูมิปัญญา สามารถทำหน้าที่ถ่ายทอดภูมิปัญญาเข้าสู่การศึกษาในระบบการศึกษานอก ระบบ และการศึกษาดำเนินชีวิตตามอัธยาศัยอย่างมีศักดิ์ศรี

เป้าหมาย

1. ยกย่องและเชิดชูเกียรติ "ครูภูมิปัญญา" ตลอดจนทำข้อกำหนดในเรื่องสวัสดิการที่ เอื้อต่อการสร้างสรรค์ผลงานและพัฒนากระบวนการถ่ายทอดอย่างต่อเนื่อง
2. มีการจัดระบบการตอบแทนการปฏิบัติภารกิจของครูภูมิปัญญา โดยความร่วมมือของเครือข่าย ภูมิปัญญาและองค์กรที่เกี่ยวข้อง

มาตรการ/วิธีการ

1. ประสานกับหน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้อง สืบค้นและจัดทำฐานข้อมูลเกี่ยวกับผู้ทรงภูมิปัญญา เพื่อพิจารณาและยกย่องเชิดชูเกียรติเป็น "ครูภูมิปัญญา"
2. ส่งเสริม สนับสนุนและประสานหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการยกย่องผู้ทรงภูมิปัญญาในด้านต่างๆ เพื่อสร้างระบบการยกย่องเชิดชูเกียรติครูภูมิปัญญา ในส่วนที่เกี่ยวกับบทบาทในการถ่ายทอด ภูมิปัญญาโดยกำหนดค่าตอบแทนในการปฏิบัติภารกิจและกิจกรรมอื่นๆ อย่างเหมาะสม
3. จัดทำทำเนียบครูภูมิปัญญาพร้อมคู่มือถ่ายทอดเพื่อการเผยแพร่

แผนงานที่ 4 การบริหารและจัดการในการนำภูมิปัญญาเข้าสู่การจัดการศึกษา

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้มีกลไกในการบริหารและจัดการที่มีประสิทธิภาพในการนำภูมิปัญญาไทยเข้าสู่ระบบการศึกษา ทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาดำเนินชีวิต

2. เพื่อให้ประชาชน เอกชน และภาครัฐร่วมเป็นเครือข่ายดำเนินงานส่งเสริมภูมิปัญญาในการจัดการศึกษา

เป้าหมาย

1. เกิดพลังทางสังคมในการมีส่วนร่วมและสนับสนุนในการนำภูมิปัญญาเข้าสู่ระบบการศึกษาตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐ และพระราชบัญญัติ การศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542

2. มีเครือข่ายภูมิปัญญาในทุกระดับทุกภูมิภาคและท้องถิ่น เพื่อดำเนินงานร่วมกับหน่วยงาน ทางการศึกษาทุกระดับ/ระบบต่าง ๆ

3. มีกองทุนของประชาชนสนับสนุนการนำภูมิปัญญาเข้าสู่การจัดการศึกษา

มาตรการ/วิธีการ

1. สำรวจ รวบรวมและศึกษาภูมิปัญญาที่ปรากฏอยู่ในชุมชนท้องถิ่น ทั้งในรูปแบบของผู้ทรงภูมิปัญญา องค์กรชุมชน เครือข่ายการเรียนรู้ เพื่อประโยชน์ในการบริหารและจัดการ
2. จัดทำตัวชี้วัดภูมิปัญญาเพื่อประโยชน์ในการติดตามและประเมินผลแผนงาน
3. ส่งเสริม สนับสนุน และประสานงานเครือข่ายของประชาชน เอกชนและภาครัฐให้ ร่วมกันดำเนินงานส่งเสริมภูมิปัญญาในการจัดการศึกษา
4. จัดตั้งกองทุนส่งเสริมภูมิปัญญาในการจัดการศึกษา
5. ให้มีคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยภูมิปัญญาการศึกษาซึ่งประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิจำนวนหนึ่ง ทำหน้าที่ส่งเสริม สนับสนุน ประสานงานและระดมทรัพยากร เพื่อการดำเนินงานด้านภูมิปัญญาในการจัดการศึกษาโดยมีสถาบันแห่งชาติว่าด้วย ภูมิปัญญาและ การศึกษาไทยเป็นสำนักงานเลขานุการและประสานงาน
6. ทบทวนกฎ ระเบียบต่างๆ ให้มีผลเอื้อต่อการสนับสนุนแผนงานต่างๆ ให้เกิดผล ในทางปฏิบัติ

3.3 การสรรหาครูภูมิปัญญาไทย

3.3.1 ขั้นตอนและวิธีการสรรหา

3.3.1.1. มีหนังสือแจ้งหน่วยงานต่างๆ

- 1) ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน

- 2) สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอ
- 3) สำนักงานสามัญศึกษาจังหวัด
- 4) กระทรวงมหาดไทย
- 5) กระทรวงอุตสาหกรรม
- 6) กระทรวงสาธารณสุข
- 7) กรมวิชาการ
- 8) องค์กรที่เป็นเครือข่ายสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ
- 9) ครูภูมิปัญญาไทย
- 10) ผู้ช่วยครูภูมิปัญญาไทย
- 11) มหาวิทยาลัยของรัฐและเอกชน
- 12) สถาบันราชภัฏ
- 13) สภาวัฒนธรรมจังหวัด
- 14) กรมอาชีวศึกษา
- 15) เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านของมหาวิทยาลัยชาวบ้าน
- 16) เครือข่ายครูภูมิปัญญาไทย
- 17) สื่อมวลชนแขนงต่างๆ
- 18) ผู้สนใจทั่วไป

3.3.1.2 ประกาศเชิญชวนให้หน่วยงานและบุคคลส่งประวัติและผลงานของบุคคลที่สมควรได้รับการยกย่องเชิดชูเกียรติเป็นครูภูมิปัญญาไทยผ่านสื่อมวลชนแขนงต่างๆ และผ่านเว็บไซต์ ของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ที่ <http://www.onec.go.th>

3.3.2 วิธีการคัดเลือก

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ได้ดำเนินการคัดเลือกครูภูมิปัญญาไทยโดยแจ้งหนังสือขอความร่วมมือจากสถานศึกษา สถาบันราชภัฏ วิทยาลัย มหาวิทยาลัย กรมการศึกษานอกโรงเรียน สำนักงานสามัญศึกษาจังหวัด สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงอุตสาหกรรม กระทรวงสาธารณสุข หน่วยงานภาครัฐและเอกชน องค์กรและมูลนิธิต่างๆ ผู้ทรงภูมิปัญญาในท้องถิ่น และหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้องกับงานด้านภูมิปัญญาไทย ให้ส่งรายชื่อผู้สมควรได้รับการพิจารณาเพื่อยกย่องเชิดชูเกียรติเป็นครูภูมิปัญญาไทย ทั้งนี้หน่วยงาน องค์กรทั้งภาครัฐและภาคเอกชนทุกแห่ง รวมทั้งตัว

ผู้ทรงภูมิปัญญาในท้องถิ่นมีสิทธิในการนำเสนอรายชื่อพร้อมทั้งส่งผลงานให้คณะกรรมการสรรหาครูภูมิปัญญาไทยพิจารณาคัดเลือกและดำเนินการยกย่องเชิดชูเกียรติเป็นครูภูมิปัญญาไทย

3.3.3 เกณฑ์ที่ใช้ในการสรรหาและเกณฑ์การคัดเลือกครูภูมิปัญญาไทย

3.3.3.1 เกณฑ์การสรรหา

- 1) เป็นผู้ทรงภูมิปัญญาที่ได้รับการยกย่องและยอมรับจากสังคม
- 2) ประพฤติปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีของครอบครัว ชุมชน และสังคม
- 3) อบรมสั่งสอน ฝึกฝน สร้างเสริมความรู้ ทักษะ และนิสัยที่ถูกต้อง ดีงาม ให้แก่ผู้รับการถ่ายทอด อย่างเต็มความสามารถด้วยความบริสุทธิ์ใจและต่อเนื่อง
- 4) เป็นผู้มีความสามารถในการจัดการเกี่ยวกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาไทยในรูปแบบที่หลากหลาย
- 5) สามารถนำความรู้และประสบการณ์มาพัฒนาสร้างสรรค์และเผยแพร่แก่สังคมส่วนรวมได้
- 6) ยังคงดำเนินกิจกรรมการเรียนรู้ของตนอย่างต่อเนื่อง

3.3.3.2 เกณฑ์การคัดเลือกครูภูมิปัญญาไทย

องค์ประกอบในการพิจารณาบุคคลผู้สมควรได้รับการยกย่องเชิดชูเกียรติเป็นครูภูมิปัญญาไทย ใน 3 ด้าน ได้แก่

- 1) ด้านคุณลักษณะส่วนบุคคล
- 2) ด้านการถ่ายทอดองค์ความรู้
- 3) ด้านการได้รับการยอมรับในสังคม

รายละเอียดของหลักเกณฑ์การยกย่องเชิดชูเกียรติครูภูมิปัญญาไทยในแต่ละด้านมีดังนี้

1. คุณลักษณะส่วนบุคคล

- 1.1 ประพฤติปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีของสังคม
- 1.2 มีความรู้ ความเข้าใจ และความสามารถในการใช้ภูมิปัญญาด้านนั้นๆ อย่างชัดเจน ถูกต้อง
- 1.3 มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์
- 1.4 ใฝ่รู้ ใฝ่เรียน ใฝ่ปฏิบัติ

- 1.5 มีความรู้ ความสามารถในการบริหารและจัดการ
 - 1.6 เป็นผู้นำที่ดี และมีความสามารถในการแก้ปัญหา
 - 1.7 มีความเสถียรในการถ่ายทอดภูมิปัญญาของจนสู่สาธารณะ
2. การถ่ายทอด
 - 2.1 มีคุณธรรมและจริยธรรมในการถ่ายทอดภูมิปัญญาให้แก่ผู้เรียน
 - 2.2 มีความรู้ความสามารถและประสบการณ์ในการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้วยรูปแบบ และวิธีการที่หลากหลายเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาในระบบหรือนอกระบบ หรือ การศึกษาตามอัธยาศัย
 - 2.3 มีการปรับปรุงและพัฒนาวิธีการในการถ่ายทอดองค์ความรู้อย่างต่อเนื่อง
 - 2.4 มีความสามารถในการสร้างเครือข่ายการแลกเปลี่ยนเรียนรู้
 - 2.5 มีส่วนร่วมในการเผยแพร่และประชาสัมพันธ์เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจในภูมิปัญญาด้านนั้นๆ
 - 2.6 มีการติดตามและประเมินผลการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านนั้นๆ
 3. การยอมรับในสังคม
 - 3.1 มีผลงานเป็นที่ประจักษ์ เป็นประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชน สังคม และประเทศชาติ
 - 3.2 ได้รับการยอมรับในภูมิปัญญาด้านนั้นๆ ในระดับท้องถิ่น หรือภูมิภาค หรือ ประเทศ หรือ นานาประเทศ

เกณฑ์ในการประเมินครูภูมิปัญญาไทย

ผู้ได้รับการเสนอชื่อให้เป็นครูภูมิปัญญาไทย ตามขอบข่ายการสรรหาครูภูมิปัญญาไทย ด้านต่างๆ ทั้ง 9 ด้าน จะต้องผ่านเกณฑ์การประเมินดังนี้

1. ผู้ทรงภูมิปัญญาต้องผ่านเกณฑ์ทั้ง 3 ด้าน รวม 11 ข้อ เป็นอย่างน้อย
2. ในจำนวน 11 ข้อดังกล่าว ผู้ทรงภูมิปัญญาต้องผ่านเกณฑ์บังคับ 7 ข้อ ได้แก่ ข้อ 1.2 / 1.3 / 1.7 / 2.2 / 2.3 / 2.4 / และ 3.1 จึงมีสิทธิได้รับการคัดเลือกในขั้นตอนต่อไป

การผ่านการประเมิน

บุคคลจะได้รับการเสนอชื่อให้เป็นครูภูมิปัญญาไทย จะต้องผ่านเกณฑ์การประเมินจากเกณฑ์บังคับ และเกณฑ์ทั่วไป โดยได้คะแนนรวม ร้อยละ 80 ตามรายละเอียดดังนี้

เกณฑ์บังคับ จาก 7 ข้อ ข้อละ 5 คะแนน รวม 35 คะแนน ต้องผ่านเกณฑ์การประเมิน ร้อยละ 80 ของคะแนน 35 คะแนน (เท่ากับ 28 คะแนน)

คะแนนรวม จาก 15 ข้อ (เกณฑ์บังคับ 7 ข้อ ข้อละ 5 คะแนน เกณฑ์ทั่วไป 8 ข้อ ข้อละ 3 คะแนน) ต้องผ่านเกณฑ์การประเมินร้อยละ 80 ของคะแนนรวม 59 คะแนน (เท่ากับ 48 คะแนน)

3.3 ครูภูมิปัญญาไทยด้านเกษตรกรรม

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติได้มีนโยบายในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าร่วมในการจัดการศึกษาอย่างจริงจังโดยมีมาตรการต่าง ๆ รองรับชัดเจน สนองตอบพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 ในการปรับแนวทางการจัดการศึกษาตามมาตราที่ 57 “ให้หน่วยงานทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาบุคคลในชุมชนให้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาโดยนำประสบการณ์ ความรอบรู้ ความชำนาญ และภูมิปัญญาท้องถิ่นของบุคคลดังกล่าวมาใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์ทางการศึกษา และยกย่องเชิดชูผู้ที่ส่งเสริมและสนับสนุนการจัดการศึกษา” ซึ่งปัจจุบันสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติได้ ได้คัดเลือกผู้ทรงภูมิปัญญาที่เข้าเกณฑ์มาเป็นครูภูมิปัญญาไทย รุ่นที่ 1 จำนวน 30 คน (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2544) รุ่นที่ 2 จำนวน 56 คน (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2545) มีครูภูมิปัญญาไทย ด้านเกษตรกรรมรุ่นที่ 1 จำนวน 9 คน และ รุ่นที่ 2 จำนวน 9 คน รวมทั้งสิ้น 18 คน จำแนกตามภาค ดังนี้

1. ภาคกลางและภาคตะวันออก (6 คน)

- 1) นายวิบูลย์ เข็มเฉลิม
- 2) นายบุญช่วย วงษ์ษา
- 3) นายสมทรง แสงตะวัน
- 4) นายสมบัติ กาญจนา
- 5) นางสมหมาย หนูแดง
- 6) นายเสวก มาลาพงษ์

2. ภาคเหนือ (1 คน)
 - 1) นายชูศักดิ์ หาดพรม
3. ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (8 คน)
 - 1) นายคำเคื่อง ภาณี
 - 2) นายประคอง มนต์กระโทก
 - 3) นายมัน สามสี
 - 4) นายเล็ก กุดวงศ์แก้ว
 - 5) นายสุทรนันท์ ปรัชญพฤทธิ
 - 6) นายคำป่วน สุรงษา
 - 7) นายเชียง ไทยดี
 - 8) นายหิน จุฑาทิพย์ชาติกุล
4. ภาคใต้ (3 คน)
 - 1) นายเคียง คงแก้ว
 - 2) นายตรีวุธ พาระพัฒน์ (เสียชีวิตแล้ว)
 - 3) นายหรรน หมัดหลี

โดยการยกย่องเชิดชูเกียรติครูภูมิปัญญาไทย มีเกณฑ์การสรรหาดังนี้

1. เป็นผู้ทรงภูมิปัญญาที่ได้รับการยกย่องและยอมรับจากสังคม
2. ประพฤติปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีของครอบครัว ชุมชน และสังคม
3. อบรมสั่งสอน ฝึกฝน สร้างเสริมความรู้ ทักษะ และนิสัยที่ถูกต้อง ดีงาม ให้แก่ผู้รับการถ่ายทอด อย่างเต็มความสามารถด้วยความบริสุทธิ์ใจและต่อเนื่อง
4. เป็นผู้มีส่วนช่วยในการจัดการเกี่ยวกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาไทยในรูปแบบที่หลากหลาย
5. สามารถนำความรู้และประสบการณ์มาพัฒนาสร้างสรรค์และเผยแพร่แก่สังคมส่วนรวมได้
6. ยังคงดำเนินกิจกรรมการเรียนรู้ของตนอย่างต่อเนื่อง

ครูภูมิปัญญาไทย รุ่นที่ 1

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติได้ประกาศยกย่องเชิดชูเกียรติครูภูมิปัญญาไทย รุ่นที่ 1 เมื่อวันที่ 12 เมษายน 2544 จำนวน 30 คน

กรณีปัญหาไทย รุ่นที่ 2

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติได้ประกาศยกย่องเชิดชูเกียรติครูภูมิปัญญาไทย รุ่นที่ 2 เมื่อวันที่ 9 กรกฎาคม 2545 จำนวน 56 คน

4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2539) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่น 4 ภูมิภาค : วิถีชีวิต และกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย ได้นำวิธีการเรียนรู้ตามธรรมชาติในสังคมประเพณี มาศึกษาพบว่า มีหลากหลายวิธีคือ การลองผิดลองถูก เรียนรู้จากการปฏิบัติจริง สาธิตวิธีการและการบอกเล่า สร้างองค์ความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์ เรียนรู้โดยพิธีกรรม ใช้คำสอนศาสนปฏิบัติ มาเป็นตัวอย่างให้คนปฏิบัติ การแลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์กันระหว่างคนในสังคมต่างวัฒนธรรม การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม และ ครูพักลักจำ

จากการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าร่วมจัดการศึกษาพบว่ายังมีปัญหาอยู่บ้าง เช่น เจ้าหน้าที่ของรัฐเองซึ่งหมายถึงครูหรือผู้บริหารก็ยังไม่มีความรู้ความเข้าใจในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้อย่างเหมาะสม หรือแม้กระทั่งตัวผู้ทรงภูมิปัญญา ก็ยังไม่มีความชำนาญในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่คนหนุ่มมาก จะเห็นได้จากงานวิจัยหลายเล่ม อาทิ

นิตยา บุตรศรี (2542) ได้ศึกษาการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นของโรงเรียนต้นแบบการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดอุบลราชธานี พบปัญหาคล้ายคลึงกันคือครูผู้สอนยังไม่มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น ครูผู้สอนไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับสภาพภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีในท้องถิ่น ครูผู้สอนมีงานในหน้าที่มากจึงไม่มีเวลาหรือไม่คิดที่จะนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น รวมทั้งผู้รู้ที่โรงเรียนเชิญมาถ่ายทอดความรู้ไม่มีทักษะในด้านวิธีสอนจึงเป็นอุปสรรคในการถ่ายทอดความรู้

กิตติพิศ สิริสูตร (2537) ศึกษาการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นตามหลักสูตรประถมศึกษาพุทธศักราช 2521 ในโรงเรียนร่วมพัฒนาการใช้หลักสูตร สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดสุพรรณบุรี พบว่า ผู้บริหารโรงเรียนและศึกษานิเทศก์ส่วนใหญ่ ไม่มีความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่น

อังกูร สมคะเนย์ (2535) ศึกษาสภาพและปัญหา การนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้พัฒนาหลักสูตรในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดอุบลราชธานี พบว่าศึกษานิเทศก์ ผู้บริหาร โรงเรียนและครูวิชาการ ยังไม่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านและการพัฒนาหลักสูตร

กนกวรรณ รุกขชาติ (2541) ได้ศึกษาแนวโน้มการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น การศึกษานอกโรงเรียนสายอาชีพจากภูมิปัญญาท้องถิ่นในศตวรรษที่ 21 ใน 4 ด้าน คือ ด้าน จุดมุ่งหมายด้านเนื้อหาและประสบการณ์ ด้านการจัดการเรียนการสอน และด้านการวัดและประเมินผล ด้วยเทคนิคเดลฟาย จากกลุ่มตัวอย่างผู้เชี่ยวชาญที่มีความรู้และประสบการณ์ด้านภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นนักวิชาการและเชี่ยวชาญด้านพัฒนาหลักสูตร จำนวน 20 ท่าน พบว่า หลักสูตรท้องถิ่นการศึกษานอกโรงเรียนสายอาชีพจากภูมิปัญญาชาวบ้านในศตวรรษที่ 21 มีจุดมุ่งหมาย เพื่อให้ผู้เรียนมีทักษะในการจัดการต่อชีวิตและทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น เกิดความตระหนักและเห็นคุณค่าของภูมิปัญญาไทยที่มีความสัมพันธ์ต่อชีวิต สังคม ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมเพิ่มขึ้น และจะเป็นหลักสูตรที่ให้องค์กรชุมชนมีส่วนร่วมมากขึ้น ตั้งแต่การกำหนดวัตถุประสงค์ไปจนถึง การประเมินผล เนื้อหาความรู้ จะเป็นเนื้อหาที่มีการเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของผู้เรียน สอดคล้องกับ ชุมชนอย่างแท้จริง ลักษณะการเรียนการสอนเป็นกิจกรรมการเรียนการสอนที่ทำให้ผู้เรียนปฏิบัติจริง เพื่อให้เกิดประสบการณ์ตรง บทบาทของผู้สอนจะเป็นผู้นำด้านวิคิด วิธีการเรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้าน การเรียนการสอนมีการใช้สื่อที่เป็นของจริง สื่อที่ทำให้ผู้เรียนปฏิบัติได้จริง การวัดผล ประเมินผลเป็นการประเมินจากการปฏิบัติได้จริง หลังจากเรียนรู้ไปแล้วสามารถนำสิ่งที่เรียน ไปใช้ในชีวิตประจำวันได้

ยศ สันตสมบัติ (2542) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน พบว่า เศรษฐกิจชุมชนคือ ทางเลือกของการพัฒนาที่เน้น การสร้างฐานการผลิต กระบวนการเรียนรู้ ระบบการจัดการทรัพยากร การจัดการทุนและตลาดในรูปแบบที่หลากหลายโดยพิจารณาจากศักยภาพของท้องถิ่นเป็นหลัก ชุมชนกับธรรมชาติแวดล้อม จะต้องมีความสัมพันธ์กันในลักษณะที่เน้นความยั่งยืน ความเป็นธรรม คุณภาพชีวิต และ ประสิทธิภาพของการผลิตไปพร้อมกัน โดยได้ระบุนองค์ประกอบสำคัญของเศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนว่า ประกอบด้วย 4 ประการคือ

1. ชุมชนเรียนรู้ หมายความว่า คนต้องเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาโดยเน้นการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับบริบทของท้องถิ่นเป็นหลัก ชุมชนจะต้องมีกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง โดยสืบทอดภูมิปัญญาเดิมและปรับประยุกต์เข้ากับวิทยาการสมัยใหม่
2. ชุมชนจะต้องมีระบบการจัดการทรัพยากรที่ดี และมีสภาพแวดล้อมที่ดีมีทรัพยากรในระดับที่ยังคงใช้ประโยชน์ได้ มีสำนึกของความเป็นชุมชน มีองค์กรชุมชนที่เข้มแข็งสามารถจัดการความสัมพันธ์ทางสังคม ทั้งภายในและภายนอกชุมชน
3. ชุมชนต้องมีศักยภาพในการผลิต ชุมชนจะต้องมีความรู้ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในฐานทรัพยากรของตนเองว่ามีจุดแข็งอยู่ที่ตรงไหน ชุมชนมีศักยภาพในการผลิตอะไร ใช้อะไร ขายอะไรได้อย่างยั่งยืน
4. ชุมชนจะต้องมีศักยภาพในการกำหนดและจัดการชีวิตของตนเอง นั่นหมายความว่าชุมชนสามารถดำรงอยู่อย่างมีศักดิ์ศรี ปราศจากการแทรกแซงและครอบงำจากภายนอก มีความเป็นตัวของตัวเอง มีความเคารพในจารีตประเพณี ระบบคุณค่าจากรากเหง้าทางวัฒนธรรมของตน

ชัยยศ อิ่มสุวรรณ์ (2543) ได้ทำการศึกษาวิจัยการพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชน เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน พบว่า ปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืนในชุมชนเป็นปัญหาที่เกิดจากปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งได้รับผลกระทบจากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ทำให้ชุมชนในฐานะระบบสังคมเสียคุณภาพ โครงการการศึกษาชุมชนได้ถูกนำมาใช้เป็นวิถีทางในการแก้ปัญหา โครงการดังกล่าวเป็นการเสริมสร้างบูรณาการในชุมชน และมุ่งหมายให้สมาชิกส่วนใหญ่ในชุมชนได้รับประโยชน์จากโครงการ โดยรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน จำแนกออกเป็น 2 รูปแบบ คือ รูปแบบอิงชุมชนที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่ม และรูปแบบอิงสถาบันซึ่งหน่วยงานภายนอกเป็นผู้ริเริ่ม ซึ่งรูปแบบที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่มเป็นรูปแบบที่เหมาะสมสำหรับชุมชนที่มีผู้นำที่เข้มแข็งและมีศักยภาพพื้นฐาน รูปแบบนี้เน้นความคิดในการพึ่งพาตนเอง การมีส่วนร่วม และการใช้ทรัพยากรตลอดจนภูมิปัญญาภายในชุมชน โครงการดังกล่าวเกิดขึ้นโดยชุมชนเอง และมีเป้าหมายในการพัฒนาความสามารถของสมาชิกเพื่อแก้ปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืน ส่วนรูปแบบที่หน่วยงานภายนอกเป็นผู้ริเริ่ม เป็นรูปแบบที่เหมาะสมสำหรับชุมชนที่ประสบปัญหาเกือบขอบเขตความสามารถของชุมชน การแก้ปัญหาจำเป็นต้องอาศัยความช่วยเหลือจากภายนอก เป็นต้นว่า องค์กรระหว่างประเทศ หน่วยงานภาครัฐ หรือโครงการในพระราชดำริ อย่างไรก็ตาม การจัดกิจกรรมการศึกษาในโครงการดังกล่าวมีเป้าหมายที่จะสร้างการมีส่วนร่วมในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้และศักยภาพของสมาชิกเพื่อให้แก้ปัญหาของชุมชนได้เองเช่นกัน

Yaipuak (1999) ได้ศึกษารูปแบบและกระบวนการถ่ายทอดความรู้ด้านอาชีพของผู้ทรงภูมิปัญญา ทุกภาค ของประเทศไทย จำนวน 14 ท่าน พบว่าผู้ทรงภูมิปัญญามีความเป็นมา และมีกระบวนการถ่ายทอดที่แตกต่างกัน แต่รูปแบบกระบวนการถ่ายทอดความรู้ด้านอาชีพ มีลักษณะตรงกันใน 4 ขั้นตอนใหญ่ ๆ คือ ขั้นสร้างความตระหนักในความสำคัญของอาชีพที่ฝึกให้เกิดขึ้นกับผู้รับการถ่ายทอด ร่วมวางแผนการเรียนการสอน สร้างหลักสูตรฝึกปฏิบัติจริง และประเมินผลผู้รับการถ่ายทอด โดยมีรายละเอียดในแต่ละขั้นตอนดังนี้

1. ขั้นสร้างความตระหนัก เป็นขั้นตอนที่ส่งผลให้ผู้รับการถ่ายทอดเห็นความสำคัญในอาชีพที่จะฝึก เกิดความพึงพอใจ ความรัก ศรัทธาในอาชีพ ผู้ทรงภูมิปัญญาจะอธิบายถึงข้อดีข้อเสียของการประกอบอาชีพนั้นและปัญหาอุปสรรคที่อาจจะต้องประสบต่อไป
2. ขั้นร่วมวางแผนการเรียนการสอนและสร้างหลักสูตร ภูมิปัญญาท้องถิ่นและผู้รับการถ่ายทอดจะร่วมกำหนดเนื้อหาสาระตามความต้องการของผู้รับการถ่ายทอด กำหนดระยะเวลาและสถานที่ที่จะฝึกอบรมและไปดูงาน เป็นการวางแผนการเรียนและสร้างหลักสูตรฝึกอบรมอาชีพร่วมกับผู้รับการถ่ายทอด
3. ขั้นฝึกปฏิบัติจริง ภูมิปัญญาท้องถิ่นสาธิตหรือแสดงวิธีทำให้ผู้รับการถ่ายทอดได้เห็น โดยเริ่มจากการแนะนำเครื่องมือ วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้และแสดงวิธีทำ หลังจากนั้นให้ผู้รับการถ่ายทอดได้ทดลองฝึกปฏิบัติจนสามารถทำได้จริง
4. ขั้นประเมินผล ภูมิปัญญาท้องถิ่นประเมินผลความรู้ที่นักเรียนได้รับจากการซักถามพูดคุย และประเมินผลการปฏิบัติในทุกขั้นตอนของการฝึกและประเมินผลจากงานที่ทำเสร็จ หากผลการประเมินยังไม่เป็นที่พอใจ ภูมิปัญญาท้องถิ่นจะชี้จุดบกพร่องและแนะนำในแต่ละขั้นตอน จนกระทั่งผู้ฝึกสามารถปฏิบัติได้จนเป็นที่พอใจ

นอกจากนี้ กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2540) ยังได้ศึกษากระบวนการจัดการถ่ายทอดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาอาชีพโดยภูมิปัญญาท้องถิ่น พบว่ากระบวนการจัดการเรียนการสอนประกอบด้วย 9 ขั้นตอนดังนี้

1. คัดเลือกภูมิปัญญาท้องถิ่น
2. ประสานขอความร่วมมือ
3. วิเคราะห์ลักษณะองค์ความรู้ของภูมิปัญญา
4. กำหนดกลุ่มเป้าหมายเข้ารับการเรียนการสอน
5. พัฒนาสื่อสนับสนุนการเรียนการสอน

6. ภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดการเรียนการสอน
7. จัดครูที่เลี้ยงเข้าร่วมเรียนรู้และอำนวยความสะดวกแก่นักศึกษา
8. ติดตามผล ส่งเสริมสนับสนุน
9. ส่งเสริมการประกอบอาชีพของนักศึกษา

การศึกษารูปแบบการถ่ายทอดดังกล่าวแสดงถึงความต้องการพัฒนาแนวทางการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนโดยคำนึงถึงขั้นตอนการจัดตามระบบของราชการในการใช้ผู้ทรงภูมิปัญญาเป็นผู้ให้ความรู้แก่ประชาชนเพื่อตอบสนองพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542

ภารดี มหาจันทร์ และคณะ (2542) ได้ศึกษาแบบแผนการเรียนรู้ชนบทไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่า การเรียนรู้ของกลุ่มองค์กร หรือผู้นำชาวบ้านมีแบบแผนการเรียนรู้ที่มีวัตถุประสงค์ว่าต้องการเรียนรู้เพื่อดำรงชีพเป็นหลัก การเรียนรู้จึงเริ่มจากการปฏิบัติจริงตามสภาพแวดล้อมและความรู้ที่สะสมมาจากคนรุ่นก่อน เป็นการเรียนรู้ที่ไม่ได้อ้างอิงจากตำราหรือความรู้ทางวิชาการสมัยใหม่ แต่เป็นประสบการณ์โดยตรงของชาวบ้านเอง ในเวลาเดียวกันชุมชนชาวบ้านก็พร้อมที่จะเปิดรับความรู้จากภายนอก ที่เข้ามาในรูปแบบของการอบรม ถ่ายทอดวิธีการแนวคิดและเทคโนโลยีใหม่ๆ แต่ในท้ายที่สุดชุมชนจะเลือกรับความรู้ที่สามารถประยุกต์และปรับให้เหมาะสมและเอื้อประโยชน์กับชุมชนเขาให้ได้มากที่สุด

Delcore (2000) ได้ศึกษาการพัฒนาท้องถิ่นในพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทย พบว่า ที่จังหวัดน่านมีการใช้วิธีการพัฒนาการเกษตรแบบผสมผสาน ซึ่งมีรูปแบบการพัฒนาที่แตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ โดยขึ้นกับประสบการณ์และภูมิหลังของเกษตรกรและสภาพแวดล้อมของพื้นที่เกษตรกรรม สิ่งที่มีผลสำคัญต่อวิธีการทำการเกษตรก็คือ ปรัชญาแนวคิดในการทำการเกษตรกรรมและการดำรงชีพ ซึ่งได้แสดงออกในลักษณะที่แตกต่างกัน เช่น เกษตรกรจำนวนไม่น้อยมีความเชื่อว่าการทำการเกษตรด้วยการใส่สิ่งนำเข้าในระดับสูง อาทิ การใช้สารเคมี การปลูกพืชชนิดเดียว การปลูกเพื่อการพาณิชย์แบบเร่งรัด ซึ่งอาจรวมเรียกว่า “เกษตรแผนใหม่” นั้น เป็นสิ่งที่อันตรายต่อผู้คนและต่อสังคมไทย จึงมีการตั้งวงพูดคุยสนทนากันมากขึ้นในเรื่องการพัฒนาอย่างยั่งยืน นอกจากนี้มีองค์กรพัฒนาเอกชนหลายหน่วยงานได้เข้าไปร่วมมือขยายแนวความคิดเช่นนี้ แต่ก็ยังคงมีแนวคิดที่แตกต่างกันเกี่ยวกับการทำเกษตรเพื่อให้มีผลผลิตสำหรับการยังชีพ กับการทำเกษตรเพื่อให้มีผลผลิตสำหรับการตลาดหรือการพาณิชย์ อย่างไรก็ตาม แนวคิดการทำเกษตรแบบผสมผสานก็ได้ถูกนำเสนอว่าเป็นการสร้างรายได้แบบยั่งยืนแก่เกษตรกร

เพราะช่วยสร้างผลผลิตทั้งในระยะสั้นแบบประจำวัน สร้างผลผลิตในระยะรายเดือน และรายปี ดังนั้นแนวคิดเกษตรแบบผสมผสานจึงมีเป้าหมายเพื่อให้การใช้สารเคมียุติลงโดยสิ้นเชิง

จากการศึกษาแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการสอน กระบวนการถ่ายทอดความรู้ ทฤษฎีการสร้างความรู้(Constructivism) กระบวนการเรียนการสอนตามแนวคิดแบบไทย (The Thai Mode of Instruction) แนวคิดเรื่อง “มโนธรรมสำนึก” (Conscientization) ทฤษฎีการปรับเปลี่ยนการเรียนรู้ (Transformative Learning Theory) แนวคิดเรื่อง “คิดเป็น” ทฤษฎีการเรียนรู้ของผู้ใหญ่(Andragogy) และ ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ ของครุภูมิปัญญาไทยด้านเกษตรกรรม ทำให้ผู้วิจัยสรุปเป็นขั้นตอนในการถ่ายทอดความรู้ เพื่อใช้เป็นแนวทางเก็บรวบรวมข้อมูล รวม 7 ขั้นตอน ได้แก่

1. การให้ผู้เรียนทราบวัตถุประสงค์การเรียนรู้ จาก ทฤษฎีการเรียนรู้ของผู้ใหญ่
2. การประมวลปัญหาและความต้องการ จาก แนวคิดเรื่อง “มโนธรรมสำนึก” ทฤษฎีการปรับเปลี่ยนการเรียนรู้ แนวคิดเรื่อง “คิดเป็น” และ ทฤษฎีการเรียนรู้ของผู้ใหญ่
3. การวางแผนการเรียนรู้ร่วมกัน จาก ทฤษฎีการปรับเปลี่ยนการเรียนรู้
4. การถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ จาก ทฤษฎีการสร้างความรู้ กระบวนการเรียนการสอนตามแนวคิดแบบไทย ทฤษฎีการปรับเปลี่ยนการเรียนรู้ และ ทฤษฎีการเรียนรู้ของผู้ใหญ่
5. การศึกษาดูงานและการฝึกปฏิบัติ จาก กระบวนการเรียนการสอนตามแนวคิดแบบไทย และ ทฤษฎีการเรียนรู้ของผู้ใหญ่
6. การประเมินผลการนำไปปฏิบัติ จาก ทฤษฎีการปรับเปลี่ยนการเรียนรู้
7. ผู้รับการถ่ายทอดเกิดความเชื่อมั่นและบูรณาการเข้าสู่วิถีชีวิต จาก ทฤษฎีการปรับเปลี่ยนการเรียนรู้

5. กรอบแนวคิดของการวิจัย

ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวคิดโดยจำแนกเป็น 3 ดังนี้

1. ศึกษาองค์ประกอบกระบวนการถ่ายทอดความรู้ของครุภูมิปัญญาไทยด้านเกษตรกรรม ซึ่งจำแนกออกเป็น 3 ส่วนได้แก่ ตัวป้อน กระบวนการ และ ผลผลิต มีรายละเอียดของแต่ละองค์ประกอบคือ

1.1 ตัวบ่งชี้ ได้แก่

1.1.1 ครุภูมิปัญญาไทยด้านเกษตรกรรม ประกอบด้วย

1.1.1.1 ภูมิหลังและลักษณะส่วนบุคคลของครุภูมิปัญญาไทย ซึ่งได้แก่ ภูมิหลังครุภูมิปัญญาไทย บุคลิกลักษณะของครุภูมิปัญญาไทยแต่ละท่าน และ แผนผังบ้านครุภูมิปัญญาไทย

1.1.1.2 องค์ความรู้และพัฒนาการขององค์ความรู้ ได้แก่

1.1.1.3 แนวคิดเกี่ยวกับการถ่ายทอดความรู้

1.1.2 ผู้รับการถ่ายทอด ประกอบด้วย

1.1.2.1 ภูมิหลังและลักษณะส่วนบุคคลของผู้รับการถ่ายทอด

1.1.2.2 องค์ความรู้ที่ได้รับ

1.1.2.3 วิธีการรับการถ่ายทอด

1.1.2.4 ทักษะและผลที่ได้รับจากการถ่ายทอด

1.2 กระบวนการถ่ายทอดความรู้ ประกอบด้วย

1.2.1 วิธีการถ่ายทอดความรู้

1.2.2 กิจกรรมที่ใช้

1.2.3 ระยะเวลา

1.3 ผลผลิต ได้แก่ ผลการถ่ายทอดความรู้ของครุภูมิปัญญาไทยด้านเกษตรกรรม

2. นำเสนอกระบวนการถ่ายทอดความรู้ในชนบทของครุภูมิปัญญาไทยด้านเกษตรกรรม โดยวิเคราะห์องค์ประกอบกระบวนการถ่ายทอดความรู้ของครุภูมิปัญญาไทยด้านเกษตรกรรมทั้ง 6 ท่าน แล้วนำเสนอเป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ในชนบทของครุภูมิปัญญาไทยด้านเกษตรกรรม

3. ตรวจสอบกระบวนการถ่ายทอดความรู้ในชนบทของครุภูมิปัญญาไทยด้านเกษตรกรรม โดยผู้เชี่ยวชาญด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น 5 ท่าน ด้วยวิธีการจัดสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) เพื่อทราบถึงความเป็นไปได้ และความเหมาะสมของกระบวนการถ่ายทอดความรู้ในชนบทของครุภูมิปัญญาไทยด้านเกษตรกรรมที่ได้พัฒนาขึ้น

4. พัฒนาระบบการถ่ายทอดความรู้ในชนบทของครุภูมิปัญญาไทยด้านเกษตรกรรม ตามข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิ

กรอบแนวคิดการพัฒนากระบวนการถ่ายทอดความรู้ในชนบทของครุภูมิปัญญาไทยด้านเกษตรกรรม เขียนเป็นแผนภาพดังนี้

แผนภาพที่ 7 กรอบแนวคิดการพัฒนากระบวนการถ่ายทอดความรู้ในชนบท
ของครูภูมิปัญญาไทยด้านเกษตรกรรม

